सिद्धिरत्न कसाः
व
वयक:या कृति

काशीनाथ तमोट

भाषाजवा: सिद्धिरत्न जंवव खल:
ञ्वसापासा

सिद्धिरत्न कसाः

व

वय्कःया कृति

काशीनाथ तमोट

भाषाजवाः सिद्धिरत्न कसाः जंक्व हना खलः
चवसापासा

पिकाक : भाषाजवा: सिद्धिरत्न जंक्व हृना खल:
ख्वसापासा, येँ।

ह्लापां – १००० गू

मू– ५।–

थाकू :– मदन प्रिन्टिङ्ग प्रेस
असं बालकुमारी, येँ

सिद्धिरत्न कसाः

धल:

न्ह्यःखँ 1
१ जीवन – ल्याना ३-१४
१.१ थाय ३
१.२ वंश ६
१.३ जन्म ८
१.४ जन १०
१.५ वंज्या १२
१.६ बनेज्या १३
२ बौध्द धर्म – उपासना १५-२६
२.१ बौध्द – उपासना १५
२.२ कसाः– गुभाजु १८
२.३ गुथि – सेवक १९
२.४ श्लोक – पूजक २१
३. पासा – पायचिना २७ ३८
३.१ सिध्दिदास अमात्य [९८७–१०५०] २७
३.२ जगत्सुन्दर मल्ल [१००१–७२] ३१
३.३ योगवीरसिंह [१००६–६२] ३२
३.४ शुक्रराज शास्त्री (१०१३–६१] ३३
३.५ धर्मादित्य धर्माचार्य [१०२२–८३] ३५
३.६ बैकुण्ठप्रसाद लाकौल [१०२६] ३६
३.७ चित्तधर 'हृदय' [१०२६] ३७
४. समाजय सना ३९–५९
४.१ बुध्दधर्म उध्दार संघ [१०४४] ३९
४.२ एकादशी गुथि [१०४७] ४३
४.३ कसाः गुथि [१०४७] ४५
४.४ पुस्तकालय पर्व [१०५०] ४७

४.५ आडम्बर मत [१०५१] ४९
४.६ मिखो गुथि [१०५३] ५३
४.७ संन्हु गुथि [१०७०] ५५
५. साहित्य – सृजना ६०–७२
५.१ धार्मिक कवि ६१
५.२ सामाजिक च्वमि ६३
५.३ सार्वजनिक अभिव्यक्ति ६७
५.४ प्याखं च्वमि ६८
५.५ भाषा – अबाः ७१
६. लितंगा ७१– ....
१. सिध्दिदास अमात्यया लिपो ६३
२. धर्मादित्य धर्माचार्यया छ्वपो ७५
३. सिध्दिरत्न कसाःजुं च्वयातगु कविताया धलः ७८
४. विश्वन्तर (मेहुना प्याखं) ८२
७. लिधंसा ----
क) खंह्लाबह्ला ----
ख) म्हिलं ----
ग) च्वसु व सफू ----
अ) नेपालभाषा ----
आ) नेपाली ----
घ) ज्ञानमाला ----

साहित्यिक जंक्व हुना

ने. सं: ११०० यंलाथ्व ११ शनिवार

सिद्धिरत्न कसा व वय्क:या कृति

न्ह्याखँ

सिद्धिरत्न कसा छह्म प्रेरक प्रतिमूर्ति ख: । वय्‌क: बौद्ध धर्मया आजीवन उपासक व नेपालभाषाया छह्म हनेबह:ह्म 'भाषाजवा:' ख: । नेवा: समाजया सुधारक वय्‌क: थौंकह्नय् –केल न्हुछँ आगंया थकालि ख: । सिद्धिरत्न कसा नेपालभाषा साहित्यया माध्यमिक कालया छह्म म्वानाच्वंह्म इतिहास ख:गुलिं नं वय्‌क:प्रति आपा:सिया श्रद्धा वं । थौंकह्नय्‌या आपालं ल्याय्‌ह्म ल्यासेतय् 'बाज्या' वय्‌क: स्वपा तुति चुया: चाहिलाच्वंगु खनिबले आपा:सित छ्यं क्व:छुइके मास्तिव: ।

थथे हनेबह:ह्म जूगुलिं नेपालभाषाया त:धंगु साहित्यिक संस्था 'च्वसापासा'या संस्थापक भाजु प्रेम बहादुर कसा (१०३७)-या मनय् छन्हु वय्‌क:प्रति छुं यायेमा:गु कर्तब्य-बोध जुल । वय्‌क:या ह:पालं च्वसापासां छगू मुँज्या यात, अले क्वी सिद्धिरत्न कसाया साहित्यिक जंक्व: हनेगु खँ क्व:छित । थ्व ख: ने.सं. १०९९ पोहेँलाथ्व १२ या खँ । अनंलि सिल्ला गा: ४ सं सिद्धिरत्न जंक्व हने ख्व: स्वन, व खल: दुनेया प्रकाशन कचां वय्‌क:या छगू जीवनी पिकायेगु ग्वसा: नं ग्वल । व कचाया संयोजक अले च्वसापासाया छह्म सदस्य तथा मालेज्याय् सनाजूह्मया नातां भाजु काशीनाथ तमोटयात वय्‌क:या जीवनी च्वज्या ल:ह्लात । व हे ग्वसा:कथं हनेबह:ह्म भाषाजवा: सिद्धिरत्न कसाया थ्व ब:चाधंगु जीवनी थन न्ह्यथनेगु ज्या जूगु ख: ।

थ्व जीवनीयात ज्वलं मुंकेगु ज्या याय्‌त जीवनीकार जीवनी पात्रयाथाय् ने. सं. १०९९ चिल्लाथ्व ८, गुँलाथ्व ७ व गुँलागा ६

स्वन्हु जक वने खन, तर ब खुन्हु वय्कः नाप स्वघौ, प्यघौ खँह्लाय् खन। थुकथं मुक्कं छ्रिघौति जक वय्कः सिद्धिरत्न कसानाप खँह्लाय् खंसां वय्कःपाखें प्राप्त याय् फैगु स्रोत काय् हे खन धैगु विश्वास दु। दुर्भाग्यया खँ खः, दय्कःया ज्याथसूया कारणं त्वःमनीगुलि तिथि मिति बांलाक काय् मखं, थःगु च्वसुत नं थःम्हं सने-माले मफुगुलि बय्कःपाखें काय् मखन। उकिं थ्व जीवनी कविता मुनेगु ज्या पूमवंनि। छ्गू लय्ताया खँ खः थन न्ह्यथने फुगु छुं कबिता खँह्ला-बह्लाया इलय् ह्लापा लुममंगु नं लुमंकाः कनादिइफत। सिद्धिरत्नजु-पाखें सीके फुगुति हे खँ स्रोतं नं काय् फुगुलि हे वय्कःनाप आपाः नापलाना च्वने म्वाःगु खः। थ्व ज्याय् खास यानां संल्हु गुथिया दुजः भाजु मणिरत्न तुलाधर (१०२०) पाखें आपालं खँ सीके फत। थथे हे छुं छुं खँ थी थी भाजुपिंपाखें ग्वाहालि दयाः खँ सीकाः थ्व चिकिचाधंगु सफूचा छिकपिनि न्ह्योने तय्फुगु खः।

ज्वलं मुने सिदय्काः च्वज्या शुरु याय् त्यनाबले ने.सं. ११०० कछलाथ्व ६ व १० खुन्हु हनेबहःह्म साहित्य-शिरोमणि चित्तधर 'हृदय' (१०२६) जुं असीम कृपा तयाः सिद्धिरत्न सम्बन्धी महत्व-पूर्ण तिथिमिति व जूगु ज्याखँया वर्णन च्वयातयादीगु थःगु ह्निखँ हे क्यनादियाः तस्सकं हे तःधंगु ज्या पूवंका दीगु दु। सिद्धिरत्न जुया थ्व जीवनी छ्सि हनाः व वय्कःया महत्त्वपूर्ण सामाजिक ज्या त्वः-मफीक न्ह्यथने खंगुली 'हृदय'जुप्रति दुनुगलंनिस्यं छ्यं क्वछुका-च्वना। वय्कःपाखें हे एकादशीगुथि (१०४७)या खँ सीके खंगु खः।

सिद्धिरत्न कसाजुया सम्पूर्ण व्यक्तित्व व कृतित्वयात बिचाः-याय्बले वय्कःया जीवनीयात न्यागू थी थी ब्वथलाः ब्वने माःथें च्वं। व थुकथं खः:-

१. जीवन- न्ह्याना   २. बौद्धधर्म- उपासना
३. पासा- पाय्चिमा   ४. समाजय्- सना
५. साहित्य- सृजना

१. जीवन-न्ह्याना

१. १. थाय्

विश्वया दक्वसिबे त:धंगु महादेश एशियाया छुं चीधंगु देशत-मध्ये छगू नेपाल नं ख: । थुकिया पुरातात्विक व ऐतिहासिक इलं निसें नां जा:गु 'नेपा: गा:' नांयागु छगू थाय् दु । थुकियात प्यखेरं ह्लाक:छि गुँगुं (पर्वेपर्वतं) चाहीका त:गुलि 'ह्लाकुगु' नं धाइ । 'गा:' यात थौंकन्हे 'उपत्यका' धाय्‌गु अप्पो चलन दु । थ्व थाय् द्वलंद्व: दँ न्ह्यापा छगू पुखू रूपं दुगु धाइ, तर लिपा क्वदुवालं ल: पिज्वया: मनूत च्वनेवह:गु थाय् जुल धाइ । न्ह्यागुसां थ्व थासय् नीद्व:निस्यं स्वीद्व: दँ न्ह्योपाखे प्रागैतिहासिक मनूत च्वंगु दसि लुया व:गु दु । थौं स्वया: स्वद्व: दँति न्ह्यो थ्व थासय् साजवा:, मेय्‌जवा:त च्वंच्वन । ईपि नाप थाय्‌थासं व:पिं मनूत ल्वाकज्यात । थ्व मनूतय्‌त लिपा ईसवीया छगूगु शताब्दिपाखे व:पिं लिच्छवितय्‌सं तथा अबलेया संस्कृत भाषाभाषीं 'किरात' धका: नां छुत । इतिहास शिरोमणि बाबुराम आचार्य (१००८-१०९२) जुं इमित 'नेपाल' धाय् यय्‌कुगु दु । (१०९९, पौ ४) न्ह्यागु नां छूसां थ्व छता ख:गु खँ ख: कि व पुच:या दुने थौंकन्हेया नेवा:त दुथ्या: ।

नेपा: गालय् मनूतय् पुच: पुच: वस्ति ददँ वल । पञ्चयागु मनूत च्वंच्वंगु थाय्‌यात अबलेयापिसं 'प्रिङ्' धाइगु जुयाच्वन । उकियात हे संस्कृत च्वज्या या:ईपि लिच्छवितय्‌सं 'ग्राम' धाल । थौंकन्हेया ख्वपय् छुं कारणं अबले छक: जाया द्वँ लांलां चिने माल ।

थ्व छगू तःधंगु घटना जुयाच्वन । अबलेयापिं मनूतय्‌सं जायात 'खो' धाइथें च्वंगु लक्षण खनेदु (वज्राचार्य, २०३४:११२) ○ थथे हे यानां थौंकन्हेया यलय्‌ वां वा मार स्याय्‌त थाय्‌थासय्‌ यलसि तस्वाकाः तइगु जुयाच्वन । उकिं व थाय्‌यात संस्कृत भासं यूपग्राम धाल । (वज्राचार्य, २०३३: ४) थौंकन्हेया येँय्‌ धाःसा अबले आपालं बयर दुगु अनुमान दु। गुकियात संभवतः अबलेयापिसं 'यं' धाइगु जुयाच्वन। थुकियात संस्कृत भासं लिच्छवितय्‌सं 'कोलिग्राम' धाल । लिच्छवि-कालय्‌ हे छुं छुं वस्ती दुगु थ्व स्वंगू थाय्‌ लिपा मल्लकालय्‌ स्वंगू शासन–केन्द्ररूपं विकास जुल । थ्व स्वथाय्‌यात मनूतय्‌सं छगः खँग्वलं 'स्वनिगल' धाल । थ्व स्वनिगः थौंतक नं नेवाःतय्‌ स्वंगू मू गः रूपं नां जाः ।

थौंकन्हे हनूमान ध्वाखा लाःथासय्‌ किरातकालंनिसें हे लाय्‌कू दुगु सी दु उथाय्‌ उथाय्‌ लाक्क लिच्छविकालय्‌ 'दक्षिणराजकुल' दुगु जुयाच्वन । येँ दे उगु ताकांनिस्यं हे निब्वय्‌ थला तःगु खँ सी दु । उकिया सीमाना मल्ल कालय्‌ मखंया सिंहध्वाखा खः धकाः सी दु । अवले दिशाकथं उत्तर व दक्षिणपाखे धकाः क्यनीगु जुया च्वन । लिच्छवि अभिलेखय्‌ दक्षिणपाखेया जक नां खनेदु । उकियात 'दक्षिण कोलिग्राम' धाइगु जुयाच्वन । मल्लकालय्‌ धाःसा उत्तरपाखेया छुं थाय्‌यात 'कोलिग्राम' धाइगु खँ सी दु । तर थ्व नां संस्कृतं अबलेयापिं मनूतय्‌सं धाइगु यम्बुल व यङ्गया यलसियात 'यूप' धाःथें हिला नां खने दु । (बज्राचार्य, २०३३: ३–१२) थौंकन्हे 'यङ्गल' यात क्वने व 'यम्बु' यात थने धाइ । गुलिस्यां थँदे व क्वदे नं धाइ ।

खँल्हाय्‌ भाषाय्‌ चँगु धाःसां लिच्छविकालया च्वया भाषाय्‌ चाँगुनारायण स्थापनायात भाय्‌ हिलाः 'दोलाद्रि' जक धयातःगु दु । अथे हे धाय्‌कथं जनताया दथुइ यं धाःसां च्वयाकथं अवले येँदेयात (दक्षिण) कोलिग्राम जक धयातःगु दु । च्वज्याय्‌ थथे छ्यलेगु

○ उकिया नामं हे व थाय्‌यात खोपृङ्‌ (ख्वप) धाल ।

यास्यंलि नेवाःतय् चीह्नाकेगु प्रवृत्ति 'कोलिग्राम' यात लिपा 'क्विला-गल' धाःल। गुलिसिया विश्वासकथं कोलिग्रामया चीह्नाः रूप 'केल' खः। [शाक्य,१०९९: १७३] लिच्छविकालय् कोलिग्राम नां यःसा बयर-सिमा आपाः दुगु थाय् जुयाः जुइमा वा लुम्बिनी रोह्णी खुसि सिथा कोली जातियापिं मनूत वयाः च्वंगुलिं वा साःमि [कोली] तय् गां जूगुलिं जुइमा (जोशी, ३०३१: ५–६) अथवा वस्वयां न्ह्यापा 'यम्बु' हे थजुइमा थौंकन्हे व थाय् केल–किलागःया दुने लाः।

ने.सं. ६०४ बछलाथ्व एकादशी खुन्हु रत्न मल्लं येँ देयात स्वपं अलग छगू स्वतन्त्र दे दय्कल। अनंलि थ्व थाय् स्वप व यल स्वयां बल्लाना, तःधना च्वन। थुकिया येँ शहरभरिया छगू उपःखाः नं दुगु जुयाच्वन। थौंकन्हेया असन–भोताह्नितिसं नं व उपःखाः लागु जुयाच्वन। व थासय् न्ह्यापा येँया जुजु मेथाय्या पाहाँ जुजु वा योसियात लसकुस यानाः नगर–प्रवेश यायेत वइगु जुयाच्वन। (बज्राचार्य, २०३३:९९ व १७१) योसियात थौंकन्हे नं ञलाथ्व अष्टमी खुन्हु गुर्जुया पल्टनं लँस्वकाः हनूमानध्वाखाय् यंकेगु याःनि।

थज्यागु ऐतिहासिक पृष्ठभूमि दुगु असनया क्वस्सं, च्वय् च्वयाथें अज्यागु ऐतिहासिकता दुगु केलत्वाःया च्वस्सं बालकुमारी न्ह्योने दुथाय्, दुने लाःगु 'दुछेँया, येँया नगर पञ्चायतया बल्क नं ६/१२३ ल्याः लाःगु छेँद्' नेपाल भाषाया जवाः सिद्धिरत्न कसा च्वनादिइ।

१.२. वंश

"थौंकन्हेया नेवा: समाजं धाय्‌थें धाय्‌गु ख:सा नेपालया छगू न्याद्व: दंनिस्यंया सामाजिक इतिहासया प्रतिनिधित्व यानाच्वंथें च्वं।" (रेग्मी, २०३५: ११) थ्व समाजं निद्व:त्या दंनिस्यंया किरातकालीन संस्कृति छु नं छु रूपं म्वाकात:गु दु । नेवा: छु जातिया नां मखु, व छगू समुदायया नां ख: । नेवा:या दुने जाति माला वनेबले कि किरात, कि लिच्छवि, गुप्ता, शाक्य आदि खने दइ । थौंकन्हे नेवा: धका: ह्मसीकेगु माध्यम नेपालभाषा मांभाय्‌ ख:, अनंलि छुं छुं सांस्कृतिक चलन ख: ।

नेपाल उपत्यकाय्‌ च्वंपिं किरात, लिच्छवि व 'देव' कालयाःपिं फुक मनूतय्‌त मल्ल कालय्‌ छगू हे दे नेपा:यापिं धैगु अर्थय्‌ 'नेवार' धाय्‌गु जुल, लिपा पृथ्वीनारायण शाह (८६३–६३) जुजुं त्याकुस्यंलि नेपालभाषाभाषीतय्‌त व नां बीगु यात । उगु ईया नेपालया जुजु जयस्थिति मल्लं (५०२–१५) कान्यकुब्ज, मैथिल व दक्षिणात्य ब्राह्मणतय्‌ साहुति कया: थ: देया दक्व मनूतय्‌त पेशा कथंया जात नां छुना: व्यथला बिल । उकथं ब्राह्मण, क्षेत्री, वैश्य, शूद्र प्यंगू वर्गय्‌ पुरोहित, स्यस्य:, उदाय्‌, ज्यापु, आदि मंका: जाति व उकिया कुलनां (थर) नापं याना: ७२५ थी थीथी थर दय्‌का ब्यूगु खँ बंशावलिइ कनात:गु दु । (रेग्मी, २०३५: ४)

नेवा: समुदायया दुने उदाय्‌तय्‌ नं दुने तुलाधर, कंसकार (कसा), ताम्राकार (तव:), शिलाकार (ल्वहंक:मि), सिक्रिकार (अवा:), स्थापित (सिँक:मि), हलवाइ (मधिक:मि), आदि थर दुथ्या: । थुकी नं दुने तुलाधर, कंसकारत बनेज्याय्‌ भचा नां जा:पिं ख: । ये असन इन्द्रचोकया उदाय्‌तय्‌ ह्लापांनिस्यं हे सँदे नाप सम्बन्ध दु । नेपाल-सँदेया बनेज्याया स्वापू लिच्छविकालया अंशुवर्मा (ई. ५६४–६२१), नरेन्द्रदेव (ई. ६४३–७६) या पालं निस्यंया ख: । ह्लासा साहुत जूगुलि थुमि आर्थिक स्तर भचा च्वजा: । नेपा:या

व नेपालभाषाया नुगःचु येँ शहरय् च्वंपि जूगुलि उदाय्त नेपाल-भाषाया नं अप्पो ह्यःमि व योमि खनेदु, थ्व जातया च्वमित नं आपा खनेदु ।

सिद्धिरत्न कसाजुया आजु तापाआजुपि थथे हे जीवन हनाः वयाच्वंपि खः । वय्कःया आजु जयपति तथा तापाआजु पुर्णपतिपि असन चीभाः ननिया दुने न्हुछेँ आगंयापि खः । येँया कसातय् स्वंगू आगं दु । लुमंके बहःगु खँ खः कि साहित्यकार योगवीर सिंह, क्वाछेँ व प्रेम वहादुर कसा थछेँ आगं, तःलिवि कवःयापि खः । [कसा, १०३७]

१.३. जन्म

जयपति कसाया काय् द्रव्यसिह्‌या बय् नीन्यादँ पुले धुंकल, इहिपा याय् ह्‌याय् जुइ धुंकल, उकिं जयपति थः काय्‌यात ह्‌यासं छह्म भम्चा चूलाकाबिल । द्रव्यसिहं [जन्म ने.सं. ९८४] थः कलाः चिकिमाया [जन्म ने. सं. १००३] थः स्वयां वच्छिति जक उमेर-याह्म जूगुलि आपालं माया याः । इमि ह्लापां म्ह्याय् बुल । द्रव्य-सिह्‌या बय् स्वीदँ पुले धुंकल, वय्‌कःयात काय् दय्‌के ह्‌याय् चाल । छें जहान ह्मो जुलकि आपालं ज्या याय् मछि । काय् मन्त कि स्वर्गया लँपु नं प्वाः तिना तःथें जुइ धकाः भाःपिइ । छें ज्या याइह्म नं माल । पुलांगु बिचाःकथं मिसातपाखें छेँज्या-बुँज्या वा बने ज्या जुइमखु ।

द्रव्यसिह व चिकिमाया स्वभावं हे धार्मिक बिचाःयापिं । काय् थदः धकाः इमिसं ग्वःकःमछि अष्टमीव्रत काल, गन गन धलं दन, देकू वन-काय् मबू । काय् मदयाः इपिं वें-उइँ थें जुयाच्वन । इमिसं गोरखाया मनकामना देबीयात भाकल यात । कलाः भाःत निह्मं दँय्‌दसं वनिकथं असं-वंगःया पासापिं मुना सिल्लाया छन्हु मनकामना देवीथाय् वन । भल्यायात सामान कुबिकाः दुगु न्ह्यच्याकु न्ह्यच्याकुं सरासर वनाच्वन । खैरिनी खुसिथ्यंबले अन तयातःगु सिग्वःया तापुं गुकथं पार जुइगु धकाः चिकिमायाया मनय् ग्यासि वल । अय्‌न भाःतयां ह्लाःया सह्‌ारा कयाः अनं पार जुल । अनंलि मनकामनाया तं गय् माल । प्यघौति गयाः वनेमाःगु थ्व तनय् चिकिमायायात साप त्यानु चाल, छकः ला दिक्क चाया लिहाँ वने दःसां ज्यू थैंगु तक नं मती तल, तर थःगु मनया कामना पूरा जुइ ला धकाः वय्‌धुंकाः लिहाँ वनेगु ला खँ हे जुइ मखुत । बल्लबल्ल बह्‌नि पाखे मनकामना देवीथाय् थ्यन, त्यानु-थाकु फुक तन, न्ह्याइपुस्य च्वन, सकसियां मन लय्‌लय् ताल । द्रव्यसिह व चिकिमाया द्यःथा-य्‌या ववस्सं च्वंगु समुद्रसिमाय् ववय् फेतुत, भल्यां अन हे कू दिकल ।

पलख आराम याना: द्यो दर्शन या: वन । दुगु स्याय्गु कह्लय् सुथ ह्लापं याय्गु याना: इपिं छ्याय् बासं च्वन ।

कह्लय् सुथह्लापं दना: ख्वा:खि सिला: कला:-भा:त निह्म द्योयाथाय् वन । छक: प्यखेरं मिखा ब्वल । द्योयाथाय् निमा स्वमा जक तत:मा:गु सिमा द:सां छगू गुँया अनुभव जू । नितजा:गु नेपाली पौ शैलि छाय्पिया त:गु मनकामना देवी थाय् स्वया:, अफ अन अनेकौं बखुंत ब्वयाच्वंगु खना: इमित व थाय् पशुपति वनाथें हे ताल । इमिसं पुजारीयात दुगु ल: ह्लानाबिल । पुजारि दुगु मू हाय्कल-मू मह्ा: । वं धाल-अय् साहु ! मती छु तया वया, दुगु मू मह्ा: । द्रव्यसिहं चीस्सलं धाल-ख:, काय् छह्म मदया: दु:ख जुल, व हे दइ ला धका: ! पलख दुगु मू होल मनकामनादेवीयात हि त्वंकल । पुजारि धाल-छिगु कामना पूरा जुइमा !

द्रव्यसिह-चिकिमाया त:धंगु विश्वास ज्वना: छेँय् लिहाँ वल, इमि आ: काय् दइ । धात्थें छन्हु प्वाथय् दत, हानं म्ह्याय् बुइला धैगु भय जुयाच्वन, हानं, मखु काय् हे दै धैगु आश दयाच्वन । छन्हु ने. सं. १०२० चिल्लाथ्वं एकादशी खुन्हु असं, दुछेँय् छह्म मचा बुल । काय् हे जूगुलि सकलें लय्ताल । मनकामनादेवीप्रति मनूतय् विश्वास फ्वन् अप्वोल । द्रव्यसिह व चिकिमायाया जीवनभरया आकांक्षा पूरा जुल, वंश-परम्परा स्वात ।

व मचायात लिपा सिद्धिरत्न धाय्गु यात ।

१.४. जन

द्रव्यसिंह [९८४–१०३०] याकः काय् जूगुलि सिद्धिरत्नयात बांलाक सुसाःकुसाः यात । मांह्मसिनं नं थःगु दुरु व मायां ब्वलंकल । याकः किजा जूगुलि ततां नं साप माया यात । लय्ताया वातावरणय् मचाबू ब्यंकल, इलय् मचा जंक्व नं यात । याकः काय् जूगु व द्रव्य-सिंह थः पीदँ थ्यने धुंकुगुलि याकनं इहिपा याय्त काय्या कय्ता पूजा ह्लय्‌दँय् हे यात । इहिपाया लागी भम्चा मालेगु नं यात । भम्चा चू लाय्‌वं ०िछदँय् इहिपा नं यानाबिल ।

सिद्धिरत्नजुया जहान असं, जन्हुंछेँया साहु नन्दरत्न तुला-धर तथा साहुनी विजयलक्ष्मीया कोखं बूह्म मणिलानि खः । वय्‌कः सिद्धिरत्नजु स्वयां स्वलां जक क्वकालिह्म खः । भाःतनाप ३७ दँ ह्लनाः, न्याह्म काय् न्याह्म म्ह्याय् बुइकाः थः भाःत स्वयां ह्लापा वय्‌कः सुखावती भुवन व्याय् धुंकल । सिद्धिरत्नजुं पत्नी वियोग सहयाना च्वंगु थनि ३३ दँ थ्यने धुंकल ।

०िछदँय् इहिपा जूसां थःगु उमेर नीदँ मपुलेकं मणिलानिपाखें मचा मदु,बल्ल नीप्यदँय् ने.सं. १०४२ स ह्लापां म्ह्याय् बुल । अनंलि वय्‌कःया निदँय् छह्म घेंथें मचा दत । सिद्धिरत्न–मणिलानिया काय् म्ह्याय्‌पिं थथे खः ।

१. सिद्धिप्रभा [" " १०४२]
२. कल्याणरत्न [ ]
३. भुवनरत्न [जन्म ने.सं. १०४५]
४. देशरत्न [" " १०४७]
५. उद्धाररत्न [" " १०४९]
६. अमोघलक्ष्मी [ ]
७. दीनलक्ष्मी [ ]
८. करवीररत्न [१०५८–६५]
९. जनहित लक्ष्मी [लछिजक म्वानाः मदुह्म]

१०. परहित लक्ष्मी [३४ न्हु जक म्वाना: मदुह्म]

सिद्धिरत्नजुया स्वह्म काय् व छह्म म्ह्याय् थौंकन्हे नं दु। व:धीह्म म्ह्याय् सिद्धिप्रभा वीर अस्पतालय् नेपालय् हे प्रशिक्षित निह्म स्वास्थ्य परिचारिका मध्ये छह्म ख: । वय्क: व पासा अष्ट कुमारि ने. सं. १०५३ (भुखाय् ब्व:गु साल) स थ्व शिक्षा का:गु ख: । बय्क:पिसं वीर अस्पतालय् निबृत्त भरण प्राप्त मजूतले सेवा यानादिल । नेपालय् प्यह्म मिसात ने.सं. १०४८ पाखे भारतया इलाहाबाद वना: प्रशिक्षित जुया: व:पि ह्लापांपि स्वास्थ्य परिचारिका (नर्स) ख: । इपि मध्ये छह्म योगबीरसिंह (१००६–६२) या म्ह्याय् मय्जु विद्यावती (१०२४–६६) ख: ।

सिद्धिरत्नजु थ: काय्पि थ:थ:गु ज्याखँय् बाँलाक सना जूगुलि लय्ता: । छय्पिसं नेपाल संस्कृति व भाषाय् नं ध्यान तया: च्वंगुली क्रन् क्रन् अप्वो लय्ता: । वय्क:या छय्पि मध्ये ने.सं. १०६२ पाखे गुँला वाजं थाय् सय्का: उकि ब्वति का:पि स्वागतरत्न व त्रिभुवनरत्न, ने.सं. १०६७ सं प्रचलित नेपाल लिपि कक्षाय् ह्लाप जूगुलि अभयरत्न खना: व तधीह्म भौया किजा त्रिरत्नं पालभाषांने 'नुग:' भाय् हिला: पिकागुलि नं लय्ता: ।

१.५ ब्वँज्या

सिद्धिरत्न कसाजुं थ:गु ईया चलन कथं माछि आख: ब्वनात:गु दु । वय्क:या अबुजु द्रव्यसिहं (६८४—१०३०) वय्क:-यात न्यादँय् श्रीपञ्चमी खुन्हु दववसिवे ह्लापां नमोबागीश्वराय ब्वनेगु स्यनाबिल । बिस्तार बिस्तारं ग्व:आख: ब्वने सल, चिना आख: तथा हंकात:गु आख: नं स:स्यंलि सफू ब्वने सल । श्रीपञ्चमी बलकि स्वयम्भू मञ्जुश्री स्थानय् वनेगु यात ।

उगु ताकाय् (ने. सं. १०३०–४०) असंया नेवा:तय् काय्मस्त यलया नांजाह्म पण्डित तथा घण्टाघरय् दुगु वीर पुस्तका-लयया अध्यक्ष कुलमान नाय संस्कृत ब्वं वनेगु याइगु चलन जुया च्वन । वहे ल्याखं सिद्धिरत्नजु नं घण्टाधरय् वय्क: पण्डितनाप ब्वं व्वाय्गु यात । वय्कलं अन 'चाणक्य नीति' ह्लापां ब्वना:लि लिपा 'अमर कोश' ब्वनादिल । अमरकोश वय्कलं "नानार्थ वर्ग" तक जक ब्वने खन । अनंलि सिद्धिरत्नजुं थ:गु ज्याखं मेगु विशेष ब्वनेमखं ।

सिद्धिरत्न कसाजु छह्म कवि नं ख: । थ्व कविता च्वय्गु ज्या वय्क:यात नेपालभाषाया माध्यमिक महारथी सिद्धिदास अमात्य (६८७–१०५०) जुं स्यना ब्यूगु ख: । सिद्धिदासया संगत व स्यने कने कथं सिद्धिरत्नजुं दोहा–चौपाइ पारां कविता च्वय्गु व मासिन, आदि छन्दय् कविता च्वय्गु सय्कादिल । तर सिद्धिरत्न कसाजुयात कविता छन्दय् च्वयाच्वने मास्ति मव:, वय्क:यात छन्दया रूपय् भाव प्वंके द:सा गा: ।

सिद्धिरत्न कसाजुयागु जीवनय् नेपालय् आर्य समाजया प्रचारक माधवराज जोशी (६७६–१०६२) व बौद्ध धर्मया पुनरूद्धारक धर्मादित्य धमाचार्य (१०२२–८३) या धार्मिक सामाजिक व्याख्यान तथा सतसंगत व ज्याखँया तस्सकं प्रभाव ला:गु दु । वय्क: छह्म समाजसेवी जुइगुली ह्ला: सफूया शिक्षाया स्वयां त:धंपि मनूतय् धर्म-व्याख्यान न्यनेगु व इमिगु त्याग थ:गु मिखां खंगुली दु ।

१.६. बनेज्या

सिद्धिरत्न कसा छम्ह् बंजाःया काय्मचा खः। वय्कःया अबुजुं ल्हासाय् सम्बन्ध तयाः ज्या याना च्वनादीगु खः । सिद्धिरत्नजु थः अबुनाप केबल क्रिदँ जक च्वने खंगुलि वय्कलं मचाबलेनिसें हे छेँया कुकुबिइ माल । अय्नं थःमां चिरिसाया (१००३-६८) व थःथितिपिनिगु ग्वहालि वय्कलं उमेर थ्यंसेंलि अबुया बनेज्या थःगु ब्वहलय् फयादिल । क्रिछदँया बय्सय् बिहा जूसां मचा मदुनिगुलि क्रिच्यादँया उमेरय् वय्कः ल्हासा व्राल । थःगु छेँनं पिहाँ वंगु ४ दँ ४ ला व २२ न्हु दुखुनु वय्कः थःगु छेँय् दुहाँ व्राल । थथे प्यदँ मयाक ल्हासाय् च्वनाः वय्कलं अन नबु, भिपू, कस्मिरा आदिया व्यापार यानादीगु खः। ल्हासाय् च्वनाः वय्कलं सीका दिल-नेपाल व सँदेया बौद्ध धर्मया बज्रयान, आदि ज्वलिज्वः जू ।

सँदेशय् व्यापार याय् (ने.सं. १०३८-४२) सिधय्काः छेँय् छुं दिन च्वनाः वय्कः ह्यानं बम्ववइपाखे व्राल । अन वय्कलं पुरातात्विक तथा द्रव्यिक महत्वया वस्तु (क्युरियो सामान) यंकाः व्यापार याना दीगु खः । थथे सामान ज्वनाः सिद्धिरत्नजु थःगु ल्याय्म्ह उमेर बले गोधु मछि बम्बई जक मखु कलकत्ता व दिल्ली नं व्रायादीगु दु।

चाहिले माःगु बनेज्यां वय्कःयात आर्थिक लाभ जक मखु, बरू बौद्धिक ज्ञान नं दय्का बिल। चाहिलेज्यां वय्कःयागु नुगः चक्कंका बिल अले सर-सँगतं आखिरय् छम्ह भाषासेवी नं यानाबिल। सिद्धिरत्नजु मेबले बनेज्याय् व्राःगु खँ अपाय्सकं लुमन्तिया खँ मजू, गुलि छकः ने. सं. १०४३ या शुरुइ बम्बईनं पिहाँ वःबले बीरगन्जय् प्यन्हु वासं च्वंगुया दु। सिद्धिदास अमात्य (९८७-१०५०) नापया थ्व प्यन्हु संगतं सिध्दिरत्नजुयात थःम्हं थःत म्हसीकेगु ज्या जूवन । [कसा, १०२०]

भाषा व साहित्यय् अपाय्सकं वास्ता मदुम्ह सिद्धिरत्नयात थ्व प्यन्हुं बनेज्यास्वयां ब्वने-च्वय्ज्या याइम्ह सिद्धिदासं थुकथं मन

हिलाविल कि सिद्धिरत्नजु नेपालभाषाया माध्यमं बौद्ध चिन्तन न्ह्यथनिह्म जुल । दोहा–चौपाइया मात्रा सयूकल, छन्दया भचा भचा ज्ञां दयूकल, कविता च्वयूगु यात । उगु ताकाय् सिद्धिदास वीरगञ्जय् योगवीरसिंहपिनि बंजाः जुयाः ज्या याना च्वनादीगु जुया च्वन । सिद्धिरत्नया छेँ असं, दुछेँ ननि व सिध्दिदासया छेँ केल, क्वाछेँ ननि येँय् निसः पलाःया दुने लाः, तर थ्वयूकःपिनि थन बांलाक ह्मसिके ज्या मजू । अयूसां थःगु त्वाःयाह्म बंजाः दु धकाः सिध्दिरत्न बम्बईनं लिहाँ वःबले सिध्दिदासयाथाय् वीरगंजय् च्वं वाल । भाषा–साहित्यया खँल्हाबल्हा जुयाः अन स्वाःगु निह्म 'सिध्दि' या स्वापू थपायूसकं क्वात्तुल व वयूकःपिनि जन्म–जन्मकाछि जुल । अन 'दास' खनाः '–रत्न' थपायूसकं प्रभावित जुलकि नकतिनि बनेज्यां कमाय् यानाः छेँपाखे लिहाँ वयाच्वंह्म सिध्दिरत्नं सिध्दिदासयात छुं सफूया लागी आर्थिक ग्वहालि यायेत ह्निचां न्यातका दां लिकयाः देछात । सिध्दिदासं नं व ध्यबां माःगु ज्वलं मुंकाः नीतिया खँ तयाः गद्य गुंगू वन्धुया खँ तयाः 'सर्ववन्धु' च्वयाः सिध्दिरत्नयात देछात । (हृदय, १०७४ : ५५–५५)

बंजाः सिध्दिरत्न छकः ने. स. १०४५ सं केरूङ्गय् नं वाल, अनंलि मचाखाचा दस्यंलि सँदेपाखे मवाः भारतपाखे बम्बई, कलकत्ता जक वरावर वनेगु यात, थःगु पारिवारिक ज्याखँय् भुले जुयाः माःछि व्यापार यानाः जीवन हना च्वनादिल । बनेज्याय् कलकत्ता वाःबले अन धर्मादित्यं धर्माचार्य नापलानाः जुगु खँ नं सिद्धिरत्न-जुया जीवनया विशेष लुमंकेबहःगु पक्ष खः ।

२. बौद्धधर्म—उपासना

२१. बौद्ध उपासक

सिद्धिरत्न कसाः आजीवन बुद्धोपासक जुयादीगु दु। न्हापा कसा, तुलाधर आदि जात मनूयंस्य 'उपासक' जक च्वयगु चलन जुया च्वन। थौंकन्हय् नं गुलि गुलिसिनं अथे हे उपासक उपासिका धकाः च्वःनि। थ्व हे कारण खः चित्तधर 'हृदय', 'हृदय' मच्वइबले 'उपासक' जुया दी, अथे हे मोतिलक्ष्मी न्ह्याबले 'उपासिका' जुया दीगु दु। उपासकया तःधंगु अर्थ द्योप्रति भक्तिभाव तइपिं न्ह्याह्म खः। तर थ्व बौद्ध धर्मय् नं हीनयान धर्मावलम्बीतय्सं थुकियात अप्पो छ्यःः। उकि थुकिया चीधंगु अर्थ थेरवादी (हीनयानी) बुद्ध धर्मावलम्बी खः। महायानीतय्सं थुकियात गुरुजुपिसं जयमां (यजमान) धाइ। 'धर्मावलम्बी' थुइकेत थथे हे यानाः गुलि गुलि धर्मय् 'भक्त', 'शिष्य' तथा 'प्रेमी', आदि नं धाइ।

नेपालयात हिन्दू राष्ट्र धकाः सम्विधानं घोषणा यानातःगु दुसां थन आपाः हे मनूत बौद्धधर्मावलम्बी दु। थन महायानी धर्म ला ह्लापांनिस्यँ हा कयाच्वंगु दःसा हीनयानी धर्म नं मदुगु मखु, तर भिक्षु धर्मोपदेश याना च्वनीगु चलन थन यक्व ह्लापांनिस्यं मदय् धुंकुगुलि लिपा हानं पुनर्जागरण जुयावःगु खः। थ्व इलय् सिद्धिरत्नजुं नं ब्वति कया दिल।

ने. सं. १०४० ताकाय् नेपालय् विस्तारं भारतपाखें जर्मनी, लङ्का, बर्माय् थाःगु बुद्ध जीवनी चित्र प्रचारय् वल, अनरिखे

त:ब्यायूक प्रचार जूगु स्थविरवादी बौद्ध धर्मया फय् नेपालय् नं वल। अनया व विचारं नेपालय् थाय् काकां वस्यंलि थन छेँय् छेँय् बुद्ध मूर्ति ब्वयूगु यात ।+ थनया श्रद्धालु जनपिसं बुद्धयात नुगलय् तल। अबले प्रचार जूगु बुद्ध जीवनीया चित्र थपायूसकं प्रभावकारी जुल कि थ्व्री कवि केशरी चित्तधर 'हृदय' जुं थौंतकनं थ: द्यनेगु क्वथाया अंगलय् व बांलाक फ्रेम तया: यखाना तया दीगु दु। थुकी बुद्धया गृहस्थी जीवन (इहिपा तक) व चूडाकर्म (महाभिनिष्क्रमण) निस्यं बुद्धत्व प्राप्तीतकया फ्ल्छपा: फ्ल्छपा:या चित्रावली दु। थ्व दँपाखे नेपा:या बौद्ध धर्मावलम्बी उपासक-उपासिकापिसं स्वांयापुह्नि हनेगु नं यात। दक्वसिबे ह्लापां असं, कमलाक्षी च्वंह्म श्रीप्रसाद तुलाधरया छेँ बैगलय् थ्व हन। (ह्लिखं) वयूक: श्रीप्रसाद थौंकह्लय् धर्मोदय सभा, कालिङ्गपोङ्गय् 'श्रामणेर महावीर' जुया: च्वनादीगु दु। वयूक:या प्रकाशकत्वय् हाकनं 'धर्मोदय' (ल्या: १, ने. स. १०६८ कछला निस्यं) पिदनाच्वंगु दु।

नेपालय् स्वांयापुह्नि पिने त:जिक ने. सं. १०४६ पाखे न्यायूके न्ह्यो थ्व वैग: बैगलय् हे सीमित जुल। थथे ने. सं. १०४० निस्यं न्यायूका वयाच्वंगु बैग: बुद्ध जयन्तिइ सिद्धिरत्न कसाजुं नं ल्हासां लिहां वयेधुंका: (ने. स. ४०४२ पाखे) ब्वति कायूगु यात। वयूक:यात सँदेशयूच्वंपिं बौद्ध धर्मावलम्बीतयूगु जीवन पद्धतिं साप प्रभावित यानात:गुलिं थ:देशय् व:वले थथे बुद्ध जयन्ती हने खंबले वयूक: साप लयूताल। थ्व ताकाय् स्वांयापुह्नि हंपिं येँया उपासक उपासिकापिं थथे ख:-

१. श्रीप्रसाद तुलाधर, असं, कमलाक्षि

२. सिद्धिरत्न कसा, असं दुछेँ

३. सप्तवीर सिं (चिकिसाहु) तुलाघर, असं, ज:धुं छेँ

४ हेरालाल प्रधान, असं, कमलाक्षी

+ येँ, मरुत्वालय् छक: बौद्ध चित्र ब्वज्या नं जुल (हृदय, १०८४:३)

५. मानदास तुलाधर, असं, कमलाक्षि

६. हर्षदास तुलाधर, असं, कमलाक्षि

७. त्रिरत्नमान तुलाधर, त्यौड, तँलाछि

८. बुद्धिरत्न तुलाधर, त्यौड, तँलाछी

९. खड्गराज तुलाधर, त्रिपुरेश्वर

१०. चित्तधर 'हृदय', न्यत, तुंछें

उपासिकापिं

११. रत्न लक्ष्मी तुलाधर (आः ताम्रकार), असं, कमलाक्षि

१२. सिद्धिलक्ष्मी तुलाधर (आ: अनागारिका), असं, कमलाक्षि

१३. प्रेमलक्ष्मी तुलाधर, (श्रीप्रसादया केहें), असं कमलाक्षि

१४. मोतिलक्ष्मी तुलाधर ('हृदय' या केहें), न्यत, तुंछे

[ह्निखँ, १५-१६]

नेपालया बौद्ध धर्मावलम्बीतय् जक मखु नेपालया पत्रकारिताया इतिहासय् नं ने. सं. १०४४ दिल्ला पुन्हि (बि. सं. १९८१ श्रावण २ गते) या तःधंगु महत्व दु, छायधाःसा थुखुन्हु नेपालय् धर्मादित्य धर्माचार्य (१०२२-८३) या सक्रियताय् "बुद्ध धर्म उध्दार सघ, नेपाल" नीस्वन। थ्व संघया छगू उद्देश्य- "दक्वं बुद्धमार्गीत बुध्द धर्मया तत्व शास्त्र बुध्द धर्मलिसे सम्बन्ध दुगु मावगु कनेत बुध्द धर्म पुथि प्रकाश यायेगु" नं खः। थ्व हे कारणं 'नेपाल बुध्दधर्म उध्दार संघया धर्म प्रचार पुस्तक माला' या रूपं थ्व वाक्यांश छ्यनय् तया: नेपाल भाषाया दक्वसिवे ह्लापांगु पत्रिका 'बुध्द धर्म' बुध्द संवत २४६९ (ने. सं. १०४५) या बैशाख पुन्हि खुन्हु कलकत्तां धर्म्म आदित्य धर्माचार्यजुं पिकया दिल। वय्कः व संधया छगू शाखा बुध्दोपासक संघया व्यवस्थापक नं खः। ह्लापां बुध्द धर्म उध्दार संघ तथा बुध्दोपासक संघ स्थापना जूबले सिध्दिरत्नजु दुमथ्याः, अबले वय्कः छुं कारणवस अन सभाय् मदुगु जुयाच्वन। लिपा ने. सं. १०४५ सं धर्मादित्य कलकत्तां नेपाः

NEPAL RESEARCH CENT

व्हाःबले तछला बुध्दोपासक संघया ज्या ब्वःछूबले उकी न्हूपिं दुजः दुथ्याकूगु मध्ये सिध्दिरत्न कसा नं छह्म खः। (बुध्द धर्म, बु. सं. २४६९ तछला–दिल्ला–गुंला, पौ ५५)

छह्म उपासकं पालन याय्माःगु नियम वय्कलं दुनुगलंनिस्यं यानादिइ। बुध्दया उपासकं त्रिरत्न शरण, पञ्च, अष्ट व दश शील पालन याय्माः। थ्व फुक्क वय्कलं फयांफक्व याना दिइ। उच्च कोटीया उपासकं याइकथं बय्कलं बुध्द प्रति आस्था तयाः बाह्य पूजाबले सिलः छाया दिइ, ह्लापा लिपा नं बुध्द सम्बन्धी म्ये चिना दिइ, प्याखँ च्वयादिइ। बय्कलं बराबर धर्म–शन्देश भिक्षुपिंपाखें न्यना दिइ। सिध्दिरत्नजु छह्म पक्का बुध्दोपासक खः।

२.२. कसा–गुभाजु

सिध्दिरत्न कसाजु थःगु परम्परागत संस्कारया ज्या खँय् विश्वास दुह्म मनू खः। वय्कलं थःगु संस्कारगत ज्याखँ थःह्मं झिंप्यदँय् ने·सं· १०३४ ताकाय् देखा काय्धुस्यंलि थःह्मं हे याना दिल। वय्कःया अबुजु द्रव्यसिंह (८८४–१०३०) नं ज्योतिष सःह्म पण्डित खः, वय्कलं जातः च्वये नं। वय्कलं तन्त्र, वज्र व सहज यानया सफू आपालं ब्वना दिल व मुंका तया दिल। थ्व ज्ञानया प्रभाव सिध्दिरत्नजुयात नं लात। वय्कःयात नं तन्त्रयान प्रति असीम आस्था दु। सँदेशय् वज्रयानया तस्सकं प्रचार जूगु खनाः वय्कः प्रभावित जुयादिल, अऋ सँदे व नेपाः देया छथी हे महायानी बौध्द परम्परा दुगु खनाः नुगः चक्कंका दिइ।

सिध्दिरत्नजुं चलन कथं गुभाजुपाखें मन्त्र कयादिल। थुकथं १४ दँय् देखा काय् धुस्यंलि वय्कः स्वयं हे गुभाजुया ज्या याय्फुह्म गुभाजु जुया दिल। वय्कःयात क्रीसं 'कसा–गुभाजु' धाय्फु। सामान्यतया गुभाजुया ज्या गुभाजुं हे याय्माः, तर देखा दुपिसं याय्फुसा गुभाजुया ज्या याय्फु।

ने. सं. १०४६ सं उराय्–गुभाजुतय् उरायुतय् ल्हातं जा नय्गु खँय् तसकं ल्वापु जुल। अवले सिद्धिरत्न कसा व वय्कःथें जाःपि देखा कयाः गुभाजु ज्या याये सःपि उराय्तय्सं गुभाजुतय् बहिष्कारयात वास्ता मयासें थम्हं ज्या छ्यलेत स्वत तथा इमिके जातिय गौरब थहांवल। थथे जूसां गुभाजुतय्गु ज्या गुभाजुतय्सं हे याय्माःगु परम्परा ला द हे दु। थ्व ल्वापुया इलय् सिद्धिरत्नजुं छह्म मसःह्म गुभाजुयात स्यने–कने यानाः समाजय् ज्या ल्यले छिक कर्मकाण्डी दय्का बिल। थ्व सिद्धिरत्नजुया उराय् समाजया लागी देन हे सिद्ध जुल। सिद्धिरत्नजुं उराय्तय् ल्हातं जा मनया धाइपि व मनइपि गुभाजुपिनि विरूद्ध परम्परा कथं ज्या याइपि गुभाजु दय्के माःगुलि महाराजगञ्जय् अप्पा ल्ह्ययगु ज्या यानाः जीवन हनाच्वंह्म छह्म गुरुजुयात थःथाय् छेँय् हयाः निदँस्वदँ नापं तयाः गुभाजु ज्या स्यना दिल, वय्कः येँ क्वाबाहाल (मैत्रीपूर्ण महाविहार)य् च्वंह्म हर्षरत्न वज्राचार्य खः। वय्कः गुरुजुं नं आपा हे कुतः यानाः ज्या सय्का दिल। द्यो प्याखं नं हुइसःह्म वय्कः हर्षरत्नजु थौंकह्न्य् जनबाहाः द्योया देब गुरुजु जुयादीगु दु।

कर्मकाण्डय् नं सिपालु उराय् भाजु सिद्धिरत्न कसाजुया जीवनय् छगू लुमन्तिया दिन नेपालं कलकत्ता व दिल्लिइवंगु नेपाःया सांस्कृतिक थ्वलय् व्हाःगु खः। थ्व थ्वः जवाहरलाल नेहरुया प्रधान मन्त्रीत्व कालय् वंगु खः।

२.३. गुथि–सेवक

नेवाःत गुथि ह्यमि धकाः विश्वं सिउ। थज्यागु गुथि अरू येँ देशय् अप्पो हे दु। सिद्धिरत्न कसाजु छह्म तःधंह्म गुथि सेवक खः। वय्कः थौं नं स्वंगू सामाजिक गुथिया गुथ्याःर खः नि।

नेपालय् चिचिधंगु विषयया नं गुथि लिच्छवि इलं निस्यं हे दु। अवले २० गूति गुथि दुगु सिइ दु। लेलेया ई. ६०४ या शिवदेव

–अंशुवर्माया छगू अभिलेखय् १३ गू गुथिया नां व:गु दु। (वज्राचार्य, २०३०: २८२ – २८६)

संघ – संस्था नं छगू प्रकारं गुथि हे ख:। नेपालय् ने. सं. १०४४ निस्यं बुद्ध धर्म उद्धार संघ, (उकी दुथ्या:गु बुद्धोपासक संघ) बुद्ध धर्म सम्वन्धी हरेक ज्याखँ यायेगु शुरूयात। सिद्धिरत्न कसाजु उकी ने. सं. १०४५ तछलां निस्यं दुज: जुया: ज्या याना दिल।

माधवराज जोशी (१०१६–६२) या आर्य समाजया व्यापक प्रचारं तंम्व:पिं नेपा:या जुजु खल:यात आ:तक प्रभाव क्षेत्रय् लाकात:पिं व्रह्मूतय् खँ न्यना: नेपा:या सुं सुं गुभाजुतय्सं उरायतय् ल्हा:तिं जा मनय्गु बिचा: प्वंकाहल। गुभाजुपिं थ: महायानी बौद्ध जूगु व येँयापिं गुलिखे उरायतय् हीनयानी बौद्ध विचालय् ध्यय्चूगुलिं नं तं वय्काच्वंपिं ख:। गुभाजुं थ: जयमांयाथाय् इमिगु ल्हातिं जा नय्गु परम्पराया खँ ख:, तर इमिसं थ: जयमांयाथाय् नय्म्वा:पिं इपिंनाप स्वापू दुगु परम्परा मदुपिं व्रह्मूतय्गु खँ न्यना: नेवा:तय् दथुइ ल्वापु थलेत स्व:गु मथुया: ल्वापु पिकाल। थ्व ल्वापु पिदंसेलि उराय् समाज छस्वां: जुया: ज्या याय्मा:गु आवश्यक जुल। उराय् समाज छगुलिया लागी ज्या याये मछिगुलिं योगबीरसिंह (१००६–६२) आदि कसापिंसं कसा–गुथि ने.सं. १०४७ पाखे स्थापना यात। थ्व गुथिइ सिद्धिरत्न कसाजु शुरूं निस्यं सक्रीय दुज: ख:।

थेरवादी बौद्धधर्मया प्रचार अप्पो जूलिसे नेपा: (येँदे) या ल्यायम्हतय् समाजसेवाय् अप्पो मन वंगु खनेदु। थ्व ज्याय् लामातय् धर्म–व्याख्यां क्रन् ग्वाहालि जू वन। सिद्धिरत्न, चित्तधर 'हृदय'जुपिंसं समाज वेवा याय्त, खास याना: सनां वनिपिं मदुपिंत ग्वाहालि याय्त ने.सं. १०४७ सं लय्लय् पतिकं स्वयम्भू मञ्जुश्री पर्व:थानय् वनेगु एकादशी गुथि दय्कल। थ्व गुथि छिछला ज्या यात।

(ह्निखँ : ३१)

गुथि थ्वंथवय् छस्वा जुया च्वनेगुया लँपु ख:। थ्व अनेक प्रका-

रया दु । सुं छह्म द्योथाय् नियमित रूपं वनेत नं थज्यागु गुथि स्वनेगु चलन दु । एकादशी गुथि क्वदःसेंलि छुं गुथिइ दुमथ्यासे च्वनेगु गथे-थ्यसे तायका: सिद्धिरत्नजुं पासापिनि ग्वाहालि ने.सं १०५३ स भिंद्यो सेवा गुथि दय्का दिल । थुकिया गुथियात थ्वकया द्वादशी खुन्हु येँ, मरु क्वय् भिंद्योथाय् वनेगु यात ।

समाज-सेवा धार्मिक भावं यानाच्वनेगु सिद्धिरत्न कसायाया स्वभाव खः । पासापिनिगु ग्वहालि वय्कलं ने. सं. १०७० सं संन्हु-सेवा गुथिया नीस्वना दिल । थ्व गुथिया उद्देश्य समाजय् दुगु कुरीति मदय्केगु, गुथ्या:त थःथवय् मा:गु ग्वाहालि याय्गु, सामाजिक ज्या खँय् खर्च ह्यो याय्गु आदि खः ।

थन लुमंके बहःगु खँ दु–सिद्धिरत्नजु पुस्तकालय पर्व (१०५०) आडम्बर मत पर्व (१०५१) य् नं लात तर नेपाल प्रजापरिषद् (१०५६) या छह्म साधारण दुजः जुयाः नं अबले नेपालय् मदीगुलिं ने.सं. १०६१ (वि. सं. १९९७) या पर्वय् मलाः ।

२.४. श्लोक–पूजक

नेवाःतय्सं थःगु परम्पराया साहित्य–वाङ्मय धार्मिक ज्याखं नं म्वाकातःगु दु । थुकथं थ्व समाजय् सफूया संरक्षण तथा पुनरूद्धा-रया निंतिं 'सफूगू' दय्कातःगु दु धाःसा छुं धार्मिक पर्वय् सिलःया पर्चा इनेगु, सुं मृत्यु जूपिनिगु लुमन्तिइ् वया नामय् छुं छगू सफू थानाः पिकाय्गु तथा ह्ने बहःह्म वा तःधंह्म मनू जूसा वया जीवनी हे नं पिकयाबीगु, आदि याः । थथे हे इलय् ब्यलय् जुइगु बाहाः पूजाय् सिलः (श्लोक) छाय्गु नं छगू खः ।

सिद्धिदादया संगतं कविता च्वय्गु खँय् सिद्धिरत्न न्ह्याःगु खँ च्वय् (दफा १.६) च्वय्धुन । कविता च्वय्गु धून सिद्धिरत्नजुयात बराबर वः, थौंकह्नय् नं छुं नं छुं च्वयाच्वनादिइ, नुगलय् न्वय् वय्काच्वनी । छुं छगू मनय् तिक्क दीगु घटना जुल कि वय्कःया भावना खुसिया बँसि (बाँध) चाली, अले कविताया लः म्वँतय्

न्ह्याइ–हाकुगु मसि जुयाः । ने.सं. १०४४ पाखे ये॑, महाबौद्धया जगतरत्नं बाहापूजा न्याय्कल, अबले फ्री सिद्धिरत्नजु॑ थ्व सिलः बाहाः बाहाः पतिकं छायादिल–

"बिहारादि चैत्य जिनराज बुद्ध ।
दर्शन याना हे नाथ प्रभू जि पाद ।।
पद्यादि अर्घा सुमनादि पूजा ।
यानागु संक्षेप जगत्नाथ नाना ।।"

(कसा, १०३०)

थ्व वय्कःया धापूकथं वय्कःया बाहाः पूजाय् छाःगु तथा कविता च्वःगु ह्लापांगु रचना खः । वय्कलं बाहाः पूजाय् छिपुति सिलः छाया दीगु न्यनेदु ।

तेबहालया हेराकाजी सिख्रिकारं बाहापूजा न्याय्कुबले ने. सं. १०४५/१०४६ पाखे छाःगु वय्कःया मेगु सिलः थथे खः ।

"नेपाल मञ्जुपट्टनया विहार
दैच्वंगु प्रत्येक निर्वाणद्वार ।
बिज्यागु बुद्ध थन बारबार
शुभ शान्ति शिक्षां याना छ्वैगु पार ।।१।।
अशान्ति आधुनिक अन्धकार
लोकया मनोमय भ्रान्ति मार ।
सत्यया बिजय जुय् आःला माल
सम्यक दृष्टि स्व ! धर्मराज ।।२।।"

स्वीदँय् हे मक्यंनिह्म सिद्धिरत्नं बुद्ध प्रति भक्तिभाव व परम्पराया कारणं थथे सिलः छायाः जूसां वास्तवय् थ्व ज्याय् वय्कःया मेगु नं स्वार्थ सुलाच्वंगु जुयाच्वन । वय्कःयात अबले नेवाः मिसातय् प्राकृतिक पुँसा (वसः) व स्वाभाविक ख्वापाः स्वय्गु इच्छा जुइगु । थ्व इच्छापूर्ति देके वइबले व भ्वय् न्याय्कि बले स्वयां मगाः । देन्यंक न्याइगु पूजाय् दे भरिया ख्वाःपाः स्वय् दैगु व पूजा, बाजं स्वय्त

स्वाभाविक रूपं कयालय्, कःसी, वार्दली च्वनाः स्वइगु स्वयदैबले वय्कःया मन लुदं। (कसा, १०२०)

बाहाः पूजा सुं छह्म फुम्हेसं न्याय्की, वयात 'कजि' धाइ। पूजा शुरु स्वयम्भू चाहिलाः वयाः सिलः आदि छाय्गु ज्या थँवर्हिलि (विक्रमशील महाविहारं) शुरू जुइ। धाय्गु चलन अनुसार येँ देशय् ८८ गू बाहाःबही दु, तर थ्व अप्पो नं दु। थ्व पूजा न्याय्किबले फुकथासय् चाहिले माः करीब न्हिच्छि माः। कजिया थाय् दक्व-सिवे लिउ थ्यंकेगु चलन दु अन थ्व पूजा 'भुग्लु भाग्लु' यानाः त्वःती, कजि भ्वय् नकी। लुमंके बहःजू सिद्धिरत्नजुं "क्षीगु बहाः" (तँसा ३) च्वखँय् खास याना येँ देया बहाःया नां धलः न्ह्यथना नं दीगु दु।

सिलः छाय्गु थःह्मं छा छां वंसांज्यू, मेपिन्त छाके छ्वःसां ज्यू। प्रायः यानाः थ्व छापे यानाः छाइ, न्ह्यात च्वयाः छाःसां ज्यू। थ्व अथें द्योथाय् खुरुक्क देछानाः वंसां ज्यू, अन हे छकः ब्वनाः न्यंकाः छाःसां ज्यू। थथे ब्वनाः छाइबले प्रायः पँय्ताः पुयाः सिलः ब्वनेगु चलन दु, थथे सिलः हे ब्वना छाय्गु ह्मों जक जुइगुलि अथे याइह्म वलकि बाहाः न्ह्योने च्वंपिं मनूत व न्यनेत 'ब्वनिह्म वल' धकाः लय् तायाः न्यं वइ। थथे ब्वनाः सिलः छाय्गु ज्याय् सिद्धिरत्नजु छकः निकः क्याःगु दु।

न्ह्यातं च्वयाः सिलः छाय्गु छगू प्रकारं सास्तिया खँ खः, उकिं थ्व थासां थानाः हे अप्पो यानाः छाइ। तःछ्यबाहाः, येँया भगवान द्यो गुरूजुं वैशाख पुन्हि खुन्हु न्याय्कुगु बाहाःपूजाय् छकः सिद्धिरत्न-जुया सिलः न्ह्यातं च्वयाः छाय् माःगु दु। अबले न्ह्यागुं भ्वं नेपाली भाषा प्रकाशिनी समिति घण्टाघरय् पास याकाःतिनि छापे याय्दैगु। अन स्वीकृति काः वन, तर अनया हाकिमं (बालकृष्ण समं) धाल— "द्यनाच्वंह्म धुँयात प्यंकाः थं वइगु ला ?" स्वीकृति मदुसां व सिलः निह्म मनुखं च्वयावं च्वन मेपिसं छायावं वनाच्वन। व सिलः थ्व खः—

"श्री शाक्यसिंह जूगु जन्म दिन
वैशाख पूर्णे माहा पर्व दिन ।
थुगु पर्व दिने लात बोधीज्ञान
जुयावंगु महापरिनिरवाण ।।"

(तुलाधर, १०५०)

सिद्धिरत्नजुं छायायीगु छंपु सिलः च्वसा पासाय् (प्रेमबहादुर कसायाके) नं दु :-

नमो बुद्धाय

शुभ शान्ती स्थापक शाक्यसिंह
छलपोल यागु सम धर्म्म ब्याक
थो विश्व व्यापक लोकपित
दुने थेंक नुगले बने माल थ्याक
छलपोल लुमंकेगु निम्तीं दुगु
विहारादि चैत्य प्रतिमादि भींगु
संसार बासी फुक प्राणि निम्ति
पुजा वैगु लुमंकेत नाथ ! जिपिं

बाहापूजाय् थें दीपंकर पूजाय् नं सिद्धिरत्नजुं सिलः छायादीगु दु ।

"गरू जुजु चकंद्यो, केशचन्द्र, समय् द्यो ।
यल, ख्वप, येँया दुपि दक्व क्वापाद्यो ।।
विश्वय् दक्व चैत्य चीभाः हे गुरु बुद्ध ।
वन्दना याना प्रभू विश्व शान्ति याय्त ।।"

उगु ताकाय् बाहाः पूजाय् सिलः छाइपिं सिद्धिरत्न (१०२०) जु जक मखु, योगवीरसिंह (१००६-६२), पृथ्वीमानन्द बज्राचार्य (९९२-१०६५), अमोघवज्र बज्राचार्य (१०३०-९९) आदिपिं नं खः । अबले थथे श्लोकं पूजा याइपिं मेपिं नं स्वह्म प्यह्म दुगु खः । अजिमाया बाहाःपूजाय् पँय्ताः ख्वलःतसें छाःगु छगू सिलः ने. सं.

१०४९ न्ह्यव योगवीरसिंहया "हे अजिमा !" (योग-सुधा, १०७१: ठ,१७) पिदंगु दु। सिद्धिरत्नजुया धापूकथं थ्व स्वपय् बाहा:पूजा जूबले छा:गु सिल: ख:। योगवीरसिंहया मेगु "विहार' (१०५९) व "बुद्ध गन दु ?" (१०६०) नं प्रकाशित दु। थथे हे "स्वपदेशया चीभा: पूजायात दयका विया दीगु" "चैत्य वन्दना" छाँटं दीपंकरया पूजावले च्वयादीगु खनेदु। (योगवीर, १०७१: ढ, ५३-५४) योगवीरसिंहं थ:ह्मं हे छा: मवंस्य प्राय: याना: पंय्ता: खल:यात छाय्के बीगु चलन वय्कलं च्वयादीगु सिल:या लिधोलं सिइ दु।

योगवीर, सिद्धिरत्न त्व:ता: सुं मेपिनिगु हे छपु सिल: वैकुण्ठ प्रसाद लाकौल (१०२६) जुया सौजन्यं ह्लापांगु नेपालभाषा पत्र पत्रिका ब्वज्याय् (ने.सं. १०६९ कौलागा १५-११०० कछलाथ्व ३) नं ब्वयात:गु ख:। ने.सं. १०६० सिपुह्नि खुन्हु छा:गु शार्दूलविक्रीडित छन्दय् च्वयात:गु व सिल: थथे ख:-

"हे भगवान ! छलपोलया चरनया याये धका दर्सन,
दुखी, दीन जिपिं, उकिं मदु प्रभो ! रत्नादि छुं हे धन,
याना नाथ तथापि पद्य रचना थौं पूर्ण श्रद्धा तया
पूजा अर्घ ज्वना विहार पतिकं चाचा हिला मा वया।"

श्लोकयात नं देछाय्गु वस्तु रूपं छ्यलीगु नेवा: समाजया विशिष्ट सांस्कृतिक चलन ख:। थज्यागु सिल: लाय्त मनूत स्वां, समय् वा दां लाय्त थें ग्योथाय् भुनी, लय्लय् ताया: ब्वनी, थ:गु छेँया थामय् तिका तइ। चित्तधर 'हृदय' जुया छेँय् न्यत तुं छेँय् धुरी थामय् आ:तक नं स्वपु सिल: तिकात:गु ल्यं दनी। उकीमध्ये छपु सुं छम्हेसियां च्व:गु संस्कृत सिल:, पृथ्वीमानन्द बज्राचार्यजुं च्व:गु नेपालभाषाया छपु सिल: व वि.सं. १९९० साल पौष १७ रोज १ स कान्छारत्न शाक्यभिक्षु, ('वटु बहाल') छा:गु छपु नेपाल भाषाया सिल: नं दु। सि-आख: मदया वनाच्वंगु व सिल: थथे ख:-

ॐ नमो रत्न त्रयाय

दर्शण या वया थ्व पौषपूर्णे चित्र जि सदा शव्यंक्त बुद्ध
विहार स्थानस विज्यात दीपंकर ॥
रक्षा याय माल कृपा थनि जित जीवया ... ...
रन जी शाक्यवंश चाहुला थनि हे बुद्ध..................॥

चित्तधर 'हृदय' जुया धापूकथं ह्लापा ह्लापा संस्कृतं जक सिल: च्वया: छायगु याइगु ख:, वय्क:या जन्म (ने.सं. १०२६) ताकांनिसें तिनि नेपालभाषां नं सिल: च्वय्गु याना ह:गु ख: । सिल: सु च्वमि जक मखु न्ह्याह्ससिनं नं स:स्यूपिके च्वका: ह्या: वने फु। थ्व नेपालभाषा पद्य साहित्यया इतिहासय् च्वय्वह:गु परम्परा ख: । हिन्दी, नेपाली भाषाय् विशेष ब्वलंगु "समस्यापूर्ति" परम्परा थें थ्व बाह्य: पूजाय् सिल: छाय्गु नेपालभाषाया मौलिक परम्परा ख: ।

य:सा बुद्ध-पूजा जुइमा, चीभा-पूजा, अजिमा-पूजा, भिद्यो-पूजा वा दीपंकर-पूजा हे थजुइमा उकिया मंका: तां जुइ धुंकुगु दु-बाह्य: पूजा । सिद्धिरत्नजुपिसं थ:गु जीवनय् अनेकवार या:गु थ्व सिल: पूजा नेपालभाषाया म्वाकातय्वह:गु व माला-च्वय्बह:गु थ:गु हे परम्परा ख: ।

३. पासा पाय्चिना

सिद्धिरत्न कसा त:धंह्म व हनेबह:ह्म जूगु छगू मुख्य कारण वय्कलं त:धंपिं व हनेबह:पिं मनूतनाप पाय्चिंगुलि ख: । वय्कलं सम्बन्ध त:पिं छुं मनूत नेपालया व नेपालभाषाया माध्यमिक ईया नांजा:पिं व्यक्तित्व ख: । वय्क:पिनिगु थ:थ:गु क्षेत्रय् त:धंगु देन दु । वय्क:या पासा सिद्धिदास अमात्य (९८७–१०५०) नेपालभाषाया महाकवि ख:, वय्क:या ज:ला जगतसुन्दर मल्ल (१००२–७२) मांभासं शिक्षा बियाः जीवन फुकुह्म ख:, वय्क:या त्वा:याह्म थकालि योगवीरसिंह (१००६–६२) छह्म प्रौढ कवि व सामाजिक कार्यकर्ता ख:, शहीद शुक्रराज (१०१३–६१) या संगतं वय्क:याके न्हूगु विचा: लुया वल, सामाजिक कुसंस्कार प्रति बिद्रोह भय्विया वल धा:सा धर्मादित्य धर्माचार्य (१०२२–८३) या मित्रतां वय्क: सक्रिय बौद्ध कार्यकर्ता जुया दिल । सिद्धिरत्नजुयात चित्तधर 'हृदय' १०२६) या ज्या खँय् असीम श्रद्धा दु, वैकुण्ठप्रसाद लाकौल (१०२६) या ज्याय् नं फयांफक्व ग्वहालि याय्त सना दिइ । थथे हे मेमेपिं नाप वय्क:या पाय्चिना (मित्रता) दु, गुकिं सकसिनं वय्क:यात यय्काच्वंगु दु, हनाच्वंगु दु । त:धींपिं, चीधींपिं नाप पासा जुइफुगु वय्क:या विशेषता ख: ।

३.१. सिद्धिदास अमात्य (९८७–१०५०)

थ: स्वयां ३३ दँ थकालि जूसां सिद्धिदास अमात्य सिद्धिरत्न कसाया साप स्या:ह्म पासा ख: । वय्क:पिनि सम्बन्ध वीरगन्जय् ने. सं. १०४३ स जूगु ख: ।(च्वय् दफा १.६) सिद्धिरत्नजुं

वय्क:याके छन्द तया: कविता च्वय्गु सय्का दिल, अन प्यन्हु च्वंतले सय्कां गा:गु मखु, सिद्धिदासं सिद्धिरत्नयात पौ च्वया हल, गुकि वय्क:यागु कविताया नुग:यात ह्लय्का बिल। ने. सं· १०४३ सं वीरगञ्जं सिद्धिदासं स्वपु पौ कविता सिद्धिरत्नयात च्वयाह:गु दु। योगवीरसिंहया क्वथी ज्या याना च्वना दी बले च्व:गु थ्व पती सिद्धिदासं सिद्धिरत्नं 'सर्ववन्धु' सफूयात न्यातका बियादीगुली तस्सकं च्वछाया त:गु दु। ने. सं १०४३ चौला (बि. सं. १९८९ चैत्र २५) सं व्छयाह:गु पती सिद्धिदासं 'अधिकन उपकारी धन्य छि सिद्धिरत्नं' समस्या वाक्य दय्का प्यंगू सिलकय् मालिनी छन्दय् च्वयाह:गु दु। (हृदय, १०७१ : ३७–३८) बछला वि. सं. १९८० वैशाख २८) सं शिखरिनी व मन्दा कान्ता छन्दय् च्वयाह:गुली नं थथे हे उपकार प्रति गुणगान दु। (क्री. १७: १५२/१०९४ अनला, पौ २९) थ्व पौ च्वय्गु ज्यां नं सिद्धिदासं सिद्धिरत्नयात छन्दया ज्ञान बियाच्वंगु खने दु, थुकि सिद्धिरत्नयात कविता अभ्यास याये नं दत, वय्कलं नं पौ व्छया दिल [तँसा १] सिद्धिदास प्यन्हुया संगतं मनू हे मेह्म यानाब्यूगु व वीरगञ्जं च्वया ह:गु पौ भाषा साहित्यय् सनेत 'इन्जेक्सन थें जुल धैगु खँ सिद्धिरत्नजुं स्वीकार याना दिइ। [[कसा, १०२०]

सिद्धिरत्ननाप सिद्धिदासया सम्बन्ध बीरगञ्जय् व पौ पाखें जक जूगु मखु। सिद्धिदास येँय् वय्धुंका: लिपा तक नं थ्व सम्बन्ध क्वातुया च्वन। सिद्धिरत्नयाथाय् सिद्धिदास बराबर झाइ, खँल्हाइ, थ:थ:गु सैद्धान्यिक बिचा: प्वंकी, कविता न्यंकी। सिद्धिरत्नं छन्हु थ:गु बिचा: प्वंका दिल – 'क्वमिलु जुय सदानं सत्वप्राणी खनानं,' सिद्धिदास लय्ताल, अप्पो च्वय्त प्रेरित यात। सिध्दिरत्नं न्यागू श्लोक च्वया दिल, अले 'भक्तिरस' नामं 'बुध्द धर्म्म' व। नेपाल भाषा' य् (३:५६/१:५–६/१०४८ पोंहेला–चिल्ला, पौ ८) पिकया नं दिल। [कसा, १०२०]

सिध्दिदास अमात्यजु सिध्दिरत्न कसाया छेँय् ञाइ, क्वं तलय् स:ता दिइ– 'सिद्धिरत्न भाजु ! अय्, सिद्धिरत्न भाजु!' तलं स: वइ –'हजूर! हजूर!' गबले सिद्धिदासं स:ता दिइ– 'काजि ! अय् सिद्धिरत्न काजि!' सिद्धिदासया 'भाजु' तथा 'काजि' सिद्धिरत्नया ह्लाय्पनय् आ:तक नं थ्व शब्द थ्वयाच्वंगु दु । सिद्धिदासथे याह्म च्वमि वया: स:त: वइगुलि सिद्धिरत्नया नं 'हजूर' धाय्गु बानि हे जुल । (कसा, १०२०)

सिध्दिदास तले ञाया बिइ, भाषा–साहित्यया चर्चा याना दिइ। गबले पूर्वया ञयालं क्वश्वया दिइ। अनं क्वय् छकुचा क्यबचा खालि खना: धया दिइ– अय् सिध्दिरत्न भाजु ! अथे छाय् तैंगु हँ व क्यवचा, ध्यवा छग:या प:का सां ह्व, छछा:सां तरकारी गाइ। (सिध्दिदासं क्यना थकूगु व थासय्, छाय्थे मस्यू, थौंकह्लय् नं छुं पीगु चलन मदु।) सिध्दिदासया छगू बानी दु– थ:त योगु खँ जुलकि व सम्बन्धी थ:ह्मं स्यूगु फुक्क खँ कनी, ख्वा: हे मेगु याइ न्ह्यूख्वालं चक्कनी, लय्लय् ताइ । सिध्दिरत्नया मनय् व हिसि लीगु ख्वा: आ: नं ञस ञस लुमना च्वनी । (कसा, १०२०)

सिध्दिरत्नया जीवनय् वीरगञ्जय् छगू पूखूसिथय् चिकं गोदामय् सिध्दिदास नाप च्वंगु प्यन्हु साप हे सार्थक सिध्द जुल, अनंलि ह्लय्दँ जक म्वा:ह्म सिध्दिदास नापं जूगु सरसंगतया खँ जीवन दत्तलेया लुँमन्तिया खँ जुल ।

सिध्दिदास भविष्यप्रति अत्यन्त आस्थावान् खने दु, उकिं वय्कलं थ:गु जोबनकालय् छगू हे जक सफू (सज्जन हृदयाभरण, १०४०) पिकाय् खंसां च्वय्त बास:गू ति ग्रन्थ तयार याना: मा:गु भूमिका समेत च्वया थकूगु दु । वय्कलं थ:ह्मं बुइकूपिं 'मानस–पुत्र' तय्त न्ह्याबलेंया लागी चाय् दुने थमलाय्मा धका: छगू अप्पो प्रति च्वकेगु वा छगू दुगु सफू थ:के वा थ: अत्यन्त विश्वास दुह्म मनूयात

बियातैगु जुयाच्वन। वय्कलं थःगु पार्थिव शरीर ने. सं. १०५० कछलागा १३ खुन्हु आर्यघाटय् त्वःतल, थ्व थासय् वयाः नेपाःया शक्तिशाली शासक जुयाः नीगुदँ शासन याःह्म चन्द्र शंशेरं (१०२१-५० नं प्यन्हु न्ह्यो थ्व संसारं बिदा काःगु खः। सिद्धिदास मदयाः दु मब्यंनिबले हे सिद्धिरत्न कसा ततायाथाय् तथा चित्तधर 'हृदयं' निनियाथाय् अर्थात् सिद्धिदासया केहेँ मय्जु लीलावती (बेतिमाया) या छेँय् भ्याय्चाघ्यो त्वालय् (भेडासिङ्ग्य्) बिचाः वन। अबले लीलावती तसकं ख्वयाः धाल- जिमि 'दाइ नं थथे हे वय्कःयात माः वइतिनि, सफू स्वः वइतिनि धाःगु धाथें खः खनि। (कसा, १०२०) लिपा सिद्धि-केहेँनं सिद्धिदासया थःके दुगु सफू नेपाल भाषा परिषदयात लःल्हाना दिल, उकिया बः कयाः क्वी कवि चित्तधर 'हृदयं' क्वीत ४० पौया 'कवि सिद्धिदास व अमर कृति' ('हृदय' १०७५:३२-७२) वियाः ह्मसीका बिलं।

सिद्धिरत्न कसा सिद्धिदास अमात्यया काव्य शैलि नं प्रभावित खने दु। थुकिया दसु कथं क्वीसं वयनेफु ने. सं. १०४३ सं सिद्धिदासं थःगु पती सिद्धिरत्नवारे थथे च्वया हल-

'मखन मखन मेपि पक्ष्य जी जूय धाःपि
छि छह्म लुल थनंका दां बियाः पक्ष्ययापि'

(हृदय १०७४-३७)

अथे हे सिद्धिरत्नजुं ने. सं. १०४८ सं धर्मादित्य धर्माचार्यबारे च्वया दिल-

'मखन मखन मेपि पक्ष्य जुयाव धाःपि
छि छह्म लुल थनंका ज्ञान बीया पक्ष्य यह्म।—'

(बुद्ध धर्म व नेपाल भाषा, १०४८ पोहेला-चिल्ला, पौ १२)

निगुलि कविता प्यंगू सिलःया व मालिनी छन्दय् च्वयातःगु दु। मेगु दसु कथं सिद्धिरत्नया 'भक्तिरस'य् क्वीसं सिद्धिदासया लिउने

अनुप्रास हेतु 'का' (वयाका, स्वयाका, लोकनंका, थनंका आदि) आदि लिसा काइगु प्रबृति खने दु ।' (व हे, पौ ८)

सिद्धिदास व सिद्धिरत्न निह्म नेपाल भाषाया माध्यामिक कालया सिद्धि ल्यूपिं साहित्यकार खः । थ्वयक:पिं निह्मसिगु पासा पाय्चिना ह्:पा काय् बह जू ।

३.२. जगतसुन्दर मल्ल (१००२–७२)

सिद्धिदास ३३ दँ थकालि जुयाः नं सिद्धिरत्ननाप गुलि सम्बन्ध दु उलि १८ दँ थँह्म जगत सुन्दर मल्लनाप सिद्धिरत्नया स्वापू खने मदु । वय्क:पिनि छेँ येँय् असं, बालकुमारिइ नीपलाःया दुने लाः । सिद्धिरत्न 'दुछे' च्वंसा जगतसुन्दर बालकुमारीया पिनेया छेँय् च्वना दिइ । जगत सुन्दर मल्ल ह्लापां 'दरवार हाई स्कूल'य् ब्वनेत ने. सं. १०१२ पाखे थःगु छेँ स्वप खौमा क्वाथं असं, दुछेँय् बालं च्वंगाःगु व लिपा ने. सं. १०३०–३५ ताकाय् छेँ हे न्यानाः असं, बालकुमारिइ च्वंगाःगु खने दु (हृदय, १०७४:७३–७५) सिद्धिरत्नजु वय्क:या मां भासं शिक्षा बीगु खँय् प्रभावित खः व वय्क:था ने. सं. १०३५ सं पिदंगु इसपं दय्कातःगु बाखं' ब्वने खं । छगू हे त्वाःया नातां सिद्धिरत्नया सम्वन्घ जगतया दातिह्म किजा मित्रसुन्दर व चीधिह्म किजा जित सिंह नाप जूगु खने दु । वय्क:पिं पासा पासा साप मिले जू । मित्रसुन्दर छह्म योग्य शिक्षक खः, जितसिंह दार्जिलिङ्गय् आखः ब्वनाः लिपा कलकत्ता डाक्टर जुया-दीह्म भाजु खः । जगतसुन्दर मल्लया शिक्षण स्वभावप्रति सिद्धिरत्न-जु मचाय्‌क प्रभावित जुया च्वना दिल । थौं नं सिध्दिरत्नजु नेपाल भाषाया छुं कथं नं सेवा यानाच्वंह्म मनू खनाः दुनुगलं निस्यं लय्ताया दिइ । केवल स्वक: जक नापलाना बले नं वय्कलं विदा पवनेत दनेबले साप लय्तायाः थौंया दिन धाथें हे सार्थक जुल धैथें धयादिइ– थौं साप न्ह्याइपुक ह्लि वन ।

३.३. योगवीरसिंह (१००६-६२)

त्वा: केल व असं निगू जूसां निस: पला:या दुने योगवीरसिंह व सिध्दिरत्न कसाया छेँ ला: । योग केल क्वाछेँ ननियाह्म व सिध्दि असं, बालकुमारी दुछेँ ननियाह्म ।' राणा कालय् जूगु छुं पर्व घटनाय् थ्वयक:पिं निह्मं ला:गु दु । निह्मं अबले थ:थ:गु तालगु वनेज्या याइपिं बंजा:त ख: । निह्मसियां बुध्द धर्म प्रति अपार श्रध्दा दु, वयक:पिं निम्हं बाहा:पूजाय् सिल: छायूत उत्सुक खनेदु । उमेरं नं १४ दँ थकालि जूगु व कवितांभ्यासय् नं योगवीर भचा प्रौढ जुइ धुंकुगुलिं सिध्दिरत्नं वयक:याके कविता शुध्द याकेत वयना-दिइ । सिध्दिरत्नजुं च्वयादिइगु 'विश्वन्तर' म्ये हना प्याखंया लिउने सारांश भचाखँ क्वचायूके थाकुया योगवीरसिंहया ग्वाहालि कया: उकी दुथ्याका: पूवंकुगु दु । थ्व ने. सं १०५९ या खँ ख: । (योग-वीर, १०७१: ण) थथे हे योगवीरसिंहया कविता: मुना 'योगसुधा' (१०७१) य् "चैतन्यगुरू अष्टकं" अपूर्णसां सिध्दिरत्नजुं न्वय् वयकात:गुलिं प्राप्त जूगु ख: । (योगवीर, १०७१ : त) लिपा थ्व मूल योगवीरं ल्हातंच्वया त:गु हे दत । (नेपाल, २:५: ११/१०७४ हेमन्त..., पौ २) उकिं व निक:गु 'योगसुधा' (१०९९)य् दुथ्याके खन ।

योगवीरसिंहं सिध्दिरत्न कसायात इलयूव्यलय् कविताादि छि च्वयूत प्रेरित याना च्वं । वयूकलं सिध्दियात थ्व च्व व च्व धका: विषय नं बिया दिइ । (कसा, १०२०) योगवीरसिंहया म्येयूलय् तया: म्ये हालिह्म डम्बरमान हे शुरूइ सिध्दिरत्नया नं म्ये हालिह्म ख:, लिपा अप्पो याना: केशरमानं (१०४२) सिध्दिरत्नया म्येयू संगीत तैह्म जुल ।

योगवीर कसा-गुथि (१०४६) या नाय: थें ख:, सिध्दि-रत्न उकी छह्म दुज: ख: । पुस्तकालय पर्व (१०५०) या नं योग सभा नाय:, ख: । उकिया सिध्दिरत्न समर्थक जूगुलिं वयूकलं नं बँ पुले

माल। आडम्वर मत (१०५१)य् खुम्हेसित तच्चोगु कार्वाही यायृत उजं बिइधुंकुपिं मध्ये योग, सिध्दि निम्हं ख:।

३. ४. शुक्रराज शास्त्री (१०१३-६१)

यल, बकुंबहालया शुक्रराज जोशीया अप्पो घैंसें जीवन येँ खिउँलँ त्वालय् बित। वय्क:या अबुजु शुक्रराज फ्किनिदँ दुबले येँय् खिउँलँ त्वालय् ने. स. १०२५ पाखे च्वं वन (उगु ताकांनिस्यं व नेपालय् जन-जागृति हइगु दथुथाय् जुल। ल्यायृह्म भाजु योगवीर-सिंह (१००६-६२) ला अबले बँ पुलेमाय्क समाजय् सनाजूगु ख: (हृदय, १०७४: ८२)।

शुक्रराज जोशीयात ने. स. १०३५ सं भारतया सिकन्दरा-वादया गुरूकुलं 'शास्त्री' पास यासांनिसें शुक्रराज शास्त्री धाय्गु ब च्वय्गु यान' व:गु ख:। वय्कलं सिध्दिरत्न कसाया नुगलय् राज-नैतिक चेतनाया पुसा व्हला थकल। वय्क:यात अबलेया सरकारं वय्क:या अबुजु माधवराज (१०१६-६२) यात सकसिया गुरु" धाय्थें "सकसिया 'नाय:" भापिगु जुयाच्वन। (प्रधान, २०२९: ३५) शुक्रराज व गङ्गालालया येँय् वंगलय् ने. सं. १०५९ (वि. सं. १९९५ मार्ग १३) सं जूगु सरकार विरोधी ऐतिहासिक भाषणं जेलय् स्वथने न्ह्यव निदँ स्वदँ (१०५७-५९) न्ह्य:निसें शुक्रराजनाप सिध्दिरत्नया सम्बन्ध जूगु ख:। शास्त्रीं सिध्दियात "छ छह्म सैह्म मनू ख:" धका: फुरफुरय् याना: प्रजातन्त्रया खँल्हाइगु जुयाच्वन। स्वीदँ पुलेधुंकुह्म सिध्दिरत्नया मनय् नं व खँ न्यना: जोश पिहाँ वइगु जुयाच्वन। उकिं शुक्रराज, गङ्गालालपिनिगु नागरिक अधिकार समिति तथा ने. सं १०५६ (वि. सं. १९९३ जेष्ठ २० गते) दशरथ चन्द्र, धर्मभक्त, टङ्कप्रसाद आचार्य, रामहरि शर्मा तथा जीवराज शर्मापिसं नीस्वंगु नेपाल प्रजापरिषद्या वय्क: समर्थक जुयादिल। शुक्रराज शास्त्रीया मंका: वा याक:चा दुथाय्या

'लेक्चर' वय्कल वराबर न्यं । छुं याइह्म थें च्वंह्म सिद्धिरत्नयात शुक्रराजं बराबर धाइगु जुयाच्वन "छन्त प्रजातन्त्रया मेगु नं 'न्हंका' बिइमा"। [कसा, १०२०] शास्त्रीं भिक्षुपाखे आपा ध्यय्चूह्म व छह्म पक्का बौद्ध–उपासक जूगुलि थःगु आर्यसमाजपाखे सालेत धाःसा कुतः मयाः।

शास्त्रीपिनिगु नागरिक अधिकारया खँ न्यनाः, न्हूगु जोशं बिलिबिलि जाःह्म सिद्धिरत्नजुं थः काय् भुवनरत्न (१०४५) यात येँय् खिउँलँय् चिनियालाल सिंह [१०२६–६४] पिस ने. सं. १०५७ सिल्लाचःह्रे खुन्हु चाय्कुगु सार्वजनिक विद्यालय 'महावीर स्कूल'य् ब्वंके छ्वयादिल। उगु ताकाय् खिउँलंय् च्वनादीह्म माधवराजया थाय् नागरिक अधिकार समिति व प्रजापरिषदया गुथ्याःत न्वचु न्यं वनीगुली सिद्धिरत्नजु नं दुथ्याः। वय्कलं थः म्ह्याय् सिद्धिप्रभा [१०४२] यात नं शुक्रराजया केहेँ चन्द्र कान्ता [१०१९] या थाय् आखः सय्केत छ्वयाच्वनादिल। अबले अन लय् प्यानां [१६ ध्यवां] 'ट्युशन' ब्वंकेगु चलन दुगु जुयाच्वन। [कसा, १०२०]

शुक्रराज शास्त्रीं हःगु प्रजातान्त्रिक चेतनाया पुसा बुया वःगुलि धाय्माः प्रजातन्त्रलिपा राजनीतिइ सक्रीयरूपं सना मजूसां वय्कलं थुकी चाख तयादिल। थ्व हे कारण खः सिद्धिरत्नजु व मनिरत्नजु छकः प्रजातन्त्रया लागी सुझाव बीत जुजु त्रिभुवनं [१०३२–७५] उजं दय्कुगुलि मातृकाप्रसाद कोइरालाया प्रधानमन्त्रीत्व कालय् [ने.सं. १०७२] उपमन्त्री कप्तान नरवहादुर गुरुङ्ग मार्फत जुजुया थाय् खँल्हाः व्हाल। वय्कःपिसं थःपिसं खँकथं प्रजातन्त्रया लागी सुझाव च्वया हे ब्यूगु खः। अबले जुजुनाप २० मिनेट खँ जुल, सिद्धिरत्नजुया परिचय अन भीम शम्शेर [१०५०–५२]या पालय् दाय्काः पितछ्वःपिं मध्ये छह्म धकाः ब्यूबले जुजुं "अबले हे खः" धकाः लिसः बियाबिज्याःगु वय्कःपिसं लुमंका च्वनादीगु दु।

[तुलाधर, १०५०]

३.५ . धर्मादित्य धर्माचार्य (१०२२-८३)

धर्मादित्यनाप सिध्दिरत्नया सम्वन्ध कलकत्ताय् ने.सं. १०४४ पाखे बनेज्याय् वंबले जूगु खः । अन वय्कःपि बराबर सनिलय् चाह्यू वनि-बले खँह्लाबह्ला जुइगु खः । अथे खँह्लाबह्लय् धर्मादित्यजुं चीनयात अप्पो पाच्छाना: खँह्लाइगुली सिद्धिरत्नजुं कतःपिनिगु जक खँह्लानां छु याय् थःगु हे नेपालय् फय्खः आदि छुं तःधंगु कार्खाना दुगु मखु, अज्यागु दय्केत कुतः याय्माः धैदीगु खँ थौं नं लुमंका च्वनादिइ ।

लिपा लिपा नं वय्कःपिनि नापलाय्गु ज्या कलकत्ताय् जुया-च्वन। धर्म, भाषाया निम्ति छुं नं छुं याय्त प्रेरित जुया च्वनीह्म सिद्धिरत्ननाप धर्माचार्यया पौ च्वज्या जुयाच्वन [तँसा-२] ने.सं. १०४५ स सिद्धिरत्न बुद्धोपासक संघय् [च्वय् २.१] दुथ्यायंलि फुन् ग्रांलाक स्वापू दः वन । लिपा सिद्धिरत्नजुं धर्मादित्यया सम्पा-दय् पिहां वयाच्वंगु 'बुद्ध धर्म' "बुध्द धर्म व नेपालभाषा" [१०४७-५०] नां च्वसेंलि ने.सं. १०४८-४६ निदँय् प्यपु कबिता पिदन । सि-द्धिरत्नजुं व पत्रिकाय् लक्ष्मीनानि १ उपासिकाया नामं नं निपु कविता पिकयादीगु दु । सिध्दिरत्नजुं वय्कःयात सिध्दिदासं पती [तँसा-१] मालिनी छन्दय् "अधिकन उपकारी धन्य छि सिध्दिरत्न" धयादिइथें धर्मादित्य धर्माचार्ययात विना छन्दय् "अधिकनं उपकारी धन्य छी जगतमान" धकाः समस्या-वाक्य छ्यलाः "जगतमानया देशसेवा" बु. ध. ने.भा., ३:५-+१:-६६/१०४८ पोलेला ५ चिल्ला, पौ १२) च्वया दीगु दु । उकी वय्कलं धर्मादित्यजुं बुद्धधर्म व नेपालभाषाया लागी यानादीगु सेवा तथा पुनरूद्धार कार्यया प्रशंसा याना दीगु दु ।

धर्मादित्य धर्माचार्यजुं सिद्धिरत्नजुयात च्वयाःहःगु छपौ पौ प्राप्त जूगु दु। अभाग्यवस उकिया सिथय्या अंश तंगुलिं खँ पूमवं । व पौ कलकत्तां डिसेम्बर १० तारीखय् च्वःगु खः । उकी डा० इन्द्र-मानया धर्मपद (कलकता, साधुमान भिक्षाचार्य, ई, १६३१)या

चर्चा दुगु ल्याखं व ने. सं. १०५१–५२ पाखेयागु थें च्वं । उकी धर्मादीत्यजुं पिकयादीगु नेपाली लय्‌पौ "हिमालय बौध्द" (१०४८) छ्वयाहःगु खँ नं दु । व पति ये॑य् ग्राहक दयेकेत धर्मादित्ययात सिध्दिरत्नजुं ग्वाहालि याना दीगु नं सिइदु । व पति छगू प्रकारं अबलेया धार्मिक, साहित्यिक गतिविधिया फलक खनेदु, छाय्‌धासा उकी दशरथ भाजु (भिक्षु धर्मालोक, १०१२–८८), योगवीरसिंह (१००६–६२), आदिपिनिगु चर्चा नं दु । चित्तधर 'हृदय' [१०२६]

३. ६. बकुण्ठप्रसाद लाकौल (१०२६)

बैकुण्ठप्रसादजुनाप सिध्दिरत्नजुया सम्बन्ध सामान्य खः, अय्‌नं वय्‌कःपि दथुइ आत्मीयता बांलाक दु । पुस्तकालय पर्वय् (१०५०) थ्वय्‌कःपि निम्ह लाःगु खः । लाकौलजु पुस्तकालय चायेकेत जूगु सभाय् हे ज्ञाःह्म खः, कसाजु व ज्याया समर्थन यानाः लिपा हस्ताक्षर यानादीह्म खः ।

बुध्दधर्म व नेपालभाषाय् न्हापां बैकुण्ठप्रसाद 'श्रेष्ठ'जुपिसं कविता च्वया पिकया दिल (१०४६–४७) । लिपा सिध्दिरत्नजुं नं पिकया दिल (१०४८–४६) । व पत्रिकाय् बैकुण्ठ व सिध्दिया नामं प्यपु प्यपु कविता पिदंगु दु । लिपा व पत्रिका पँ चिनाः पुनःप्रकाशन याय् त्यंवले सिध्दिरत्नजुं नं छुं भचा आर्थिक ग्वाहालि याना दिल । (लाकौल १०६२: ३३) वय्‌कलं थ्व भिंगु ज्याय् सफलताया कामनाः यानाः ज्ञितका दां बियादीगु खः । (कसा, १०२०) दां स्वयां सिध्दिरत्नजुया भिंगु भावना च्वछाय्‌बहःजू ।

नेपालभाषाया उत्थानया लागी फुगुचागु ग्वाहालि याय्‌गु सिध्दिरत्नजुया स्वभाव खः । वय्‌कलं 'योगसुधा' (१०७१) पिकाय्‌त योगवीरसिंहया कविता कण्ठ वःगु कनादिल । (च्वय् ३.३.) अथे हे बुध्दधर्म व नेपालभाषा सम्बन्धी खँ स्यूगु लाकौलजुयात कनादिल, अज्ञ धर्मादीत्यया पौ (तँसा २) हे न बियादिल । अव– लेया छुं हिन्द पत्रपत्रिका नं बियादिल । चित्तधर 'हृदय' जुयात नं

सिध्दिदासया जीवनी च्वय्‌त ज्वलं बियादिल । (१०७४:३७–३८)

सिध्दिरत्नजुया छगू कपि दय्‌का: उकी कविता च्वयावं च्वनेगु बानी मदु, वय्‌कलं मनय्‌ भावनां जाया बइवले न्ह्योनेदुगु कुचा–भ्वँतय्‌, सफू वा पत्रिकाया खालि थासय्‌ च्वयादिइ । वय्‌कलं बैकुण्ठ प्रसाद लाकौलजुयात व लाकौलजुं काशीनाथ तमोटयात बियादीगु हिन्दि भाषाया लय्‌पौ बनारसं पिदंगु 'युगधारा' (१: ११/ ई. १९४८ मई) या शीर्षक-पृष्ठय्‌ च्वय्‌ बियात:गु छपु श्लोक चिना-तयादीगु दु:–

"जीवित जुइ फ़ेमा चीर कालतक नं
ल्हा तुती दुपिं न्हापं त्वा ल्हाना ब्यू फुकं नं
जुइमखु थन शीध्दि न्ह्याम्से न्ह्यागु यासां
परबत ज्वालामुखी वर्सा हे येको जुसां ।"

३. ७. चित्तधर 'हृदय' (१०२६)

चित्तधर 'हृदय' व सिध्दिरत्न कसाया सम्बन्ध मचाबलेनिस्यं दुगु खः । पाजुपिं असनय्‌ जूगुलिं चित्तधरजु आपा याना: अनहे च्वनीगु । उगु ताकाय्‌ न्यत, तुंछेँया द्रव्यधरया याक:काय्‌ चित्त-धर व असं, दुछेँया द्रव्यसिंहया याक:काय्‌ सिध्दिरत्न मिले जू, नापं ह्यितेनं नं न्हापा ने. सं. १०४०–४३ ताकाय्‌ बँगलय्‌ बँगलय्‌ स्वांयापुन्हि हंबले वय्‌क:पिं नापं दु । लिपा वय्‌क:पिसं बुद्धधर्म उद्धारसंघ, नेपालया दुज: जुया: ज्यानं याना दिल । बुद्धधर्मोपदेश न्यनेयाय्‌ नं नापं वन, कयांछेया लामाया धर्मव्याख्या नं न्यन ।

पुरोहितवादया खँ न्यना: उगु ताकाय्‌ गुरूजुपिसं लामा भागि यात धका: उराय्‌तय्‌ ल्हातं जा मनय्‌गु आदि खँ न्ह्यथना: परम्परा-कथं याना वयाच्वंगु घ:सू हे याना मब्यूसेंलि ने. सं. १०४६ दिल्ला (वि. सं. १९८३ श्रावण ३१ गते) सं त्यौड, तँलाछिया साहु धर्म-मानसिंया न्यातजा:गु छेँय्‌ उरातय्‌ मुँज्या जुसां निस्यं वय्‌क:पिं फ्न्‌ सत्तित । (हृदय, १०२६) अवले निस्यं वय्‌क:पिके मंकाकथं

छु ज्या याय्मा:गु भावना थहांवल।

पुचः मुनाः ज्या याय्गु थ्व चेतनाया लिपा ने. सं. १०४७ सं वय्कःपिसं एकादशी गुथि स्वन । पुस्तकालय पर्व [१०५०] व आदम्बर मत पर्व [१०५१] सं वय्कःपि निम्हं लात । लिपा संल्हु सेवा गुथिइ [१०७०] नं वय्कःपि दु । थुकथं सिध्दिरत्न व चित्तधरजुपिनिगु पाय्चिना धात्थें हे नालाकाय् बहजू ।

सिध्दिरत्नप्रति चित्तधर 'हृदय' या श्रद्धा-भाव थपाय्सकं दु कि वय्कलं सिध्दियात धयातःगु दु । "जिगु माया वन धकाः छ जिथाय् वय् दइमखु, लँय् मोटरं क्यले फु । [कसा, १०२०] थौंकन्हय् वय्कःपिनि खबर मेपिपाखें न्यनेगु वा न्यंके छ्वय्गु ज्या जू, थः थः हे नापलानाः वय्कःपिसं ने. सं. १०९९ या बछलापाखें निस्यं खँल्हाय् मखने धुंकल। वस्वयां न्ह्यः पक्षाघातं कःसां चित्तधर 'हृदय' जु नेपालभाषा परिषदया छुं सफू गनं थाकुथी थाकेत वा था:गु स्वय्त छेँ नं पिहाँ वयाः रिक्सां चाहिला दिइबले छकः वय्कः-या थाय् नं वनाः ह्यं फु-मफु न्यं क्वायादीगु "मदन प्रिन्टिङ्ग प्रेस" यापिं व अन च्वायाच्वंनिपिं नेपालभाषाया साहित्यकारपिसं वराबर खँ ।

४. समाजय् सना

सिद्धिरत्न कसा छह्म सामाजिक कार्यकर्ता खः । गथे धार्मिक पुनरूद्धारया लागी धर्मादित्य धर्माचार्य खः, नेपालभाषा साहित्यया लागी चित्तधर 'हृदय' खः, शिक्षा-शिक्षण क्षेत्रय् गथे जगत सुन्दर मल्ल खः तथा राजनैतिक ख्यलय् शुक्रराज शास्त्री हे नं छता पहः याह्म खः अथे विशिष्टह्म सिद्धिरत्न मखु । थथे विशेषता दुह्म मखथाः नं वय्कः सामान्यह्म गनू मखु । निस्वार्थ भावं समाज सेवा छुं नं छुं पह्लं, न्ह्यागुं इलय् याना च्वनेगु वय्कःया स्वभाव खनेदु । थ्व हे वय्कःया बिशेषता खः, महानता खः । थुकथंया वय्कःया समाजय् सना अनुकरणीय जू । वय्कः संलग्न जुयादीगु सेवा क्षेत्र फुक थैथें धार्मिक-सामाजिक खने दु । अप्पो थैथें खलकय् वय्कः सामान्य सदस्य जक खः, तर व माध्यमिक कालया इतिहासय् उल्लेखनीय घटना जूगुलिं वय्कःया थ्व सदस्यताया खँ नं न्ह्यथने बह्ःगु जूगु खः । वय्कः सनादीगु ह्लय्गू सामाजिक ज्याया थन छुं खँ न्ह्यथनेगु ज्या जुइ ।

४.१. बुद्धधर्म उद्धार संघ, नेपाल (१०४४)

थ्व संघ बौद्धतय् विश्व-दृष्टिकोणया प्रतीक खः । थ्व धर्मादित्य धर्माचार्यया धर्म उद्धारया महान् संकल्पया शुरु खः । चित्तधर 'हृदय' जुं थःगु ह्लिखँय् (पौ ३०) थ्व संघ बुद्ध संबत् २४६८ दिल्ला पुह्नीसं (वि.सं. १९८१ श्रावण २ गते) येँय् त्यौद, तँलाछिया धर्मात्मा साहु धर्ममानसिंह तुलाधरया न्यात जाःगु छेँय् नीस्वंगु खँ च्वयादिइगु दु । (हृदय, १०८४:३ स नं) धर्यादित्यजुं 'बुद्धधर्म'य् (१: २-३४/ बु.

स. २४६६ तछला–दिल्ला–गुँला पौ ३६) थ्व संघ अर्थात् "नेपालया बुद्धोपासक संघ" बु.स. २४६७ सं नीस्वंगु कनात:गु दु । (गुगु गल्ति खने दु) । वयूकलं थ्व संघ शुरु जुइ निवँ स्वदँ न्ह्योनिसें बौद्ध चित्र तथा ग्रन्थ प्रचार नेपालय् बरावर यानादीगु जुयाच्वन । (हृदय, १०८४:३) दिल्ला पुह्नि सिद्धार्थ गौतमं (ई.पू. ५६१-४८१) बुद्धत्व प्राप्त याय्धुंका: ह्लापां भद्रवर्गया न्याह्म व्रम्हुंपित धर्म्मचक्र प्रवर्तन सूत्र भारतया मृगदावनय् कनाविज्यागु दिन ख: ने.सं. १०४४ या थ्व दिनय् जगतमान वैद्य धर्मादित्य धर्माचार्य नकतिनि नकतिनि जूह्म वन्यजुं नेपा:यो न्याह्म खुह्म धर्मह्योमि उपासकपिन्त बुद्धधर्म उद्धारया महत्व कनादिस्य थ्व बुद्धधर्म उद्धार संघ नीस्वनादिल । उगु दिनय् धम्मां साहुया पूजा क्वथाय् सुथे ८ घौ पाखे बुद्ध प्रतिमा न्ह्योने धर्मादित्य नापं मेपिं खड्गराज तुलाधर, त्रिरत्नमान तुलाधर, चित्तधर तुलाधर (हृदय) व कुलदीपजुदीगु ख: । (व हे) थ्व संघय् प्रतिष्ठाता धर्मादित्य ने.सं. १०४५ तछलां कलकत्तां नेपा: का:बले बुद्धिरत्न तुलाधर व सिद्धिरत्न कसा निह्म दुथ्यात । अबले थ्व संघं निर्णय यात–"तिब्वतया लामायाके अहिंसा व बोधिया खँ लच्छितक न्यनेगु" (बुद्ध धर्म्म, १: २–३–४, पौ ५५)

हीनयानी बौद्धधर्म पुनरूद्धारय् ने.सं. १०४५ तस्सकं महत्त्वपूर्ण जू । थ्व दँय् स्वंगू त:धंगु ज्या जुल, व ख:–१ स्वह्म नेवा:त सँय् भिक्षु जूगु, २. क्यांछे लामाया नेपाल आगमन व ३. 'बुद्धधर्म्म' पत्रिका प्रकाशन ।

सँय्-भिक्षु–ने.सं. १०४५ सिपुह्नि खुन्हु नेपालं ह्लासा वनाच्वंपिं स्वह्म नेवा:त केरूङया फाक्या गुम्वाय् आचार्य छेचोलिं तुल्कुया ह्लातं चूडाकर्म याना: सँय् भिक्षु जुल । वयूक:पिं ख:–

नानीकाजी श्रेष्ठ, ल्हुग:, येँ–पल्पेन शेरव, कान्छा वदेजु, चिकंमुग:, येँ–पल्पेन दावा, हर्षदेव बम्देजु, यल–पल्पेन खेरब । (हृदय, १०८४: ७ कथं नानीकाजीया पलिसा प्रेमबहादुर, कान्छा वदेजुया

पलिसा बुद्धरत्न बियात:गु दु ।) वय्क:पिं केरूङ्ग नेपाः स्वयाः व:बले पल्धेन खेरब त्रिशुली, सांगु, आरूघाटपाखे विज्यात । 'शेरब' व 'दावा' जामाच्वय् तपस्या याना च्वनादीह्म छेरिं नीबु या आश्रमय् च्वं बिज्यात । (अनिरूद्ध, १०७९: १०४) जामाच्वं मेपिं नं सँय् भिभु जुल । वय्क:पिं ख:–दालचिनी, बेखाराज व ज्ञानरत्न । छन्हु थ्वय्क:पिं ये , क्व:ने ह्यु मतय् दानगाथा ब्वब्वं भिक्षा फ्वना च्वंबले अबलेया सरकारं गुरु नापं न्याम्हेसित ज्वना यंका: ३२ न्हु कुना: देशं पितिन । वय्क:पिं बुद्ध गयाय् थ्यन, अनं वर्माया छह्म भिक्षु-पाखें केशाधारी सँय् भिक्षुया पलिसा केशमुण्डित श्रामनेर भिक्षु जुया बिज्बात । (अनिरूद्ध, १०७९ : १४) अबले वय्क:पिनि नां सँय् भाषां त:गु 'पल्धेन' या महा, 'शेरब, या प्रज्ञा व 'दावा' या चन्द्र धका: नां हिल । वय्क:पिं नेपा:या न्याह्म आदि भिक्षु थथे ख:–

नानीकाजी (प्रेमबहादुर) श्रेष्ठ–महाप्रज्ञा
कान्छा (बुध्दरत्न) वन्देजु–महाचन्द्र
दालचिनी –महाज्ञान
बेखाराज –महावीर्य
ज्ञानरत्न –महाक्रान्ति

(हृदय, १०८४: ६–७/ अनिरूध्द, १०७९: १०४)

थ्वय्क:पिं न्याह्मपाखें शुरू जूगु नेपा:या थेरवादी भिक्षु थौं न्येन्यादँ (१०४५–११००) या दुने न्येम्हं अप्वो दय्धुंकल ।

क्यांछे लामा–चन्द्रशम्शेर [१०२१–५७] या पालाय् विभिन्न सामाजिक घटना जूगुली सँदे ग्यांची जन्म जुया: ह्लासां उत्तरय् च्वंगु खाम देशय् गोङगुया गुम्बाय् च्वंम्हं क्यांछे लामाया धर्मोपदेशया त:धंगु ह्ला: दु । थ: गुरुया म्हुतु नेपा:या स्वयम्भूया महिमा न्यना: अत्यन्त श्रद्धा तया: खामंनिसें ह्म दु दाना: प्यदँत्या बिका: वय्क: स्वयम्भू स्थानय् ने. सं. १०४५ ह्लोली पुह्नि खुन्हु थ्यंकाल । वय्क:यात साहु धर्ममानसिंह तुलाधरं ह्लसीका: थ:गु छेँय्

बाखंकंकल । अन वय्‌कलं 'समन्तभद्र मुख दर्शन,' वंदु शास्त्र आदिया धर्मोपदेश (सँय्‌ भाषां) याना दिल । अनंलि ने.सं. १०६० कौलागा चह्ले खु‍न्हु स्वयम्भूइ हे मदय्‌ न्ह्यो वय्‌कलं थाय्‌ थासय्‌ जूगु लामाया धर्म व्याख्या यानादिल । (शाक्य, १०९८:३३७–४०) धम्मां साहु-थाछें, स्वयम्भू पर्व: स्थान आदि थासय्‌ जूगु लामाया धर्मोदेश न्यनेत सिद्धिरत्नजु न वयादिल । व धर्म-व्याख्या न्यनाः अबलेया ल्यायह्म, ज्याथतय्‌त साप हे सचेत यात । हेमराज शाक्य (१०४६) जुया बिचा: कथं लामाया धर्मोपदेशं १४ थी धार्मिक सुधार जुल । (१०९८:३३९–४०) अबले व धर्म-भाव थ्वीका: योगवीरसिंह [१००६–६२]जुं उपासकपिन्त छस्वा: याय्‌त व हिंसा-प्रवृत्ति अहिंसापाखे घ्यय्‌ चुइकेत 'अहिंसा' (मय्‌ल प्रियजन मांस नय्‌गू) व 'धर्मसार' [सन्सार सागरविचे] कविता च्वया नं दिल । 'धर्मसार' पर्चा रुपं पिकया दीगुली पिकाक भवानीवीरसिंह कंसकार व च्वक योगवीरसिंह कंसकारयात अबले सरकारं ज्वना यंका: ह्मति फ्तिका दां बं पुइका: आवंलि गोरखाभाषा प्रकाशिनी समिति अड्डाय्‌ पास याना: जक छापे याय्‌ दैगु उजं बिया हःगु खँ थन न्ह्यथनेबहः जू । [योग-बीर, १०७१: ग,] लुमंकेबहःगु खँ दु अबले चन्द्र शम्शेरया सरकारं नेपालीभाषाया समेत न्ह्यागुं सफू पिकाय्‌त समिति अड्डाय्‌ स्वीकृति काय्‌मा:गु आदेश ने.सं. १०४८ थिला [वि.सं.१९८४ मार्ग ८ गते रोज ४] सं विल । [उपाध्याय,२०२४:२५]

क्यांछे लामाया धर्मोपदेशं लिपा आडम्बर मत काण्ड [१०५१] जुइत नं कारण जूवन । सिद्धिरत्नजुया नुगलय्‌ थ्व धर्म–श्रवणं बौद्ध बिचा: ह्लापा स्वयां अप्पो क्वातुल ।

बुद्ध धर्म– ने. सं. १०५५ (बु. सं. २४७९) या स्वांयापुह्निं खुन्हु कलकत्तां धर्मादित्य धर्माचार्यजुं नेपाल भाषाया दक्वसिवे ह्लापांगु पत्रिका 'बुद्धधर्म' पिकया दिल । थ्व बुद्धधर्म उद्धार संघ, नेपालया उद्देश्यकथं हे पिका:गु खः । ह्लापांगु ल्याखय्‌ लिउनेया पती

थ्व संघया क्फिनिगू उद्देश्य क्वय् बियाकथं बियात:गु दु:–

१) नेपालय् दुगु बौध्द ग्रन्थ थ:गु ल्हाती दुकाय्‌गु,

२) नेपालय् मदुगु बौध्द ग्रन्थ पिने हय्‌गु,

३) बौध्द ग्रन्थ नेपाल भाषाय् हिलेगु,

४) भिक्षु, भिक्षुणी, उपासक, उपासिका संघ स्वनेगु,

५) बौध्द धर्म प्रचार संघ दयेकेगु,

६) बुध्द धर्म पत्रिका पिकाय्‌गु,

७) बौध्द स्थल जीर्णोध्दार याय्‌गु,

८) विदेशी भिक्षु-भिक्षुणीपिन्त ह्नेगु व ग्वहालि याय्‌गु,

९) बौध्द तीर्थ वनीपिंत तिव: बिय्‌गु,

१०) लुम्बिनी रक्षा व बुध्द गयाय् यात्री प्रवन्ध याय्‌गु,

११) उपासक, उपासिका नियम दयेकेगु,

१२) बौध्द-विरूध्द विचारयात सशोधन याय्‌गु ।

थ्व उद्धा:र संघया उद्देश्य अनुसार आपाल ज्या धर्मादित्य धर्माचार्यजु यानादिल । थ्व ज्याय् बुद्धोपासक संघं नं ज्या यात, उकिया छह्म छह्म उपासकं छगू संस्थां थें हे नं ज्या यात । सिद्धिरत्न कसाजु नं फयांफक्व पञ्च, अष्ट व दश शील अनुरूप थ:गु जीवन यापन याना दिल, उकथं च्वज्या याना दिल, संघ संस्थाय् ब्वति कया दिल तथा मेपिंत नं उकथं ह्:पा: बियादिल ।

४.२ एकादशी गुथि (१०४७)

ने. सं. १०४४–१०४५ पाखे बौद्ध समाजय् व:गु लहरं अबलेया छपुच: ल्याय्‌ह्मतय्‌त थ्व लहड वय्‌कल । छगू ल:र (लहड) वय्‌त धम्मां साहुयाथाय् मुंगु धराय्‌तय् ऐतिहासिक मुँज्यां फ्वन ग्वाकल, छन्बु ने. सं. १०४७ सिल्लाथ्व ११ शमिवार [वि. स. १९८३ फागुन १ गते] खुन्हु येँया न्याह्म ल्याय्‌ह्मत स्वयम्भू, मञ्जुश्री पर्ब: स्थानय् वन । इमिसं उखुन्हु निस्यं लय् छक: अन वया: थ:

थ:सं नय्‌गु ज्वना वया: भ्वय्‌ नय्‌गु क्व:छित, नापं इमिसं ग्वह्नालि मगा:पिनिगु सनां वनेगु, छह्म मेह्मसित ग्वह्नालि याय्‌गु, गुथिया छगू छगू कोश दय्‌केगु आदि खँ नं क्व:छित । न्याह्म शुरु जूगु थ्व गुथिइ लिपा स्वीछह्म तक गुथ्यार्त दत । ह्मापांयापिं न्याह्म दुज: थथे ख:-

१] सिद्धिरत्न कसा

२] चित्तधर 'हृदय'

३] महावीरसिंह

४] रत्नवीरसिंह

लक्ष्मीवीरसिंह

[ह्निखँ : ३१]

लुमकेबह:गु खँ दु नेपालय्‌ छुं तिथिया गुथि दय्‌का: छुं ज्या याय्‌गु परम्परा लिच्छविकालंनिस्यं दु । अबले दशमी व सप्तमी गुथि दुगु सी दुगु दु । (बज्राचार्य, २०३०: ५४० व ५६७) थ्व एकादशी गुथि तातुंथे सनां (मलामि) वनेगु छगू गुथि हे ह्नापा माधवराज जोशीया काय्‌पिं अमरराज, वाक्पतिराजपिं व चक्रबहादुर अमात्य, तुल्सीमेहरपिसं 'सत्याचरण मलामी गुथि' दय्‌कुगुलि ने. स. २०४० चिल्लागा ५ सं जरीवाना सहित देशं पित्यूंगु खँ नं थन लुमंके बह:जू । थ्व काण्डय्‌ नेपाल भाषाया वयोबृद्ध भाषाजवा: ज्यानबहादुर नेवा:या नं जागिर चब्बुत (प्रधान, २०२९: १८२०)

सिद्धिरत्न-'हृदय' पिनिगु व एकादशी गुथि ठिछला चालु जुया: ने. सं. १०४८ सिल्लांनिस्यं बन्द जुल, अबले व गुथिहे ६९।- तका दां दय्‌ धुंकल । व दां सिद्धिरत्नजुं ३०।- तका व चित्तधरजुं ३९।- तका त्याय्‌ कया दिल, अनंलि अथें हे जुयाच्चन । (ह्निखँ३३) छगू संयोगया खँ वय्‌क:पिनि एकादशी गुथि स्वंगु दिन फागुन संल्हू ला: । सिद्धि-हृदयजुपिसं ने. सं. १०७० घ्योचाकु संल्हु खुन्हु संल्हू सेवा गुथि नं चाय्‌का दीगु दु । छगू प्रकारं थ्व एकादशी गुथिया हे

उत्तराधिकारी संस्था खः, उकिं वय्कःपिसं कयादीगु न्येनिदँ न्ह्यःया व ऋण थ्व गुथियात लःल्हानाः उऋण जुइफु।

ने. सं. १०४५ पाखे बौद्ध धर्मया थथे चकचकी थहाँ वस्यंलि राजाश्रयय् च्वनाः शक्ति ल्हातय् कयातःपिं व्रह्मत क्रन तम्वल। इपिं ह्लापाहे आर्य समाजया प्रचारक माधवराजया ज्याखं तं पिकया च्वंपिं। क्यांछे लामाया ल्हिउ जुइपिं ग्वाः ग्वाः मनूत खनाः इमिसं बौद्धधर्मी व नेवाःतय्त फाय्गु लँपु लुइकल। लामाया लोकप्रियतां इमि नुगः मुयाच्वन। अबले छगू छुनाखँ हे छचलेगु चलन दय्धुंकुगु –"लामाजुया दां धमां साहुया नां" धकाः। उबलेया उपासक–उपासिकापिनि लामाप्रति अत्यन्त श्रध्दा दुगु व धर्म श्रवण पाःवनीबले इमिसं लामायात भागी याइगु खः। ह्लासानाप बांलाक सम्बःध दुगु, अन अप्पो वये–वने याइगुलिं नं थथे श्रध्दा अप्पोगु खः। लामा धर्मया प्रभावं हे (च्वय् ४०१ स न्ह्यथंथें) महाप्रज्ञा आदिपिं सँय् भिक्षु जूगु खः। (कसा, १०३०) पुरोहितवादया प्रभावं गुरूजुपिं दथुइ ल्वापु जुल। छखलकं उराय्तय् –ह्लाति जा नय् मखु, छाय्धाःसा इमिसं लामा भागी याइ, सँय् चिप नइ आदि खँ पिकाल। उराय्तय् ह्लातं जा नया धाःपिं गुरूजुपित नय्मखु धाःपिसं मुद्दा तल। परम्पराकथं जा नयाः, पूजा याना वयाच्वंपिं मध्ये तःछेँवाहाःया शुभरत्न सूर्य, आदिपिन्त उराय्तय्सं नं तिबः बियाः प्रति मुद्दा याकल। (योगवीर, १०७१ः घ) उराय्तय् परम्परागत ज्याखँय् गुरूजुपिसं ज्या मयाःगुलिं पञ्चलः जुयावल। उराय्तय् दथुइ नं ल्वापु पिदन। पुलांपिं गुरूजु हे माने याय् धाःपिं स्वमोसि (लोकरत्न) आदिपिं उराय्समाजं बाइकत जुल। (कसा, १०३७) छकः छगूछेँय् थथे ल्वापु जुया च्वंगुलिं मनू सिया फ्विछन्हु घःसु याये माःगुली गुरूजुपिं ज्याः याः मवयाः नीछन्हुइ तिनि जुल। ने. सं. १०४६ दिल्ला (वि. सं. १९८३ श्रावण ३१ गते) धमां साहुया छेँय् उराय्तय् छगू तःधंगु मुंज्या जुल। थथे मुंज्या

बरोबर जुयाच्वं। उराय्तय् छगू संगठनया आवश्यक जुयाच्वन, तर त:धंगु रूपं थथे ज्या याये ग्या: (आखिरय् कसातय् जक छगू सगठन याय्गु, थ:थ: बल्लाकेत दांया कारोबार याना: थहाँ वनेगु बिचारं ने. सं. १०४७ होलि पुन्हिया कन्हय् खुनु चिल्लागा पारु (चकंपुन्हि) खुनु योगवीरसिंह–सिध्दिरत्नपिसं कसा गुथि दय्कल। थ्व गुथि छुं न्हूगु संगठन या:गु मखसे न्हापा न्हापांनिस्यं चालुजुया: दथुइ वन्द जुयाच्वंगु कसातय् बँम्वय् गुथियात म्वाका: न्हूगु रूप बिइगु जक ख:, उकिं सरकारं थ्वयात त:ग्व: मिखां स्वय्थाय् मन्त।

थ्व 'कसा गुथि' यात कसा कोथि नं धाइ, छाय्धा:सा थुकी बैङ्कय् थें ध्यबा काल बिल याय्गु व्यबस्था दु। छह्म मुनिम (कोशाध्यक्ष) हे तया: नं ज्या यात। मा:म्हेसिनं त्याय्काय् दु, मंदुपिसं ध्यबा, लुँ, वह कोशय् तय्फु उकियात ब्याज बीगु व्यवस्था दु। थ्व कसागुथियापिं मध्ये स्वंगु आगं (थछेँ, क्वाछेँ, न्हुछेँ) मध्ये दक्वसिवं थकालिह्मसिनं न्हापा बँम्वय् गुथि (वा लिपा कसागुथि) या 'दत्त' त:म्हेसित प्यं थय्गु चलन नं दु। (कसा, १०३७) शुरूइ थ्व गुथिइ चकंपुन्हि व गुंलाथ्व नवमी छेँय् निक: निम्हु जा म्वय् नय्गु चलन दुगु ख:। अथे नइबले गुंलां मिजंत जक व चकंपुन्हि खुन्हु मिसामिज निथिकं म्वय् नइगु ख:। छक: छह्म कसालं ज्यापुनी कला: ह:गुलि बजि नय्गु यात। हानं लिपा आयस्ता मंगा:गुलि मिजंत जकसिनं म्वय् नय्गु यात। थौंकन्हे चकंपुन्हि छन्हु जक छक: मिसामिजं बजि नय्गु चलन दु। (वहे)

उराय्–गुभा:जुया ल्वापु प्रजातन्त्र लिपा थ: थ: हे मिले जुस्यंलि स्वीदँ लिपा ने. स. १०७५ चिल्लां सरकारं कानूनी मर्यादा बिल (संभव व टमोट, ३०३२: ७६) थ्व स्वयां न्ह्यो थ्व ल्वापुइ सरकारं निखल:सितं त्याका बोगु [छं या:गु न ठीक, वं का:गु नं ठीक धका:] याना च्वंगु ख:।

४.४. पुस्तकालय पर्व (१०५०)

राणाकालीन नेपालया इतिहासय् प्रसिद्ध थ्व पर्व थुखुन्हु हे जूगु धका: स्पष्ट सी मदु । गुलिसिनं थ्व ने. स. १०५० सिल्लां [प्रधान, २०२६ : २६] जूगु अनुमान या:गु दु धा:सा गुलिसिनं थ्व घटना उगु दँया तछलाया जुइमा: धका: च्वयात:गु दु । (ह्लिखँ: ३८–३९) जुइत थ्व घटना भीम शंशेरया राज्यारोहण इलय् ब्यूगु भाषणया प्रतिक्रिया कथं जूगु ख: ।

चन्द्र शशेर (१०२१–५९) ने. सं. १०५० कछलागा ९ खुन्हु स्वर्गीय जुल । भी–शशेर 'श्री ३' जुल । थथे प्रधानमन्त्री ह्लिलीबले अबले छु छु ज्या याय्गु ग्वसा: दु व फुक कना: 'वक्तृता' बीगु व नगर प्रदक्षिणा याय्गु चलन दु । उकथं भीमशंशेरया भाषण जुल । व भाषण 'देश–सदाचार अन्तर्गत 'श्री ३ प्रभुको वक्तृता' नामं ने. स. १०५० (वि. स. १९८६ पौष २ र ९ गते सोमवार, पृ. ६–७) पिदन । उकिया सारांश भाग झिनिगू भाषाय् (संस्कृत, गोरखाली, नेपालभाषा, हिन्दी, अंग्रेजी, बङ्गाली, मराठी, गुजराती, उर्दू, कर्णाटकी, पञ्जावी व फारसी) पिदन । थथे धीथी भाषां ह्लापा सरकारी स्तरय् 'सरकार' या न्वचु पिमदंनिगु छगू न्हूगु ज्या जूगु जुयाच्वन । उकिं अबलेया ल्याय्ह्म पुचलं थ:थ:गु भाषां नं छु ज्या या:सां ज्यूगु भा:पिल । व वक्तृताया सारांश खण्ड थुकथं ख:–

'—गुगु ज्या याना: देशया उन्नति बढे ज्वी रैति दुनियायात शुखशान्ति जुया: सरकारया भिनावै, उजागु ज्या खँय् सदानं जिगु पूर्ण ध्यान जुया च्वनी, थुकि छिपिं सकसिनं हे एकचित्त याना क्रीत भरमग्दुर मद्दत बी धैगु पुरा आशा व भरोसा दु' (पौं १)

जुजु सरह जुयाच्वंह्म देशया प्रधान मन्त्रीया थथे आह्वान न्यना: येँया ल्याय्ह्मतय् छुं याये मास्ति वल । छु या:सा देशया उन्नति जुइ, छलफल जुइ । इमिसं विचा: यात दक्वया मूल शिक्षा हे ख: । विद्यालय वनेत ई वने धुंकूपिं छेँया भाला क्वबिइ धुंकूपिं

इमिसं क्व:छित छगू सावजनिक सफूकुथि चायके द:सा यक्वसिया भि जुइ । उगु ताकाय् ये", केलया साहित्यानुरागी साहु योगवीरसिंहया काप: कुथिइ व सिद्धिदासया छेँया छेलिइ नेपा:या आपालं समाज, साहित्य सेवीपिं वया: बक्वां त्वत्वं खँल्हा बल्हा याय्गु चलन दुगु जुयाच्वन । उकिं वय्कलं हे छगू मुंज्या स:तल ।

ये", त:खाछेँ कसा कुथिइ छन्हु छुं मनू मुना: छगू सफू कुथि चाय्केत विन्तिपत्र, तय्गु निर्णय यात । व मुंज्याया नायो योगवीरसिंहजु जुया दिल, इमिसं उकिया समर्थनय् हस्ताक्षर याकेगु ग्वसा: नं ग्वल । व सभाय् योगवीरसिंह सहित हरिकृष्ण श्रेष्ठ, वैकुण्ठप्रसाद श्रेष्ठ (लाकौल), कृष्णप्रसाद खतिवडा, धर्मराज थपलिया, चित्तधर 'हृदय', तुलसी मेहर आदिपिं दुगु खने दु । लिपा थ: थ: ल्याय्ह्म पासापित समर्थन हस्ताक्षर याकल । थथे हस्ताक्षर या:पिं ४५ ति दुगु जुयाच्वन । उकी छह्म सामाजिक कार्यकर्ता भाजु सिद्धिरत्न कसालं नं दुनुगलंनिस्यं सही तया बिल । उकी नेपाल भाषाया छह्म कबि त्रिचन्द्र कलेजय् बी. ए. परीक्षा बिया: परीक्षाफलया लँ च्वना च्वंह्म विद्यार्थी लक्ष्मीप्रसाद देवकोटां नं सहर्ष सहीछाप तयाबिल । थ्व काण्डय् नारायण मल्ल, लीलीराजपिं नं लात ।

थुखे योगवीर–सिद्धिरत्नपिं पुस्तकालय चाय्के दइ धका: कुत: यानाच्वन, उखे रामचन्द्र उपाध्याय (अधिकारी) धाःह्मसिनं सरकारय् वना: ल्याय्ह्मतसें मुना: छु छु याये त्यन धका: पोल त:वन । विन्तिपत्र थासय् मथ्यनेवं इमित ज्वंवल, बन्दा सवाल याकल । इमिसं थ:पिसं याय्त्यंगु शुद्ध ज्या खँ कन, तर ह्लाय्पनय् स्यां पुया तय्धुंकुगुलि इमित उत्साह बीगु पलिसा माफी तक नं मब्यू बरु ज्या याये मला:निगुलि धका: सही तक्वसित मुल्की अड्डा, मुद्दा फाँतय् आवंलि थज्यागु याये मखु धका: भ्वं च्वका: ह्मति सच्छि दां बँ पुइकल । सिद्धिरत्नजु बन्दा सवाल याकुपिं मध्ये मला:, बँ जक पुलां गात । धाइ पोल्याहा रामचन्द्रयात नीनिसः बक्सिस बिल । दां

(हृदय, १०७४ : ८६) थ्व पुस्तकालय पर्वया मुद्दा वसन्त शंशेरया मुद्दानापं पेश याःगु जुयाच्वन, अबले पद्म शम्शेरया काय् बसन्तयात प्रधान मन्त्रीया गद्दी ताके याःगु अभियोगय् मुद्दा यानाच्वंगुली थ्व पर्वया नं व न.प स्वापू तय्त कुतः नं याःगु खँ न्यने दु। (शर्मा, २०२७:३६८)

लुमंके बहःगु खँ दु- नेपालय् सार्वजनिक पुस्तकालय राणा-कालय् हे पद्म शम्शेर (१०६६-६८) या पालय् ने. स. १०६७ थिलागा (बि. स. २००३ पुष २१ गते) सं जक केल त्वालय् (मासंगल्ली) हे प्रेमबहादुर कसाया छेँलिइ चाल। उकिया नां खः-प्रदीप पुस्तकालय।

४.५. आडम्बर मत (१०५१)

आडम्बर मत पर्व ने. स. १०५१ सिल्लागा ८/१० पाखे येँ, न्यतयाह्म सप्तरत्न तुलाधरं थः चाकरी यानाः जागिर नयाच्वंगु थाय् राणा दरबारय् पोले यासे लि जूगु खः। तर सप्तरत्न याकःचा थ्व काण्डया भागी मखु, व ला सामाजिक सुधार मयःपि अवलेया परम्परा व पुरोहितवादीतय् प्रतिनिधि खः। वं येँया क्यिनिह्म मनूतय् नामय् छगू उजुरी बिल, गुपिसं परम्पराय् मदुगु ज्या यानाच्वंगु दु धकाः आरोप यात। थ्व ज्याय् आर्य समाजया प्रचारं क्रुद्ध, उराय्-गुभाजुया ल्वापुइ उराय्तय् विरोधी, लामा धर्मोपदेश न्यनाः शुद्ध बुद्धमार्गी जूपिं स्वय् मयःपि परम्परावादी बौद्ध तथा बौद्धधर्मया उद्धार याय्त पत्रिका नापं पिकाय्त ग्वहालि यानाच्वंगु स्वय् मयःपि मनूतय् मनोभावनाया खेल नं दु। थ्व ज्याय् कसा कुथिपाखें आर्थिक सुदृढीकरणया ज्या जुया च्वंगुली नुगः मूपिसं नं समर्थन यात। (हृदय, १०७४ : ८६) क्यिनिम्हेसित मुख्य आरोप न्हूगु मत दय्कल धकाः ब्यूगु खः। व मत खः- ब्रम्हूतय्त भागि मयाय्गु, लामा भागी याय्गु, अय्ला थ्वँ त्वने मज्यू धकाः प्रचार याःगु, मिसातय्सं बाखं कंगु, थः मयःपिन्त ज्याखँ हतक याःगु

आदि खः। थथे न्हूगु मतयात कार्वाहीया सिलसिलाय् जुद्ध शंशेरया काय् राम शंशेरं 'आडम्बर मत' धकाः नां छुत। (कसा, १०२०)

न्हूगु मत दय्कल्ल धकाः सप्तरत्नं उजुरी बिस्यंलि मुल्की अड्डां ज्ञिनिम्हेसित ज्वना यंकाः केलफल यात।

ज्वना यंकूपि थथे खः:-

१. योगवीरसिंह, क्वाछेँ, केल

२. माणिकमान तुलाधर, किसिध्वाका, असं

३. दशरत्न तुलाधर, धालासिको, असं (भिक्षु धम्मालोक)

४. करूणारत्न तुलाधर, तास्तुं (तासिथू), महाबौध्द

५. सिध्दिरत्न कसा, दुछेँ, असं

६. मानदास तुलाधर, कमलाछि, असं

७. हर्षमान तुलाधर, कमलाछि, असं

८. धर्ममानसिंह तुलाधर, तँलाछि, त्यौड

९. मञ्जुबज्र (मञ्जुहर्ष) (शाक्य ?), ञ्वप.

१०. खड्गराज तुलाधर, त्रिपुरेश्वर

११. लक्ष्मीनानी तुलाधर, कमलाछि, असं (लिपा अनागारिका, किन्दो विहार)

१२. चित्तधर 'हृदय', तुंछेँ, न्यत

थुकी फुक थैथें उराय्‌त लात, उकिं थुकी उराय्‌तय्‌त सास्ति याय्‌गु नियतं कसा गुथि, उराय् गुभाजु ल्वापुइ तंम्वःपिनि ल्हाःदु थैगु खनेदु। ज्वंका वंपिसं वास्तवय् व्रमू भागि याय् मखु थैगु छुं ज्या याःगु मखु, इमिसं बौध्द धर्मया प्रचारं अहिंसाय् धाःसा बः बिउगु खः, किन्दोल विहारय् भन बाखंकने मसःम्ह गुरूजु लाःगुलि लक्ष्मीनानीं नं गबलें गबलें बाखं कनाबीगु खः। अबले उराय्-गुभाजुया ल्वापुया कारणं थाय् परिस्थिति स्वयाः वं वयात जां हतक यानाः बजि सामाजिक ज्याखँ याय्‌गु प्रवृति दया वयाच्वंगु खः। थथे सिल्लां ज्वना यंकाः तारीखय् त्वःता हःगुली गुलातक कुलेजुया-

च्वंवले थ्व आडम्बर मतं मचा थ्वकल ।

व मचा: ख: "बुध्द धर्म व नेपाल भाषा" पत्रिकाय् थ:गु मत प्रचारया लागी थुमिसं हिंसा याये मज्यू धका: कविता च्वया: प्रचार नं या:गु दु धैंगु । ख: नं ख: योगवीर-सिंह, सिध्दिरत्नपिसं कविता प्रकाश या:गु दु, उकियात इमिसं अपराध भापिल । थ्व काण्डय् यक्व मनूतय् यक्व पह:यागु विषय जूगु व थ्व सम्बन्धय् थथे हे याय्गु धैंगु छुं नियम मदुगुलि अवलेया कम्याण्डर-इन-चीफ जुध्द शम्शेरं 'श्री ३' या तजबीजं जक ज्या याय् ज्यूगुलि ने. सं. १०५१ कौला (वि. सं. १९८८ कार्तिक २१ गते) सं भीमशम्शेरथाय् मुद्दा पेश यात । अय्ला: त्वने मज्यू, ला नय् मज्यू धका: प्रचार या:गु (श्रेष्ठ, १०९८: १८) व 'बुद्धधर्म' पत्रिकाय् कविता च्व:गु खँ सावित जूगुलि योग-वीरसिंह, सिद्धिरत्न कसायात व अथे हे मेमेगु खँय् सावित जूगुलि माणिकमान तुलाधर, करूणारत्न तुलाधर व मानदास तुलाधरपिन्त आठपहरियापाखें सिक्क दाय्कल । थथें हे डांडा काटे यानाब्यु धका: खड्ग निशाना जुल । टङ्गाजया गारथय् कुनात:पिं मध्ये उखुन्हु अन च्वना च्वंह्म चित्तधर 'हृदय'जुं चाह्लय् पालेत खँह्ला:गु ता:गु खँ च्वया-तया दीकथं उखुन्हु सिद्धिरत्नपिन्त अपाय्सकं दा:गु, इपिं प्रति अप्पो तंम्वय्कुगु कारण भीम शम्शेरं 'कान्छां' त्वनेगु या:गु गजि त्वंगुलिं ख: । (ह्निखँ: ४४)

"जुजु'या ह्निग:या उजं लागु हे याना: छन्हु कौलागा: सुथ ह्लापां सिद्धिरत्न कसा व करूणारत्न तुलाधरयात पूर्वय् व मानदास तुलाधर व माणिकमान तुलाधरयात पश्चिम नेपालय् हाकुगु पित छ्वत । (ह्निखँ: ४६) वय्क:पित पित छ्व:गु थाय् थथे ख:–

१. सिद्धिरत्न कसा–पूर्व २ नं. रामेछाप

२. करूणारत्न तुलाधर-पूर्व १ नं. चौतारा

३. मानदास तुलाधर–पश्चिम १ नं. नुवाकोट

४. माणिकमान तुलाधर-पश्चिम ... नं. गोरखा

थ्वयक:पिं ह्लाकुगु पिने वने धुंकुगु खः। भीम शम्शेरया थ्व उज भचा अप्पो भा:पिया: लिपा मेपिन्त म्वाल आवंनिसें थथे याय्मते धका: कार्वाही मयाः, गुलिसित जुद्ध शम्शेरयाथाय् जउिलाख्यलय् यंका: स्वन्तिलिपा ने.सं. १०५२ कछला थ्व (२८ गते) आवंलि थज्या:गु ज्या याय् मखु धका: भ्वं च्वका: त्व:तल। (हृदय, १०७४: ८७) पित छ्वय् धुंकुपिन्त नं लित ब्वं वन, करूणारत्न, मानदास, व माणिकमानयात थासय् मथ्यनेवं लित ब्वना हल, सिद्धिरत्नजु छह्म थासय् थ्यने धुंकल।

सिद्धिरत्नजुयात पूर्व २ नं. रामेछाप गोश्वराय् ल:ह्लानाबिल। वय्क: अन हे छुं ज्या याना च्वनेमा:गु जुल। वय्कलं नापं पासा गुरूजु हर्षरत्न नं यंकादिल (गुम्हेसित वय्कलं च्वय् दफा.२.२ स धयाकथं गुभाजु ज्या स्यनाबिल)। वय्कलं ह्मपूजा नं माने याय्मखं, लँय् पूर्व १ नं. या दापचाय् लात, छेँय् जूसा थथे जुइगु अथे जुइगु धैगु मती तया: रामेछापय् वना: कष्टमय जीवन हनाच्वन। थ्व दु:ख त्व:मंकेत बय्कलं रोसी खुसिया सिथय् वना: थथे "धैर्य" धारण यात–

"हे धिर्ज छंके करजोरि विन्ति।
छंगु भरोसाय् च्वन सहस्र कोटि॥
छंगु सुगुणं जक चित्त थीर।
ज्वीगु खन ह्मां थुगु जन्म भर॥१।
सुखादि दु:खे प्रत्येक कार्य।
छं ब्यूगु हाय ! गुलि भिंगु धिर्ज॥
थ्व फुकयागु अनुभवी ज्वीगु।
थुगु जन्म बिनां मरू मेगु भिंगु॥२॥
[कसा, १०२० तथा ज्ञानमाला, १०५६:६]

रामेछापय् बाछिति च्वने मलावं हे असं, जह्रं छेँया ससःकिजा

सप्तवीरसिंह थन जूगु फुक खँतयाः पौ च्छया हल । आवंनिसें याय् मखु (व छु खः सुनां नं वांलाक मथू) धैगु भ्वं च्वयाः थःगु हे छेँय् च्वनेत वय्कः लिहाँ व्हाल ।

आडम्बर मखयाः नं 'आडम्बर मत'य् लाःगु सिद्धिरत्न कसा व वय्कःया मेपिं ख्विछह्म पासापिनि थ्व बाखं केवल वय्क पिनिगु व्यक्तिगत जीवनया छगू घटना जक मजूसे थ्व राणाकालीन न्याय प्रशासन व्यवस्थाया छगू कलक नं खः ।

४.६. भिद्यो गुथि (१०५३)

समाजय् सद्भावना थकाय्त छुं नं छुं सामाजिक सेवा यानां च्वनेमाःह्म सिद्धिरत्न कसाःया थ्व भिद्यो सेवा गुथि मेगु पलाः खः । अबले (आः नं) केल, असं नेपाःया व्यापारिक केन्द्र खः । थ्व थासय् आपालं पसल्यात दु । छन्हु ने. स. १०५५ तछला ताकाय् केलया छगू पसलय् ख्विनिह्मति पसल्यात मुना च्वंथाय् सिद्धिरत्न कसाजुं खँ छुनादिल– जि छता खँ धाय् छिकपि माने जुया दीला ? की सकलें पसल्यात, कीसं भिद्योयात हनेमाः । कीसं छगू भिद्यो गुथि दय्के नु । थ्व खँय् अन च्वनाच्वंपिं सकसिनं समर्थन यात (तुलाधर,१०४७) वय्कःपिं भिद्योयात द्वादशीखुन्हु हनेगु चलन कथं ने. स. १०५३ दिल्लाथ्व १२ खुन्हु येँ देया तःधंगु भिद्योया देगः, मरुत्वय् छगः कलः ज्वनाः पूजा याः व्हाल । (ने. स. १०६६ दिल्लागां भाजु राजाशाक्ययात स्वयंभू गः चाहिउ व्हाःबले नापलानाः तेजवीरसिंह तुलाधरजुं कनादीकथं) अन वय्कःपिसं निगः निगः समय नं नल, अनंलि तुनिख्यःया महाङ्कालया लिउने वनाः आवंलि सन्चरवार पतिकं भिद्यो पुज्याय् वनेगु धकाः मत यानाः थः थः छेँय् वन । थथे ४।५ ला चले जुइ धुंकाः बय्कःपिसं छन्हु हानं साहुति यात– आवंलि लय् छकः थ्वकया द्वादशी खुन्हु छक पूजा याः वनेगु अनस हे कुलरत्नया क्यबचाय् प्वाः व्यंक वा बेलि त्यंक नय्गु धैगु नं क्व:छित । क्यबय् नय्गु व्यावहारिक मजुयाः स्वदँ लिपा हानं पाः

पाः पाःलाःया छेँय् गुथि न्याय्केगु जुल, उकिं पालायात आर्थिक भार जूवंगु खनाः वय्कःपिसं खुलाय् छकः जक म्वय् न्याय्केगु क्वःछित। थ्व ज्याय् छकः द्वादशी गुथिया नामं काःगु भाग्योदय चिट्ठा लाःगुलिं नं ग्वहालि जू वन।

थ्व गुथिया प्रस्तावक व शुरू निसें थाकुलि सिद्धिरत्नजु थौंतक नं उकिया दुजः खःनि। वय्कः न्ह्यासि काय् मफुसां ट्याक्सी वा रिक्साय् च्वनासां खुलाय् छक्वः भिद्यो पूजाय् व्वायाच्वना दीनि। थ्व गुथिया शुरूनिस्यंया गुथ्याःत थथे खः–

१. सिद्धिरत्न कसा, दुछेँ, असं

२. बुद्धिरत्न कंसकार, जनबाहाः, केल

३. तेजवीरसिंह तुलाधर, नःघः

५. बाबुरत्न कंसकार, क्वाछेँ, केल (थौंकन्हय् वय्कःया काय् काहिला)

५. देशिमानसिंह तुलाधर, बफः (थौंकन्हय् किजा कनकमान)

६. दानरत्न तुलाधर, खापामरू दुवाः (थौंकन्हय् संघरत्न)

७. रत्नदेव तुलाधर, क्वाथननि (थौंकन्हय् ध्वजमानसिंहया काय् केशरमान)

८. चन्द्रदेव तुलाधर, सीघ (थौंकन्हय् बलदेवया काय् पूर्णदेव जनबाहाः)

९. बखतमानसिंह तुलाधर, यतखा बहाः (थौंकन्हय् पलिसा सानुरत्न स्थापित, छुस्याबहाः)

१०. पन्नमानसिंह तुलाधर, यतखाबाहाः (थौंकन्हय् काय् सागरमान)

११. हेरामानसिंह तुलाधर, जनबाहाः (थौंकन्हय् काय्चा प्रेम)

१२ पद्मनरसिंह कंसकार, क्वाछेँ (थौंकन्हय् पलिसा मेहरमानसिंह शाक्य

(तुलाधर, १०४७)

४.७. संल्हु गुथि (१०७०)

'संल्हु' या अर्थ खः 'संक्रान्ति दिन' 'संक्रान्तिया' चिह्नाः जुयाः 'सं' जुल, दिनयात धाइगु न्हु (न्हियात)त 'सं' नापं धाय्मछिनाः 'ल्हु' जूगु खः। सौर्यमान संवत् कथं लय् (महिना) या न्हापांगु दिनयात धाइगु खः। चान्द्रमान संवत्कथं छ्यलीगु नेपाल संवतय् तिथिया महत्व दइ, नेवा.तय्सं मिति (गते) यातनं महत्व ब्यूगुया थ्व छगू दसु खः।

सिद्धिरत्नजुं छपुचः पासापिं मुनाः ने. स. १०७० घ्योचाकु संल्हु खुन्हु सामाजिक सेवाया भावनां थ्व दय्कूगु खः। न्हापांनिस्यं आःतकं वय्कः उमेरं थकालि खः, शुरूइ वय्कः गुथिया 'थकालि' नं जुयादिल, थौंकन्हय् दुजः जक खः। थौंकन्हय् थ्व गुथिया नायः गुह्य-हर्ष तुलाधर, असं खः। थ्व गुथि नीस्वं खुन्हु साहु सम्यकसिंह तःजिक सम्यक न्याय्केत ग्वय्दां तःगु खः। सम्यक न्याय्केगु बौद्ध धर्मानुसार तःधंगु इज्जत व धर्मया खँ खः।

संल्हु गुथि छगू प्रकारं सामाजिक सेवाया संस्था खः। एकादशी व भिंद्यो गुथि थें थ्व गनं म्वाः, लय् छकः पाः पाः पालाया थाय् मुनाः तुच्चा नय्गु व अबले माःगु सरसल्लाह याय्गु खः। एकादशी गुथि तातुथें सनां वना बीगु, आदि समाज–सेवाया ज्या याय्गु मनं तुनाः थ्व संस्थाया संस्थापन जूगुखः, तर व स्वयां अप्पो थ्व संस्थाया उद्देश्य दु व थथे खः।

१. सी थनेगु (माःसा सी क्वबीगु)

२. सामाजिक कुरीति न्हंकेगु (विहावर्त आदिइ म्वाःमदुगु अप्पो खर्च मयाय्केगु)

३. गुथ्याःतय्त उसाँय् मदुबलतय् स्वय्गु वासः प्रवन्ध यायेगु

४. गुथ्याःतय् माःबले छह्यं मेह्मसित वा गुथि हे ध्यवा ग्वहालि याय्गु

५. गुथ्याःतय् साहुति माःगु ज्याखँ याय्गु।

संल्हु सेवाय् लय् नितका दां ह्लाय्गु चलन दु, थुकिं दुगु कोश बेङ्कय् तय्गु चलन दु। व कोशं सु गुथ्यो:यात माल धा:ला न्यास: तक निर्व्याजी व अनं च्वय् ब्याजी दां त्याय् काय् दु। थ्व ज्याखँ बिचा: यायेबले थ्व गुथि न्ह्यापा कसा–गुथि मा:गु महत्वपूर्ण ज्याया भाला क्वबुथे च्वं।

गुथ्या:त उसाँय् मदुगु इलय् सेवा या:गुया थ्व गुथिया न्ह्यथने बहगु खँ दु। ने. स. १०७२ ताकाय् छक: सिद्धिरत्न कसाजु हे उसाँय् मन्त, अबले वय्क: साप नातागत जुल। अबले थ्व गुथियापिं मनूतय्सं वय्क:यात फयांफक्व सेवा यात। मणिरत्न तुलाधरजुं लच्छितक न्हि निधौ स्वय्गु 'द्यूति' कयादीगु थन लुमंके बहः जू। अबले सिद्धिरत्नजुयात रक्तचाप (ब्लड प्रेसर)या ल्वचं क:गु ख:। अबले वय्कलं 'नेपाल दर्पण' (प्याखं) च्वया दिल। न्यादँ न्ह्यो थ्व गुथिया छह्म गुथ्या: आर० के० तुलाधर दुगंह्यीयात मा:गु वास: खर्च याना: लाय्का: 'मेह्म मनू' थानाबिल (तुलाधर, १०५०)

संगठन दतकि शक्ति दइ। मा:गु खँय् सु खना: मग्याय्गु बल थुकिं बिइ। संल्हु सेवा गुथि नेपालया राजनैतिक महत्वया खँय् त:धंगु ज्या या:गु दु। ग्वय्दां त:गु दच्छि लिपा सम्यक् न्याय्केगु चलन दु, उकथं ने. स. १०७१ या घ्योचाकु संल्हुखुन्हु सम्यक् न्याय्मा:गु ख:। सम्यकय् जुजु बिज्याय् हे मा:। तर थ्व न्याय्के स्वला न्ह्यो हे जुजु त्रिभुवन (१०३२–७५) भारतीय राजदूतावास शरण कया: भारत बिज्यात। राणा सरकारं ने. स. १०७० कौलागा १३ (बि. स. २००७ कार्तिक २३) सं श्री ५ महेन्द्रया स्वदँ व प्यला दुम्ह दातिम्ह काय् ज्ञानेन्द्र वीर विक्रम शाहयात जुजु यात। राणा सरकारं ज्ञानेन्द्रयात हे जुजु याना: सम्यक् न्याय्केत फयांफक्व कुत: यात, तर असतय् च्वंपिं उराय्पुत व मेपिसं अनेक त्वह तया: व न्याय्के मब्यू।

सम्यक् न्याय्केत कुत: जुया च्वंबले संल्हु गुथियापिनि छगू

मुँज्या असं बालकुमारी लिउने चुकचाय् जुल। अबले छगू इमिसं भ्वं नं ज्ञानेन्द्र जुजु जुत्तले सम्यक् न्याय्के मबीगु खँ नं ववःछिनाः च्वल। (तुलाधर, १०५०/व भ्वं सुयाके दु आःतक लुइके मफुनि।)
थ्व ववथाय् साप थाकुइगु स्थिति नं अवले वल, छाय्धाःसा स्वयं सम्यक् साहुया बिचाः नं न्याय्का छ्वय्गु दुगु धाइ। (तुलाधर, १०५०) सरकारं अनयात च्वाव बियाच्वन, वय्कःया सचीव थें ज्या याइम्ह मोहनवीरसिंह तुलाधरं (पौचा) थः मालिक बबरशशेरपिन्त संल्हु गुथिया थ्व ज्याखँ कना नं बिल, इमित सम्यक् स्यंकुपि धकाः ख्याच्वः नं बिल। पौचित सिपा थ.गु समाज हे बाय्कत यात, लिपां लिपा माफी फ्वनाः सरह स्वीकार नं यात। (तुलाधर, १०५०)

थ्व सम्यक खास यानां असया उराय्तय्स "लप्ते लाः वने हे मखु" धकाः अड्डी काःगुलि ववदःगु खः। येँय सम्यक न्यायकिबले थुकथं ज्या याय्माःगु नियम दु—

१. असं (उराय्)– लप्ते लाय्गु
२. न्यत (उराय्)– जा थुयगु
३. कसा–केँता तय्गु
४. इतुबहाः (बरे)– लैँकेँ तय्गु
५. इतुबहाः (बन्या)– साखःति तयगु
६. थाय्मदु (मरिकःमि)– लाडीलौडी तय्गु, आदि।
(तुलाधर, १०५०)○

"—— लखं लख मनू मुनाः न्याय्के माःगु सम्यकय् श्री ५ त्रिभुवनया सिंहासनय् राजकुमार ज्ञानेन्द्र वीरविक्रमयात तय्के फुगु जूसा परिस्थिति मेगु हे ज्वीगु।" [हृदय, १०९२: १४४]

आखिरय् व सम्यक ने.स. १०७२ या घ्यो चाकु संल्हु खुनु जुजु त्रिभुवन बिज्याकाः हे जक स्वयम्भू भुइख्यलय् तस्सकं न्याय्कल।

○अप्पो खंया लागी स्वयादिसँ–हेमराज शाक्यजुया सम्यक महादान गुथि (येँःजगतधर तुलाधर) ने.स. ११००, पौ ११४–११८.

लुमंके बह्:गु खँ दु व सम्यकयात फ्या:गु ध्यबा अप्पोगु १६३०।– ने.स. १०७४ कछलां सम्यक बन्दोबस्त समिति च्वसापासाया' यात ल:ह्लात। [पासा, २:२०/१०७४ कछलागा, पौ–लिदेब:)

थ्व संल्हु गुथिइ शुरूइ १३ ह्म दुज: दुगु ख:, थौंकन्हे १६ ह्म थ्यंगु दु। लय् लय्‌पतिकं पा: पा: संल्हुइ न्याय्‌के मा:गुली थौंकह्लय् संल्हुया न्ह्यो व:गु सन्चबार अप्पो याना: मुनेगु व च्याचि त्वनेगु या:। छह्म गुथ्या:या १८ लाय् छक: पा: वइ, पा: ल: ह्लाय्‌बले सिद्धि-रत्नजुं च्वयादीगु थ्व म्ये हालेगु चलन–

"सद्‌भावनाया स्वांमाल स्वागत।
विश्वे दक्व मानवपिन्त ।।धु।।
पञ्चशीले सकलें तय्‌त
अभयगु सुख धात्थें बीत ।।
जनजीवनया शुभ–कामनास।
शान्तिया वातावरणे स्वागत ।।१।।"

सिध्दिरत्नजुया धापूकथं थ्व कविता वय्‌कलं थौंकह्लय् १४ दँ क्यनाच्वंह्म थ: छय् स्वागतरत्नया जन्म दिनय् (ने.स १०८६ सिल्ला च:न्हे) चिनादीगु ख:। तर थ्व पाय्‌छि मजू, छाय्‌धा:सा थ्व कबिता "शान्तिया स्वागत" नामं 'ज्ञानमाला'य् ने.स. १०८२ (पौ ७७)स पिदने धुंकुगु खने दु।

संल्हु गुथिया शुरुया सदस्य भाजुपिं थथे ख:–

१. सिध्दिरत्न कसा, दुछें, असं
२. चित्तधर 'हृदय', तुँछें, न्यत
३. केशरमान तुलाधर, किसिध्वाका, असं
४. मणिरत्न तुलाधर, दगुबाहा:, असं
५. नीलरत्न तुलाधर, ध्याक्वछें, असं
६. चिनिकाजी तुलाधर, भललिपु, असं
७. मोतीकाजी तुलाधर, हाकुबहा, असं

८. आशामान तुलाधर, हाकुबहा, असं
९. द्रव्यरत्न तुलाधर, बाकु ननि, असं
१० द्रव्यरत्न तुलाधर, दोम्वः चुक, असं
११. रत्नकाजी ताम्राकार, यतखा
१२. चिकाजी तुलाधर, ह्लायक्‌ं त्वाः
१३. सर्वज्ञरत्न तुलाधर, भोताहिति, असं

थ्वयूकःपिं दुजःपिं मध्ये चित्तधर हृदय दुमथ्याः। चिकाजी व सर्वज्ञरत्न तुलाधरया पलिसा वयूकःपिनि कार्यपिं छ्संसिकथं आर. के. तुलाधर व गौतमरत्न तुलाधर दुजः जुयादीगु दु। थ्वयां लिउ मेपिं च्याह्म दुजःपिं दुथ्यानाः जम्मा नीह्म मनू थौंकह्नय् संल्हु गुथिइ दुथ्याः। गुथिया नायः थौंकह्नय् गुह्यहर्षजु जुयादीगु दु। न्हूपिं दुजःपिं थथे खः-

१. गुह्यहर्ष तुलाधर, भोताहिति, असं
२. माणिकरत्न तुलाधर, न्यत
३. ज्ञानरत्न तुलाधर, भोताहिति, असं
४. हिराकाजी तुलाधर, बोधिक्यब, असं
५. लोकदर्शन बज्राचार्य, कमलादि
६. भुवनराज तुलाधर, ताहाचल
७. पूर्णकाजी तुलाधर, भोताहिती, असं
८. सानुकाजी तुलाधर, हाकुबहा, असं।

५. साहित्य सृजना

सिद्धिरत्न कसा छह्म साहित्यिक नं खः । कवि सिद्धिदासया पासा वय्कलं सिद्धिदासया संगतं हे कविता च्वय् सःगु खः । (च्वय् १.६) थौंकह्नय् नं कविता च्वया च्वनादीह्म वय्कलं काव्य-ख्यलय् सिध्दिदास (९८७-१०५०) या अन्तिम दँपाखे जक पलाः तयादीगु खः । थःगु कविता वय्कलं ने.सं. १०४४ सं बाह्राः पुजाय् सिलः छाय्त ह्नापां छ्यलादिल । (च्वय् २.४) पत्रिकाय् वय्कःया कविता ह्नापां ने.सं. १०४२ पोहेला–चिल्लाया "बुध्दधर्म्म व नेपालभाषा"य् ण्दिन । (तँसा ३) २४ दँया वयसं निसें कविता च्वयादीह्म वय्कलं २८ दँ [१०४४–१०७२] तक अर्थात् ५२ दँया वय्सय् तक विशेष रूपं साहित्य सृजना यानादिल अनंलि इलय् ब्यलय् गबलें गबलें च्वय्गु ज्या जक यानादिल । थ्व फुक कारणं थौंतकं कविता च्वयादीसां वय्कःया कबिता व दय्कःयात हे नं माध्यमिक ईयाह्म धकाः भापीमाः । वय्कःया च्वय्गु शैली नं अथे हे खनेदु ।

सिध्दिरत्नजुया पिदंगु कविताया ई बिचाः याय्बले वय्कःया छगू विशेषता खनेदु । ने.सं. १०६१ (बि.सं. १९९७) या काण्डय् कलकत्ताय् लाःगुलि हरेक क्षेत्रया मनूत लाःगु अबलेया 'धडपकड'य् वय्कः मलाः । थुकिं याना वय्कल नेपालभाषाया च्वमित जेलय् [१०६१–६५] लानाच्वंगु इलय् नं कविता च्वया च्वनादिल-पिने च्वना । उगु ताकाय् 'धर्मदूत' य् [१०६४] वय्कःया निपु कविता पिदगु दु । वय्कःया "बुध्दादि देवता स्मरण स्तुति" [बुदेस्मस्तु] [१०६८] या छुं कविता नं थ्व हे इलय् च्वयादीगु खः ।

दक्वसिवे ह्लापांगु 'ज्ञानमाला' [१०५९] य् वय्कःया सफूया वच्छिति कविता दुथ्याःगु नं उल्लेखनीय जू। थुकी च्वमिया नां मदु, तर लिपा लिपा [ज्ञाननाला १०६१, १०६२, १०६३, १०८२] पिदंगुली वय्कःया नां क्यनातःगु दु। ने.सं. १०६१ या 'ज्ञानमाला' य् नं च्वमिया नां मदु। उगु ताकाय् च्वमिया नां च्वय् ग्याःगुलि वा मच्वःसां ज्यूनि धैगु भावनां मच्वःगु खनेदु। दुःखया खँ खः, शुरूइ ५० प्रतिशतति कबिता दुथ्याःह्म कवि सिध्दिरत्नया ने.सं. १०७७ या 'ज्ञानमाला' [भाग ३] य् छपु नं कविता दुमथ्याः। वय्कलं छन्दय् च्वया मदीगुलि थथे जूगु थें च्वं।

सिद्धिरत्न कसा साहित्यिक रूपं ह्लापां कवि, अनंलि नाटककार खः। वय्कः मूलतः धार्मिक कवि खः, तर वय्कलं सामाजिक कविता न च्वयादीगु दु। प्रजातन्त्र (१०७१) न्ह्यो हे म्यंहना प्याखं च्वयगु वय्कःया विशेषता खः। वय्कल गद्य नेपाल भाषां व नेपालि नं प्याखं च्वया दीगु दु। अःपुक वय्कःया साहित्य-श्रृजनाया मूल्याङ्कन यायत थुकथं ब्वथलाः ब्वने छिनि ताया–

१. धार्मिक कवि
२. सामाजिक च्वमि
३. सार्वजनिक अभिव्यक्ति
४. प्याखं च्वमि

५.१. धार्मिक कवि

सिद्धिरत्न कसाया फुक धैथें च्वसुइ धार्मिक नँ तुने दु। वय्कः बौद्धधर्मी खः। बुद्धजीवनीपाखे वय्कः अत्यन्त प्रभावित जुयादीगु। बुद्धमध्ये नं वय्कः अप्पो पञ्च, सप्त बुद्धया मान्यतां प्रभावित खने दु। वय्कःया बुद्ध-पूर्व जीवन (बोधिसत्व) प्रति साप हे श्रद्धा खने दु उकि वय्कल विश्वन्तर, विरकुशया खँ साप ल्हाना दिइ। वय्कःया जीवनया छगू तःधंगु लक्ष्य थ्व हे जीवनीं प्रभावित खने दु–

NEPAL

"सोसां म्वा:सां परोपकार
जिगु मनय् च्वनेमा बारंबार
ईश्वर म्यगु जीं फोने मेल
परोपकारी जि जुयमाल : ।।"

(ज्ञानमाला, १०५९:६)

सिद्धिरत्न कसाजुयात अष्टशील साप य:, वय्कलं थ्व फयांफक्व पालन नं याना दिइ। पालि भाषां जक धायेदुगु थुकियात वय्कलं 'उपोषध व्रतया नेम'य् नेपाल भाषां अ:पुक अ:पुक थुइक च्वयादीगु दु।थज्यागु हे कविता च्वया जूगुलि वय्क:यात आडम्बर मत (१०५१)य् तस्सकं दायलाकुगु ख: ।

वय्कलं मञ्जुश्री, प्रज्ञापारमिता, करूणामय, महालक्ष्मी बसुन्धरा आदिपिनिगु प्रशंसाय् स्तुति च्वया दीगु दु । (तँसा ३)

कविता च्वइबले न्ह्यागु विषयया जूसां वय्कलं उकिया संबन्ध बुद्धनाप तैगु वय्क:या विशेषता धाय् वा वय्क: धार्मिक कवि जूगुया प्रमाण धाय् खने । जुद्ध शंशेरं (१०५२–७६) उद्योग परिषद चायकुगुलिं लय्ताया: उद्योग सम्बन्धी च्व:गु कविताया नां थथे च्वया दिल– 'भगवान बुद्ध महाकरस्याग्रे उद्योग वर्णन स्तुति ।'

राजनीति विषयया कविताय् नं वय्कलं बुद्धयात पुकारा याना दीगु दु । छक: खिचापुखुरी छह्म साहूया छेँय् स्तालीनया जन्म जयन्ति माने या:थाय् वय्कलं छपु कविता न्यंका दिल । रूसयापिं मनूतय् न्ह्योने न्यंकूगु व कविता साप यय्का: रूसय् छगू दैनिक पत्रिकाय् नं रूसी भाषां प्रकाशित जुल । (कसा १०२०) व प्यधो जकया कविता थथे ख:–

"आधुनिक समये साम्राज्यवादी
पराजय जुयमा हे गुरू बुद्ध !
परिवर्तन याकनं साम्यवाद जुइमा
सकसिया नुगलय् थुगु धर्म च्वनेमा ।।" (कसा, १०२०)

सिद्धिरत्न कसाजु वज्राचार्य ज्या सःह्म छह्म "कसा-गुभाजु" थें याह्म खः (च्वय् २.२) धकाः लुमकेबले थन वय्कलं च्वयादीगु "गुरूगण स्तुति" या खँ ह्यथनेब्रह्ःजू । वय्कल उकी शान्तिकर, बन्दुदत्त, सुरतवज्र, लुहपाद, कर्णपाद, कृदत्ताचार्य, सरोजबज्र, क्षमेन्द्र, अश्वघोष, शान्तिदेवपिनिगु स्तुति यानातःगु दु । अन्त्यय् धैदीगु दु–

"तन्त्रमन्त्र धर्म सम्पन्न सिध्द जुइमा गुरू जितः ।" (बुदेस्मस्तु, पौ ४४) वय्कलं सुरथवज्र बारे अलग हे कविता नं च्वयादीगु (क्वय्) दु ।

सिध्दिरत्नजुया स्वभाव धर्मया सार कवितां च्वय्गु व बुध्दया जीवन व धर्मया वर्णन पद्यं कनेगु खनेदु ।

५.२. सामाजिक च्वमि

सिध्दिरत्न कसाया फुक धैथें च्वसुइ धार्मिक रंग इलातःगु दैगुलि वय्कः छह्म धार्मिक कवि जक खःला धैथें च्व । तर वय्कः छह्म सामाजिक च्वमि नं खः । वय्कलं समाज विषयक कविता जक मखु प्याखं (विद्यारत्न, नेपाल दर्पण) नं च्वया दीगु दु । वय्कःया सामाजिक च्वसुइ (क) भाषिक, (ख) राजनैतिक व (ग) शैक्षिक चेतना खने दु ।

(क) भाषिक चेतना– योगवीरसिंहजु 'प्रेम तोता मातृ भाषाया नेम गननं ओइगु ?' धकाः 'नेपालभाषा' (१०४७) या लागी आह्वान यानादीथें च्वयादीगु खने मदुसां सिद्धिरत्न कसाजु याके नेपाल भाषाया उत्थानया लागी च्वय्गु चेतना मदुगु मखु । मध्यकालय् की जःलाखःला देश भारतय् कलकत्ता संस्कृत कलेजया प्रिन्सिपल भाजु आशुतोष शास्त्रीया सभापतित्वय् 'निखिल भारत साहित्य संघ' (दीक्षित, २०१४ : १०७) नेपाल भाषाया पलिसा नेपालीयात भारतया झिप्यंगूगु तःधंगु भाषाकथं मान्यता बियाः थी थी उपाधिया लागी पाठ्यक्रम दय्कल व

विश्वविद्यालयय् पूर्वीय भाषाकथं छगू स्थानीय भाषा नं ब्वने दैगु व्यवस्था यात । कलकत्ता विश्वविद्यालयय् नेपाल भाषायात मान्यता बीकेत धर्मादित्य धर्माचार्यं अबलेनिस्यं (ने. स. १०४०) हे नेपाल भाषा आन्दोलन शुरु यात । थुकिया लागि ने. स. १०४४ सं विश्वविद्यालयय् विन्तिपत्र च्वल, ने. स. १०४५ सं 'बुद्धधर्म' पत्रिका पिकाल, ने. स. १०४६ सं नेपाल भाषा साहित्य मण्डल स्थापना यात (बुधनेभा १०४६ गुंला पौ देय: दुने) नेपाल भाषाया गद्य, पद्य साहित्य मुनेगु ज्या यात, नेपालभाषा व थ्वया साहित्य (अंग्रेजी व नेपाल भाषा) इतिहास च्वल । योगवीरसिंहं 'नेपाल भाषा' (१०४७)य् आह्वान याना दिल- 'नेपाल भाषा जीर्ण जूगु अलसिमचासें भींकेनु । भारतीय शास्त्र भवनं मान थ्वैत बीके नु ।।

[योगवीर, १०७१:१]

थ्व फुक ज्याय् सिद्धिरत्नकसाया सहानुभूति तथा समर्थन दुगु व थुकियात माकथ ग्वहालि बीत तयार हे खनेदु । वय्क: नेपाल भाषा आन्नोलन सुरू जुया च्वंगुली लय्ता:, वय्कल "जगतमानया देश सेवाय् च्वया नं दिल –

"मफया:वन थन भाषा मात्री व्गीं नेपालयागु
तापाना चोन थन धर्स बुद्धया आदिगु ज्ञान
यात छीन प्रचार आदि धर्म व भाषा
अधीकनं उपकारी धन्य छी जगतमान ।"

[बुधनेभा, १०४८ पोहेला-चिल्ला १२]

सुरथबज्रया प्रशंसाय् च्व:गु छगू कविताय् वय्कलं धम्मालोक भन्ते [१०१२-८७] पिसं नेपाल भाषा व बौद्ध धर्मय् अनेक सुधार हयादीगुली च्वछाया दीगु दु –

राग केदारा ताल रुप
आ:नं छ दनिला हे सुर्थ वज्र ।।धु।।
नेपा: देया त:छे बहालय् छ बुह्म

बौद्ध वज्रयानय् आचार्य जूह्म
ह्लासा वना: मंत्र पाराक्रम क्यंह्म ।।१।।
नेपाल मांया क़ाय्मचा भिंपि
धम्मालोक भन्ते अनेक स:पिं
भाषा व धर्मय् सुधार ह्:पिं ।।२।।
धर्म, भाषा, साहित्यकार
मानव जीवनया उधार
जयेंबा चचाया सगीतकार ।।३।।

(तुलाधर, १०४२)

छगू धापूकथं गबलेतक असंया त:छेबहालय् कां, खू, धुसि दै धबलेतक जि दनि धका: सीकि धका: सुरथबज्र धयात:गुलि सिद्धिरत्नजु च्वय् "आ: नं छ दनिला हे सुर्थ बज्र" धयादीगु ख: ।

संस्कृत व पालि भाषाय् जक दुगु बौद्ध स्तोत्र व बिचा:यात "बुध्दधर्म उद्धार संघ, नेपाल"या उद्देश्यकथं उकिया छह्म दुज: सिद्धिरत्नजु व बिचा:यात नेपालभाषाय् हिला: कगु नं छगू प्रकारं भाषिक चेतनाया दसु ख: । वहे उद्देश्यकथं वय्क:पिसं नेपालभाषां न्ह्यागुं खँ च्वय्गु या:नादीगु नं भाषा–सेवाया भावनां हे जूगु ख: ।

(ख) राजनैतिक चेतना– शुक्रराज शास्त्री (१०१३–६१)या संगतं राजनैतिक चेतना दय्कादीह्म सिद्धिरत्न कसाजु अबलेया राजनैतिक गतिविधिनाप परिचित तथा सर-संगत दुह्म मनू ख: । उकथं वय्क: "नेपाल प्रजापरिषदय्" (१०५६) व "नेपाली नागरिक अधिकार–समिति" (१०५७) या समर्थक ख: । वय्कलं सीधा राजनैतिक जागृतिया कविता च्वयामदी, तर इलय्ब्यलय् राजनैतिक प्रसंगया सिल: वय्कलं च्वयादिइ । वय्कलं छक: साम्यवाद समर्थनय् च्वयादीगु कविता रूसी भाषाय् नं पिदन । (च्वय् ५.१) ने.सं. १०९९ बछलागा १३ सं (वि.स. २०३६ ज्येष्ठ १० गते) श्री ५

वीरेन्द्रं वहुदल वा निर्दल ल्ययगु अधिकार नेपाली जनतायात उजं विया विज्यासेंलि वय्‌कःया मनय्‌ नं बिचाःया लबु दनावलं । छन्हु वय्‌कलं थथे च्वयादिल—

"नानकिङ्ग, पेकिङ्ग, पञ्चशीर्ष पर्वत
कम्युनिष्ट चक्रवर्ती बुद्धजिहे जुयमाल ।
बुद्ध जुयां मनू फुक बुद्ध याय्‌ फयमाल
आयु, आरोग्य सम्पन्न जुयमाल ।"

[कसा, १०२०]

सिद्धिरत्न कसाजुया राजनैतिक विचार बौद्ध आचरण तथा आदर्शय्‌ आधारित जू ।

[ग] शैक्षिक चेतना— थःह्मं बांलाक तथा विशेष रूपं तःतःधंगु उपाधि काय्‌कथं ब्वने मखंसां सिद्धिरत्नजुं थः मनूतय्‌त शिक्षा बीके-गुली सकारात्मक भूमिका ह्नितादीगु दु । वय्‌कलं थःकाय्‌ भुवनरत्न (१०४५) यात अबलेया सार्वजनिक विद्यालय "महाबीर स्कूल" य्‌ [१०५७] ब्वंके छ्वयादिल, थः म्ह्याय्‌ सिद्धिप्रभा [१०५१] यात माधवराजया म्ह्याय्‌ तथा शुक्रराजया केहें चन्द्रकान्तानाप ब्वंके छ्वयादिल । [च्वय्‌ ३.४] । वय्‌कलं थः म्ह्याय्‌यात बर्माय्‌ नं ब्वंके छ्वयादिल । [कसा, १०२०]

सिद्धिरत्न कसाजुं मिसा-शिक्षाय्‌ विशेष जोड बियादिल । थुकिया लागि थःगु नामं पिकाय्‌त छुं बाधा वय्‌फुगुलिं वय्‌कलं लक्ष्मी नानि उपासिकाया सहमति अनया नामं स्त्रीशिक्षा व उपासिका—चेतना सम्बन्धी कविता च्वयाः प्रकाश हे नं यानादिल । बुधनेभाय्‌ लक्ष्मीनानीया नामय्‌ पिदंगु "मयेजुपिं ! विद्या वोना दी माल" [१०४९ गुंला] व "वागीश्वर मञ्जुश्रीयात छह्म मयेजुया आत्म-समर्पण" [१०४९ अला–कौला] वास्तबय्‌ वय्‌कः सिद्धिरत्नजुयागु हे खः । (कसा, १०२० तथा हृदय, १०२६) ह्लापांगुली वय्‌कलं च्वयादीगु दु—

"स्वदेशबासि तता केहे मयेजु
विद्या बोना दीये माल ।।धु।।
उपासिका धर्म तना वंगु
छीकपिसं सीके माल ।
आखल बोना मदीगुलीं
धर्म मसिया वन ।।१।।
ने, तोने तीगु हृदये मतसें
आखल सेना दीये माल ।
आखल ससा सिया वै धर्म
जगते जनमया मूल ।।२।।"

थथे हे "पुत्र शिक्षा"य् वय्कलं छह्म अबु कने-क्यने मा:गु नैतिक शिक्षा बियादीगु दु । (ज्ञानमाला, १०६३: ६७-६८)

५.३. सार्वजनिक अभिव्यक्ति

सिद्धिरत्न कसाजु कविता कवि-धर्मकथं व्यक्तिगत घटना जूगु-यात नं व न्ह्याह्मसित नं जुइफुगुलि सकसितं नालेवहय्क च्वयादिइ । थ्व वय्क:या साहित्य-सृजनाय् न्ह्यथनेबह:गु विशेषता ख: । आडम्बर मत [१०५१] य् लाना: वय्क: रामेछापय् वने मा:बले थ: थह्मं धैर्य धारण याय्त "हे धिर्ज छंके करजोरि बिन्ति" याना: दिल । [च्वय् ४.५] धैर्य सुख-दु:खय् साथ विया: मनूतय्गु जीवन संतुलनय् तयातइ । थथे सकसित ल्व:गु [सार्वजनीक] बिचा: स्वय्-बलें वय्क:याके बैचारिक परिपक्वता दय्धुं कुगु खँ क्य । "क्वमिलु जुय सदान सत्वप्राणी खनान" [भक्तिरस,' बुधनेभा:, १०४८], "सीसां म्वा:सां परोपकार" ('उपकार', ज्ञानमाला, १०५९], आदि सिद्धिरत्नजुया सैद्धान्तिक सुदृढताया अभिव्यक्ति ख: ।

वय्क:या हे धापू कथ "शान्तिया स्वागत" वय्क:या छय् स्वागत रत्न कसानाप सम्बन्धित कविता ख: (च्वय् ४.७.), तर थुकी क्यनात:गु सार्वजनिक गुणं व शान्त वातावरणया आह्वरण-गीत

जूगु दु, उकिं थ्व संल्हुपतिकं 'संल्हु गुथि' इ [३०७०] ह्वालेगु म्ये जूगु दु। [च्वय् ४.७.)

सिद्धिरत्नजुया चीधिह्म काय् करबीररत्न [१७५८–६५] ह्वय्-दँया बयसय् परलोक जुल, थुकी वय्क:यात असह्य पीडा जुल। वय्-क:या शोकाकुल हृदयं कविता पिज्वल तर व्यक्तिगत अभिव्यक्तिकथं मखु आत्म–शान्त्वना बिइकथं–'शोक' (धर्मदूत, वि.सं. २००१ बैशाख), संसारय् विभिन्न कारणं शोक जुइगु खँ तया:।

छह्म साहित्यकारया साहित्यिक धर्मकथं व्यक्तिगत खँयात नं सार्वजनिक रूपं अभिव्यक्ति यायगु सिद्धिरत्नजुया च्वसाया च्वछायबह:गु गुण ख:।

५.४. प्याखं च्वमि

सिद्धिरत्न कसा खास याना: कवि ख:, तर वय्क: छह्म नाटक-कार नं ख:। मूलत: कवि जूगुलि वय्कलं म्येहना (गीति) प्याखं नं च्वयादीगु दु। वय्कल गद्य च्वयादीगु प्याख प्राप्त मजू, प्याखं स्व:पिसं कंकथं छु खँ थन न्ह्यथने। म्येहना प्याखं छगू प्राप्त जूगु दु। वय्कलं गद्य प्याखं साया:–त्रया:यात च्वयादीगु खने दु।

(क) विश्वन्तर– म्येहना प्याखं ने. स. १०५६ पाखे च्व:गु ख:। थ्व अबले स्वयम्भू ससुद्योयाथाय् क्यंगु ख:। थ्व नेपालभाषाया म्ये परम्पराय् बाखं म्ये च्वय्गु पहलं बुद्धया ह्लापाया जीवन (बोधिसत्व)या बयान याना: च्व:गु ख:। थुकी केशरमान तुलाधर (१०४२)जु तरज तयादीगु ख:। थ्व म्येहना प्याखं नं वय्क:पाखें हे प्राप्त जूगु ख:। (तँसा ४) थ्व म्ये वय्क:याके मदुगुली अबले कर्कटमानया बैठकय् स्यना: स्वयंभुइ क्यंगु थ्व प्याखनय् कृष्णाजिनी-पाठ ह्लितुह्म दिल्लहर्ष तुलाधरं न्ह्य् वय्कात:गु च्वयात:गुलि प्राप्त जूगु ख:। सिद्धिरत्नजुयात दथुइ दथुइच्वंगु छु छु जक कण्ठ व:।

थ्व गीतिप्याखं जातक बाखनय् आधारित जू। थ्व करूणरसं

जा:गु बाखं ख: । थुकी विश्वन्तरया दानशीलताया आधार क्यना-त:गु दु। थ्व चिचिधगु ळिछगू द्याय् ब्वथलात:गु दु, अन्तिम म्ये सिद्धिरत्नजु सारांशकथ विश्वन्तरया नुगः खँ म्येया तर्जय् ल्वय्क च्वय्मफुगुलि योगबीरसिंह च्वयाब्यूगु ख: । (तुलाधर, १०४२ अथवा योगवीर, १०७१ पौ ग व ७८)

(ख) वीरकुश– विश्वन्तरया थें वीरकुशया नं म्येहना प्याखं सिद्धिरत्नजु च्वयादीगु दु । थुकिया वारे विशेष छुं खँ गनं प्राप्त मजू । थुकी वीरकुश महाराज, सुदर्शना रानी, माजुह्म अलिन्दा महारानीया प्रेम, छलया बाख दु । सिद्धिरत्नजुयात निह्मो याद दु–

"भूतला प्रेतला अशोभा मखुला
मनूनाप वइत तय्ज्यूला"

केशरमान तुलाधर(१०४२)जुयात दथुइ दथुइच्वंगु छुं भचा अप्पो व:–

'मि नल हा! हा! गथे याये बाबा
हाथोसार नापं किसि सीनं का! का
बीरकुश महाराज तिन्हुया वन
चिनात:पि किसि फुक काचाकाचां पयन ।"
"स्वामीयागु रूप खना सुदर्शनां
अलिन्द्रा महारानीया जाल फुक ब्यन"
"स्व ! स्व ! सुदर्शना छं स्वामी हु स्व !
कुसां कुइका: च्वंह्म सत्य नं हु ख: ।"
"भूतला प्रतला अशोभा मखुला ?"
वन्दनागारे वइत मय्. म्वा:ला ?"

थथे वौद्ध विषयक कथावस्तुया प्याखं तथा क्वय् न्ह्यथं कथंया सामाजिक प्याख च्वय्गु प्रेरणा सिद्धिरत्नजुयात व:गु बनेज्या (च्वय् १.७) या सिलसिलाय् वम्वई क्रायादीबले अन स्वयादीगु वौद्ध व सामाजिक चलचित्रया प्रभाव ख: । (कसा १०२०) ने. स. १०४४–

४५ पाखे वयक: छक: बम्बई क्याया: स्वला च्वना दीबले ह्निह्नि धथें सिनेमा स्वयादिल । अनंलि वयकलं धौंतक न्येन्यादँया दुने छक: न स्वयामदीनि । (कसा, १०२०)

(ग) नेपाल दर्पण– ने. स. १०६५ ताकाय् च्व:गु तथा क्यंगु थ्व प्याखनय् गरीवतय् चित्रण दु, नेपालय् याय्मा:गु खँ दु, उद्योग लँया ब्यवस्था याय्त जोड बियात:गु दु । छगू प्रकारं थ्व नेपालया अवलेया परिस्थितिया ह्लाय्कं ख: । थ्व नां सिद्धिरत्नजुं तयादीसां उकिया नंकि 'माया' व नाय: 'मिलन 'या नां व ज्या खं उकिया नां मनूतय्सं 'मायामिलन' धका: नं तल । वंग:या आग चुकय् ह्लापां क्यंगु थ्व प्याख लोकप्रिय जुया: व 'श्री ३ जुद्ध' या नं गुणानुवर्णन दुगुलिं जुद्ध शशेरया काय् हरि शशेरया दरवार धरहरा व जुद्ध दरवार जाउलाख्यलय् नं वयन । व खँ न्यना: बालकृष्णसमजुं नं स:ता: ह्लानं ह्लान मेगु नं च्वयत प्रेरित यानादिल । नेपाली भास च्व:गु व प्याखया छपु सिल: थथे ख:–

"सधुवा–विधुवा दु:खिनी–सुखिनी
समान गर्छन् चखी भारी
सुखिनी छु प्रभु नरनारी
धन्य जुद्धको कृपा भारी ।"

(घ) विद्यारत्न– थ्व ने. स. १०७२ ताकाय् नेपाल भाषां च्वयादीगु प्याखं ख: । थुकी प्याखनय् मा:कथं थी थी रसं (श्रृङ्गार करूण, वीट, हास्य आदि) जाय्का: च्वयात:गु ख: । थ्व प्याखं ह्लापां गुंपुह्लिंचले स्यंताय् असं दगुवह्लाखय् हे क्यंगु ख: । थुकी खुं म्ये नं दु । उकिया तर्ज त:पिं गुण्डाकाजी, डम्बरमान तुलाधरपिं ख: । थ्व प्याख 'विद्यारत्न ना दुह्ल नाय:या नाम त:गु ख: । वयात डाकुं स्याइ, अवले वया कला: ख्वइ–

'प्रभु थुगु विपन उद्धार जिमित याय्माल' (कसा, १०१०)

व ध्याखं अबले साप लोकप्रिय जुल, ये॑, थाथ्थासय् क्यन, छ्कः यलय् नं क्यन। नकिया थ्व वाक्य मणिरत्न तुलाधरजु (१०५०)या ह्लाय्पनय् आःतक नं थ्वयाच्वंगु दु–

"नाथ छिं छु धयादीगु, बजारैह्म रण्डी थें सुजज्जित जुइला ?"

थ्व प्याखं स्वःपिनि स्वय्मगाः, ह्नूपिनि हुलेमगाः धाःगु न्यनेदु। थ्व प्याखंया मेगु छुं आःतक लुयामवः।

५.५. भाषाजवाः

सिद्धिरत्न कसा छह्म नेपाल भाषाया भाषाजवाः नं खः। वय्कलं बौद्धधर्मया सेवा नेपाल भाषाया माध्यमं यानादिल। वय्कलं ने. स. १०४४ निस्यं थौंतक न्येखुदँ न्ह्योनिसें नेपाल भाषां च्वज्या यानादिल, थ्व वय्कःया नेपाल भाषा प्रतिया असीम ममताया चिं खः। अन्नले बुद्धधर्म उद्धार संघ, नेपालय् संपिसं छगू नियमथें पालन याःगु नेपाल भाषाया माध्यमं फुक ज्याखँ याय्गु– वय्कलं नं पालन यानादिल। ने. स. १०४० निस्यं शुरू जुगु नेपालभाषा आन्दोलनय् वय्कलं नं प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपं ग्वहालि याना दिल। वय्कलं 'बुद्धधर्म व नेपाल भाषा' (१०४५–५०)य् कविता च्वयादिल, व वन्द जुइधुंकाः हिन्दिइ दुथ्याकाः पिदंगु 'धर्मदूत' (१०६१–६८)य् नं च्वयादिल।

सिद्धिरत्न कसाजुया नेपालभाषा सेवाया छगू विशेषता थ्व खः कि वय्कलं नेपालभाषा व बुद्धधर्मयात क्वत्यःगुया चरम सीमा थ्यनाः नेपालय् दुने च्वनाः च्वय्मज्यूगु इलय् वय्कलं तत्कालीन सरकारया जयगान यानाःसां च्वयाच्वनादिल। वय्कःया अबलेया कविता पुचः 'बुद्धादि देवता स्मरण स्तुति' (१०६९) सफू खः। वय्कलं च्वःगु इलय् अप्पो धैथें नेपाल भाषा सेविपिसं कि जेलय् दुने च्वना च्वल, कि देशंपिने (सारनाथ) च्वनाः च्वल। थ्व ई क्वत्यःगुया चरम सीमा छाय् खत धाःसां ने. स १०६३ गुँलाथ्व

१० सं वर्षावासय् च्वनाच्वंपि भिक्षुपिन्त तकनं जुद्ध शंशेरं देशं पितिन, अले श्रीलङ्कां धर्मदूत मण्डल वय्धुंका: ने. स. १०६६ कौला बि. स. २००३ कार्तिक १९) निस्यं तिनि नेपाल भाषाया सफू नेपाली भाषा प्रकाशिनी समिति अड्डाय् स्वीकृत याका: पिकाय् दत । थ्व फुक कारणं सिद्धिरत्न कसाजुयात ने. स. १०८३ कउला गा: १ शनिवार खुन्हु च्वसापासां 'भाषाजवा:' पदवी देछाया: हुन वय्क:नापं अबले येँ, शान्तिनिकुञ्ज हाई स्कूलया क्यबय् ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य, जगतलाल, प्रज्ञानन्द महास्थवीर, स्वयम्भूलाल श्रेष्ठ व मणिहर्ष ज्योतियात नं भाषाजवा: पदवि हंगु ख: ।

तँसा–१

(सिद्धिदास अमात्यया निपौ)

(छपौ)

श्री

छन्द शिखरिणी

सिना हे वंसा नं छिगु गुण जिनं लो गन मनी
धिना नं ओये जी छिगु सरनसं जा स्व ह्लिनछि ।
रतन् थें च्वों जीं स्वे थुलि वन धका: मूल मदुगू
छिगु जन्मं धाये रतन भिनगु मूल मदुगू ।।१।।
सिद्धिदासं छिगु चिठि खना हर्ष यातं मनेका
छी हे व्याथें मनस लुलका बीरगंजा न्हिने का ।
तातं छीसं जिगु अधिकनं सो प्रसंसा अनेकं
जीथीं जाह्म छित गन बिई वुद्धिओ ज्ञां अनेकं ।।२।।

छन्द मन्दाक्रांता

भि हे भिका छिगु चरितरं छी जुल बुद्धीमानं ।।
छीं हे छीतं अति सुख विलं मेवनं जा छु यातं ।।
छीके चो नं सकल विसये त्याग याये मयाये ।।
छीं स्यू फुक्कं जिन छुत कने या मया जि छु धाये ।।३।।

छन्न शिखरिणी छिगु नां तया हयागु दु, वांलाक बिचार याना बोना श्वया दिसँ हाकनं जवाफ ब्यू जि कविता हाकनं च्वेगु जि इछ्या, जि छु म्वा ।

इति संवत १९८० साल बैशाष २२ गते सुभम् ।

(फी, १७:१५२/१०६४ येँया:, पौ १६)

(निपौ)

मखँन मखन मेपिं पक्ष्य जी जूय थ्वापिं
छि छह्म लुल बनंका दां बिया पक्ष्ययापिं ।
मनुख जनम काग्गु छीगु हे थाय रत्नं
अधिकन उपकारी धन्य छी सिद्धिरत्नं ।।१।।
धरम दुह्म मनूनं याइ ह्योमं गथे का
चरू व सिँ व हनं ध्यो योथ्य लू मी व छ्वेका ।
तुलु तुलु लुउथें ध्यो प्रोहितं का स्व चत्तं
अधिकन उपकारी धन्य छी सिद्धिरत्नं ।।२।।
इकु इकु वन न्ह्योनं ह्लीनछी सो अचेतं
सुमुकन तिसियाओ चों मिखानं न्ह्यलेसं ।
कनकल चिठि छोया जी मिखा का थ्व चत्तं
अधिकन उपकारी धन्य छी सिद्धिरत्नं ।।३।।
परहितं ह्मसियाओ अर्ति छीसं च्वयाओ
चिठि हल जित छीसं प्रेमया चो दयाओ ।
लुमन लुमन भाई जूह्म छी बुद्धिरत्नं
अधिकन उपकारी धन्य छी सिद्धिरत्नं ।।४।।

–१६७६ चैत्र २५ गते।

(हृदय, १०७४, पौ २७–३८-)

(थ्व निगुलि पतिया मूल प्रति नेपालभाषा परिषदय्, न्यत तुंछेँय्, सिद्धिदास अमात्यया पाण्डुलिपि सफूया प्वलय् दु ।)

तँसा—२

(धर्मादित्य धर्माचार्यया छपी)

•(न्ह्यःपौ)

NAMO BUDDHAYA

Nepal 60 Mak—
19, Swath...
Calcutta-C/o. Mah.
4A coll.
Date 10। 12।

...... ya

—...Post Book 7894,

सिद्धिरत्न उपासक्भाजु

छिगु कछलाध्व १——

दशरत्न भाजु थन व्हाल । कयापि...
ह्लासा छोये धयागु खं ह्लात । मेपि २ ह्य...
वन । थन धर्म्मपालया सभाय धायत...
मन फर्के यायिगु वाँमला: । अकि नि—
ह्लासाय् छोंकापाया विनय नेम ता...
त्रिपिटक व्हीगु लिसे मिले जूया...
सारा, घेबे, तासिलाफु गाडे...
सयेका न्हूगु विनय चलय यायेगु...
भों छापा बाका चोन । किन्दोलया...
किन्दोले चोंसा भिक्षु भावया लक्षण...
जोस् कोय् दनि । अम भाजुय—
किन्दोल विहार न्हूगु भिक्षु (म...
थाय यायेगु जूसा किन्दोलया नामं...

छापा याकेमा: अले व नेम अनुसार...
भिक्षुणीयागु नं नेम छापाया...
२०।३२ पौ दतसा ४० तका मालि......
तधंगु पुण्य लायी छाय्धासा थो...
या ज्ञानया साधन जुयाया पुण्य....
अथे हे उपासक उपासिका ने (म)....
छापा याके। दाता दत्तले किन्दोल ..
कोकायेगु मखु। मदुसा सफुया...
कथं याये आम्दानी किन्दोल...
प्रकाश कोषे ओनी। किन्दोल...
छापा याके मद्दु। लिपा संस्कृत......

(लिपौ)

....धातु बुद्ध धर्म्म, हिमालय वौद्ध व...
...दयेव बिया हये। जिल्ला तर्यिपिंके न...
...दाताया नाम नं पुस्तक भण्डार......
...गुलि त्याकल बिया हये फत उलि...
(रजि) ष्टरी पौ छाय लिबाक थ्यन। पिने हा कयागु...
...ह्लासाय: खं मिले जूगु ख: मखु न ह्ला (सा)...
......। छुं बुझे मजू। थुजोपिं साहुत जुया...
...सें निसें थौं खये वकिलया लाहाति....
...या:गु सभा जुयी। मिति डिसेम्बर...
...छादसा डिसेम्वर २२।२३ ता. थ्यंक: व....
...चोनेज्यू। नापं ज्ञान साहुपिं नं दु।
....मखनेव मैगु दें थो सभा वर्मा कि दी....
....न ज्या मदया जूसा ज्याये वया चोंपि ज......
....३ गु समाचारपत्र, ४ बुद्धसभा, ४ गु....

—या खर्च चले यायेगु जि याक:चित

—ने भासां थो सभा मेगु दं वर्मा ......

—सा लाःनि डिसेम्बर २२।२३ ता......

—जुयिमागु धयागु अपालं शि—

—हिमालय बौद्ध तया ह्या (आमकनं ...

—या ग्राहक सूची थुकि तया ह्या । याक—

जुपिं छे' खां १।१ ह्य बढे याना ह्लसा......

खर्च याःनागु जक वगु जूसा जित सु—

—ना विल । अनं लिकया मेगु प्रेसे—

—जु छिगु, चित्तधरपिनिगु प......

(हिमाल) य बौद्ध चिठी दुने छोया स्या । आम—

...बुळे जू । आमकन ज्याय खेल मदुगु—

—इन्द्रमान्या धर्म्मपद् योगबीर साहु......

—भाषायातं छके सोये धुनेव वाँ छो छ—

—आमकन कष्ठ नुगले वयेकीपिं दयि—

(सौजन्य–बैकुण्ठप्रसाद लाकौल, महाबोद्ध
स्रोत–काशीनाथ तमोट, बानेश्वर)

तँसा—३

(सिद्धिरत्नकसाजुं च्वयादीगु कवितायाः धलः)

(क) बुद्धधर्म व नेपालभाषा (१०४८–४९) = बुधनेभा.

१. "भक्तिरस" (क्वमिलु जुय सदानं सत्त्व प्राणी खनानं), बुध., ३:५–६, नेभा., १:५–६ (बु. सं. २४७१, ने. सं. १०४८ पोहेला–चिल्ला), पौ ८; ज्ञानमाला, १०६३, पौ ४६–४७.

२. "उपोषध व्रतया नेम" (जगतया नाथ करूणाया खानी) बुधनेभा; ३/१: ५-६ (१०४८ पोहेला–चिल्ला), पौ ९.

३. "जगतमानया देशसेवा" (मखन मखन मेपीं पछ्य जुयाव धापिं), बुधनेभा; ३/१:५-६ (१०४८ पोहेला-चिल्ला)पौ १२.

४. "श्री महामज्जुनाथ" (श्री महामञ्जुनाथ बैज्ञानिक सतगुरु अभ्यास), बुधनेभा; ५।३:१ (१०४९ गुंला), पौ १; ज्ञानमाला, १०५९ पौ ७-८.

लक्ष्मीनानी उपासिकाया नामं

५. "मयेजुपिं ! विद्या बोना दी माल" (स्वदेशवासि तता केहें, मयेजु), ५।३:१ (१०४९ गुंला), पौ १२; "बिद्या ब्वनादी माल", ज्ञानमाला, १०६३, (व मेगु), पौ ४८.

६. "वागीश्वर मञ्जुश्री यात छह्म मयेजुया आत्मसर्पण" (सत्गुरू मञ्जुश्रीनं कृपा तया बिये माल), बुधनेभा; ५।३:२-३ (१०४९ ञला-कौला), पौ १६; "रक्षा याय् माल", ज्ञानमाला, १०६३ (व मेगु), पौ ६१–६२.

[थन न्ह्यथंगु पौ-बैकुण्ठप्रसाद लाकौल (सं.)-बुद्धधर्म व नेपालभाषा

[१०४५-५०] मुना काठमाडौं: बैकुण्ठप्रसाद लाकौल, ने. सं. १०६२ [पुनरावृत्ति]-कथं]

[ख] ज्ञानमाला [१०५६ व लिपा]

७. "आसिका" [अनुत्तर बोधि ज्ञानया पद], ज्ञानमाला, १०५६ [व मेगु], पौ ४.

८. "त्रिरत्न" [प्राणीपिनि परम गुरु छि चित्तदेवी], ज्ञानमाला, १०५६, पौ ४; 'चित्त दरशन," १०६१ [व मेगु]पौ १२-१३.

९. "प्रज्ञा" [प्रज्ञापारमिता जगतया माता जुया विज्याकह्म], ज्ञानमाला, १०५६ [व मेगु], पौ ५.

१०. "करूनामय" (करूणाया ज्ञान मरेकं क्रीत सत्गति लाइ मखु), ज्ञानमाला, १०५६, पौ ५; "करूणा देकि" १०६१ (व मेगु), पौ १४-१५.

११. 'उपकार' (सीसांम्वासां परोपकार), ज्ञानमाला, १०५६,पौ, ६.

१२: "बिचार या" (हे धिर्जं छंके करजोरि बिति), ज्ञानमाला, १०५६, पौ ६.

१३. "बिचार दयके" (श्री करूणामययाः सत्य वाक्य विचार या नरनारी) ज्ञानमाला १०५६ (व मेगु), पौ ६

१४, "शाक्य सींह" (रक्षा याये माल गुरूश्री शाक्य सींह थन रे) ज्ञानमाला, १०५६,पौ १०-११; "नमो शाक्य सिंहाय" १०६१, पौ १४; "बौद्ध तीर्थ", १०६२ (व मेगु) पौ २४

१५. "पुत्र शिक्षा" (भगवान स्वयम्भू ज्योतिरूप), ज्ञानमाला, १०६३ (व मेगु), पौ ६७-६८.

१६. "भगवान या प्रतिज्ञा" (अनन्त अपरिमित कल्पनाथ) ज्ञानमाला, १०६३; पौ ६८.

१७. "मार बोगु" (वल काम धातु फुक मार मूना), ज्ञानमाला, १०६३, पो ६८- ६९.

१८. "भगबानं खंगु" (हे आत्मरूपि गृहकार छंगू), ज्ञानमाला,

१०६३, पौ ७२.

१९. " शान्तिया स्वागत " (सद्भावना स्वांमालं स्वागत), ज्ञानमाला, १०८२, पौ ७७.

(ग) धर्मदूत (१०६४)

•२० 'शोक' धर्मदूत, १०:१-२ : १०३- १०४ (वि. सं॰ २००१ चैत्र -वैशाख) पौ १५.

२१. सन्तान, धर्मदूत, १०:३:१०४ (वि. सं. जेठ), पौ २३.

(घ) बुद्धादि देवता स्मरण स्तुति (१०६८) = बुद्धस्मस्तु.

[प्राचीन संस्कृत बौद्ध स्तोत्र व नेवा भाषा बुद्धादि दैवता स्मरण स्तुति, ने. सं. १०६८ - कथं]

२२. (निर्वाण - सुख), बुद्धस्मतु:, पौ

२३. " अट्ठविंसति बुद्ध स्मरण " (च्वःगु ने.सं. १०६५ गुंलागा सापारू), बुदेस्मस्तु ; पौ ९-१२.

२४. " माता|महालक्ष्मी बसुन्धरा नमस्कार स्तुति " बुदेस्मस्तु:, पौ

२५ " सप्त बुद्धानी पीता माता देश आशन शिक्ष आयु संख्यादि स्मरण स्तुति (च्वःगु ने, सं. १०६६), बुदे स्मस्तु; पौ

२६. " भगवान शाक्यमुनि वचन सिद्धि साधन स्तुस्ति" बुदेस्मस्तु; पौ २५-२७.

२७. " भगवान बुद्ध भट्टारकस्याग्रे उद्योग वर्णन स्तुस्ति " गुहकुल (च्वःगु ने. सं. १०६५ गुंला = बि. सं॰ २००२ भाद्र २२), बुदेस्मस्तु; पौ २९ - ३१.

२८. " गृहकुल सन्तति मङ्गलगाथा स्तुति" (च्वःगु ने. सं. १०६६ थला = वि सं. २००२ मंसीर १४ गते), बुदेस्मस्तु; पौ

२९ " नेपाल प्रवासिगण निमित्त व्रह्मपुत्र नदीपारी ल्हासा नाम क्षत्रें शुद्ध जीव राज कीर्तिविहारे विराजित श्री त्रिरत्नमूर्ति अक्षोभ्य राजबुद्ध स्मरण स्तुति " (च्वःगु ने. सं. १०६५ गुंलाथ्व १२), बुदेस्मस्तु:, पौ ३४-३६.

३०. "हेवज्र नैरात्मास्तुति" (स्वःगु ने. सं. १०६५ गुंलाथ्व ११), बुद्धेस्मस्तु; पौ ३६-३९.

३१. "बुद्धगीतस्तुति", बुद्धेस्मस्तु, पौ ३९-४०

३२. पञ्चरक्षा महास्तुति", बुद्धेस्मस्तु., पौ ४०-४१

३३. " बोधि प्रणिधि", बुद्धेस्मस्तु., पौ ४१-४२

३४. "बुद्ध पादस्तुति", बुद्धेस्मस्तु., पौ ४२-४३.

३५. "गुरुगण स्तुति", बुद्धेस्मस्तु., पौ ४३-४४

३६. "पञ्चबुद्ध स्तुति", बुद्धेस्मस्तु., पौ ४४-४५

घ) धर्मोदय (१०७५)

३७. "फोगु बहाः", धर्मोदय, ८।७-८। ६२-९३ (ने.सं। १०७५ बछला-तछला), पौ १४९-१५०.

तँसा ४

'विश्वन्तर'

(मेहुना प्याखं)

(१)

मन्दिरा रानी व विश्वन्तर

मन्दिरा – प्रभु प्राण छि हे नाथ दन धायव मचातयत
बियाविसँ ह्यतेयात सल, किसि, कतामरित ।
विश्वन्तर – बिस्तार यायमते रानी जोग ध्यानय् च्वने मानि
मचात ताउत स्वयाच्वनि ध्यान जिगु स्यनी, रानी
मन्दिरा – लुतीखासी बनी मचात स्वःते मते, प्राणनाथ
स्वान च्वया याकन तयत वने त्यल, प्राणनाथ ।

(२)

विश्वन्तर – पुता, छिमित ह्यतेयात सल, किसि, कितामरित
बनय् बना: स्वान च्वयत मा: वंगु सिसाबुसा हयत ।

(३)

जालिमकुमार, कृष्णाजिनी व विश्वन्तर

जालिमकुमार – केहेँ मयजु कृष्णाजिनी आम फुक जिगु तिनि
मामं छंत हइतिनि आम फुक जित: हति ।
कृष्णाजिनी – लाका। कायमते दाजु आम फुक जिगु तिनि
स्व रे बुवा, दाजु याःगु जिगु फुकः लाकाकाःगु ।
विश्वन्तर – ल्वायमते पुता, ज्ञानी मामं छंत हइतिनि
बछि बछि इनाबिइ पुता जालिमकुमार, ज्ञानी ।

(४)

मन्दिरा – चम्पा गुलाफया स्वान बानलाक ह्यावन
कोकिलादि मयूरगण प्याखं हुहुं हालाच्वन
झर्झर निर्झर न्ह्यानाच्वन मोती थोयें थिनाच्वन
बान्दर भंगुया गण मचात थ्यथ्य् पुनाच्वन
तुगल ! खुलुलु मिन भगवान् थों छु जुइन ।

(५)

ब्राह्मण व विश्वन्तर

ब्राह्मण – जय ! जय राजन् विश्वन्तर दानी
दान पारमितां तरे जुय मानि
आःबले थन मदु मन्दिरा रानी
दान ब्यु हे नृप छं, हे बुध्दिमानी ।

विश्वन्तर – छु माल छंत, गुरु ब्राह्मण ?
थन दुगु छं था, जि बिइ ब्राह्मण ।

ब्राह्मण – मेगु तःधंगु पवना मलु राजन्
(मदुगु ! · थाइला जंगलय् राजन्)
आम ह्लिता चर्वाचि मचा निह्म ब्यु दान ।

विश्वन्तर – ब्राह्मण छन्त मचात छु यायत ?
मांह्म वयव बिय् जुल छन्त ।

ब्राह्मण – थलिमह्लि बास्ता छन्त छुइत
कलाःयाके ग्यनाः दानबिय माल ।

(६)

विश्वन्तर – क्याबिसें ब्राह्मण यंकादिसं छिगु स्थान
याय् धुन महादान, दानपारमितां पूर्ण ?

कृष्णाजिनी, जालिमकुमार, विश्वम्भर व ब्राह्मण

कृष्णाजिनी व जालिमकुमार } ग्यानापुसे च्वंह्मलिसे बुबा जिपि गन छ्वयगु ?
माम बुबा त्वलताव जिपि निह्म गन वनेगु ?

विश्वम्भर — पुता छिमित दान याना ब्राह्मणयात लःल्हाना
माम बुबा त्याग याना ब्राह्मण माप वना।
वसपोलयागु सेवायाना। हुं म्है पुता, धैर्य यानाः।

ब्राह्मण — चंख कुया। हाला च्वना ला ? जिगु ल्हातय् कथि खं ला ?
गु नु मचात जित मखु ला ? छिपि थन आः च्वयां लाःला।

(८)

जालिमकुमार व कृष्णाजिनी — पितायागु वचनयात, शिरय तया। वनेत्यना
बिसँ पिता, ह्वानं माता, धैर्य बियाः वुङ्के याना
संसारया कर्म ज्वनाः, निह्म तःकेहें वने त्यना।

(९)

जालिमकुमार

जालिमकुमार — केहें मयजु त्वयमते धैर्य यानाः बुलुं वने
संसारया सुख–दुःख, भुक्त यानाः यानाः वने
पिता यागु प्रतिज्ञात, दान पूर्ण याना थ्यया
दानया प्रभावं जगत् उद्धार जुइमा !

(१०)

मन्दिरा

मन्दिरा — हृत पत थथा प्राण, मचा निह्म गन वन ?
म्हापा जूसा ख्वाँय् ख्वाँय थयाः यःमां, यःमां धकाः धाः वइ।
ल्यू ल्यू वैपि प्राणप्यारो गन हे तारनि,
ज्वनाः बँगु सिलाबुसा निह्मसितं लाका। काइ।
थज्यू प्राण जालिमकुमार, पुत्री प्यारी कृष्णाजिनी
मांह्म पापी थन वाना। तःकेहें निह्म गन वना
सल, किसि म्ह्यवसा पिचावंक थन बानाः
हरे हरे पुत्रपुत्री गन छ्वया प्राण, स्वामी ?

[१]

विश्वम्तर

विश्वम्तर – कीर्त्तिया लोभं मचाखाचा दान बिया
निर्दयी दुष्ट सम दुया, रानी !
पापी दुय् धुन लोकया दृष्टी
क्षमा पवने छके, रानी !
मोहया बशय् बनाः बिलाप छाय् याना
ज्ञानया मिखा कना स्वव, रानी !
माता, पिता, प्रिय, पुत, दारा
विषयया जाल थकाः सोकि ।
स्व:ता बने मानि थुगु देह सहित
त्यनि मखु यन सु बाकी, रानी !
त्यागया महत्व कने धुन, रानी
निश्चय धैर्य याय्माल ।
सितिकं वनिमखु थुगु कीर्त्ति
लिपा तक त्यनी धन बाकी, रानी !

[सौजन्यः केशरमान तुलाधर]

लिधँसा

क) खँल्हाबल्हा

१. कसाः, सिद्धिरत्न (१०२०) – ने. स. १०९९ चिल्लाथ्व ८, गुंलाथ्व ७ व गुंलागा ६ खुन्हु जूगु खँल्हाना कथं।

२. 'हृदय' चित्तधर (१०२६) ने. स. ११०० कछलाथ्व ९ व १० सं खँल्हाना कथं।

३. कसाः, प्रेमबहादुर (१०३७) – ने. स. १०९९ दिल्लागा ११ सं खँल्हाना कथं।

४. तुलाधर, केशरमान (१०४२) – ने. स. १०९९ अलागा ५ सं जूगु खँल्हाबल्हा कथं।

५. तुलाधर, सागरमान (१०४७) – ने. स. १०९९ गुंलाथ्व पाऊ खुन्हु 'भिद्योगुथि" बारे च्वयाबिया दीगु ल्याखं।

६. तुलाधर, मणिरत्न (१०५०) – ने. स. १०९९ दिल्लागा ९ सं जूगु खँल्हाबल्हा कथं।

ख) न्हूखँ

चित्तधर 'हृदय' जुं "जिगु जातः" नामं च्वयातया बीगु ने. स. १२६० – ८० दुनेया थः सम्बन्धी वैयक्तिक, सामाजिक, राजनैतिक घटना उल्लेख यानातःगु रजिष्टरी कापिया २७७ पौ च्वयातःगु 'डायरी'।

ग) च्वसु व सफू

अ) नेपाल भाषा

१. अनिरुद्ध, भिक्षु – "नेपाले स्थविरवादया पुसा", धर्मोदय, १२:५:१३८ (१०७९ चिल्ला), पौ १०४ – १०६

२. आचार्य, बाबुराम, अनु. स्वयम्भूलाल श्रेष्ठ – नेवाः, नेवाः भाय् व संस्कृति। यलः साहित्यया मूलुखाः, ने. स. १०९९

३. "जिमिगु दृष्टिकोण", धर्मोदय, ५:१०:४९ (१०७२ गुंला), पौ २०१ – २०२

४. जोशी, सत्यमोहन – ७ हँ लीपा (नाटक) । ललितपुर : अणुराज जोशी, ने. स. १०९१

५. सिध्दिदास (नाटक) ललितपुर श्रेष्ठ प्रकाशन, ने. सं. १०७५

६. धर्मालोक, स्थवीर – महाचीन यात्रा । कालिम्पोङ् : धर्मोदय सभा ने. स. १०७०

७. मल्ल कमल प्रकाश – नेपाल भाषाया ध्वाना सफूया धलः (यें लय्ता हबू, ने. स. १०९९ सकिमिला पुह्निं, 'भूमिका, पौ १–४८

८. योगवीर सिंह (स्वमि), चित्तधर 'हृदय' (मुं ह्रा) – योगसुधा (कान्तिपुर : नेपाल भाषा परिषद् ने. स. १०७१ (न्हाप्यांगु), ने. स. १०९९ (निकःगु)

९. योगवीर सिंह – "चैतन्य गुरू अष्टक", नेपाल, २:५:११ (ने. स. १०७४ हेमन्त), पौ २

१०. लाकौल, वंकुण्ठ प्रसाद (सं.) – बुध्दधर्म व नेपाल भाषा भूना । काठमाडौं : वंकुण्ठ प्रसाद लाकौल, ने. स. १०९२ बुध्द जयन्ती ।

११. शाक्य, राजा – माय् व इतिहासया पौभाः जमबाहाः द्यो", जः, दँ १६ ल्याः ९ (ने. स. १०९९ यँयापुह्निं), पौ १६८ – १८१

१२. शाक्य, हेमराज – श्री स्वयम्भू महाचैत्य । यें: स्वयम्भू विकास मण्डल, ने. स. १०९८ स्वांयापुन्हि, "स्वयम्भू महाचैत्य दर्शनार्थ बयान्छ्या लामाजु आगमन," पौ ३३७ – ३४०

१३ सम्यक महादान गुथि । यें: जगत्धर तुलाधर, ने. सं. ११००

१४. श्रेष्ठ, कृष्णभक्त – "ने. भा. महारथि सिध्दिरत्न कसाजु मार्पं," ध्वसल, ने सं १०९८ मोहनि, पौ १५ –१९

१५. "सम्यक बन्दोबस्त समितियात धन्यवाद", पासा, २:२० (१०७४ कछलामा), पौ – लिउने ।

१६. "सम्पादकीय" धर्मोदय १२।११,१४४ (१०७९ अला), पौ २५४–२५५.

१७. "सिध्दिदास १०७ दँ बुह्निया लसताय् तपंपौ" ज्वी, १७।१५२ (१०९४ अगला), पौ २९.

१८. सुदर्शन, भिक्षु – लुमंके बःहुंयि (ब्वति १) । यें: च्वसापासा, ने. सं. १०९०

१९. 'हृदय,' चित्तधर – ज्वीगु साहित्य । कान्तिपुर: नेपाल भाषा परिषद्, ने. सं. १०७४.

२०. ,(सं.)– धर्मादित्य धर्माचार्य व नेवालभाषा व थ्वया साहित्य कलकत्ता: कलकत्ता नेपालभाषा साहित्य गोष्ठी, ने. सं. १०८४ बिल्माणा ३०.

२१. –नेपाल संस्कृति । कान्तिपुर नेपाल भाषा परिषद्, ने. सं. १०९२, "नेपाल संस्कृति", पौ १३१–१४४.

(अ) नेपाली

१. उपाध्याय, विश्वनाथ– "छापाखाना तथा प्रकाशन सम्बन्धी नेपाल कानून" (१९१० देखि २०२४ साल सम्मको मात्र), इन्दुकान्त शर्मा, प्र. सं. नेपालमा पत्रकारिता (स्मारिका, २०३३) काठमाडौं नेपाल पत्रकार संघ, नवौं महाधिवेशन तयारी समिति, २०३३ जेठ १३ ।, पृ. १८–२६.

२. गोतामे, श्याम (सं.)– नेपाल: केही ऐतिहासिक प्रलेखहरू, खण्ड २ । कीर्तिपुर: नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान, त्रि. वि. वि. ब. २०३२ (क्रम संख्या ८०२)

३. जोशी, हरिराम – "कोलिग्राम – एक विचार" गोरखापत्र, वि. सं. २०३१ मंसीर २२ शनिवार, पृ ५–६

४ दीक्षित, कमल – यस्तो पनि । काठमाडौं: मदन पुरस्कार पुस्तकालय, पुल्चोक वि. सं. २०१४, "यस्तो पनि भएको रहेछ", पृ. १०७-११८,

५. "नगर – प्रदक्षिणा – महोत्सव अवसरमा श्री श्री श्री महाराज भीम सम्शेर जङ्गबहादुर राणाबाट बक्सिएका वक्तृताका सारांश भागको अनेक भाषामा उद्धृत", गोरखापत्र २९: ३४ ३५ (१९८६ पौष २ र ९), पृ, १-२, 'नेवारी' पृ. १

६. प्रधान, भुवनलाल – शहीद शुक्र । काठमाडौं — काठमाडौं नगर पञ्चायत, शहीद दिवस, वि. सं. २०२९,

७. रेग्मी, जगदीशचन्द्र – नेवारी संस्कृतिको रूपरेखा (नेपालायन, भाग २) । काठमाडौं: अफिस अफ नेपाल एण्टीक्वेरी, ने. स. १०९९ (वि. सं. २०३५ साउन ५)

८. वज्राचार्य, गौतमवज्र – हनुमानढोका राजदरबार । काठामाडौं: नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान, वि. सं. २०३३ ज्येष्ठ (ने. सं. १०९६)

९. वज्राचार्य, धनवज्र – लिच्छविकालका अभिलेख । काठमाडौं: नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान, वि. सं. २०३० आषाढ (ने. सं. १०९३)

१०. – "मध्यकालका शुरूका केही अभिलेख," कन्ट्रिब्युसन्स टु नेपालिज स्टडीज, ५:१ (डिसेम्बर १९७७ = २०३४ पुस), पृ. ९३-१२०.

११. शर्मा, बालचन्द्र – नेपालको ऐतिहासिक रुपरेखा । वाराणसी: कृष्ण-कुमारी देवी, वि. सं. २०२७ (तृ. सं.)

१२. संभव, दयाराम श्रेष्ठ र काशीनाथ तमोट (संकलन कर्ता) सा. बि. ठाकुर (सम्पादक) – गोरखापत्र: विवरणात्मक सूचीपत्र (सं. २००८ -२०१७), भाग २ खण्ड २ । कीर्तिपुर: नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान, वि. सं. २०३२.

(घ) ज्ञानमाला

१. ज्ञानमाला । कुशीनगर: भिक्षु प्रज्ञाभिवंस, ने. सं. १०५९ (वि. सं. १९९५), बु. सं. २४८२, १३ पृ.

२. ज्ञानमाला (शीलया नेम्) कुशीनगर: भिक्षु प्रज्ञाभिवंश, ने. सं. १०६५ (वि. सं. १९९८), बु. सं. २४८५, २० पृ.

३. भिक्षु धम्मालोक (सं.) – ज्ञानमाला (सारनाथ: भिक्षु अमृतानन्द, ने. सं १०६३ (वि. सं. १९९९), बु. सं. २४८६, ४३ पृ.

४. भिक्षु धम्मालोक व भिक्षु अमृतानन्द (सं.)– ज्ञानमाला, भाग १ व २। सारनाथः भिक्षु महानाम, ने. सं. १०६४ (वि.सं. २०००) बु. सं. २४८७, ९६ पृ.

५. भिक्षु धम्मालोक, भिक्षु अमृतानन्द (सं.)– ज्ञानमाला भाग १,२ सारनाथ: भिक्षु महानाम व द्वारिकादास श्रेष्ठ, यहिति ने. सं. १०६७ (वि. सं. २००३), इ. स. २४९०, नेपालय् प्रथमावृति ९३ पृ.

६, स्थवीर धम्मालोक व स्थवीर अमृतानन्द (स.)- ज्ञानमाला (भाग ३)। कान्तिपुरः धर्मोदय सभा, ने. स. १०७७ (वि. सं. २०१४), बु. सं. २५०१. १०८ पृ

७. भिक्षु धम्मालोक महास्थवीर व भिक्षु अमृतानन्द महास्थवीर (सं) ज्ञानमाला। कान्तिपुर: ज्ञानमाला भजन खलः स्वयम्भू, ने. सं. १०८२ [वि. सं. २०१९], बु. सं. २५०६,१४७ पृ. [दिवगत साहु अष्टनारायण मानन्धर [१११९–११८१] या नाम निःशुल्क वितरण १५०० प्रति अलग ',

८. स्व. भिक्षु धम्मालोक महास्थवीर व भिक्षु अमृतानन्द महास्थवीर (सं.) ज्ञानमाला। कान्तिपुर: ज्ञानमाला भजन खलः, स्वयम्भू ख्रिस्वंगुगु संस्करण, ने. सं. १०९३ [वि. सं. २०३१] बु. सं. २५०७, १६६ पृ.।

च्वसापासां (उपाधि बियाः) हनाःतःपिं भाषासेवीपिं

१.	चित्तधर 'हृदय'	–	साहित्य-शिरोमणि
२.	फत्तेबहादुर सिंह	–	भाषा-रत्न
३.	सत्यमोहन जोशी	–	" "
४.	सिद्धिचरण श्रेष्ठ	–	कवि रत्न
५.	धर्मरत्न 'यमि'	–	" "
६.	महाप्रज्ञा (बौद्धऋषि)	–	भाषा-सुता
७.	धूस्वां सायमि	–	साहित्य सुता
८.	प्रेमबहादुर कसाः	–	भाषा-निभाः
९.	जगतमान वैद्य (धर्मादित्य धर्माचार्य)	–	भाषा-जवाः
१०.	धम्मालोक महास्थवीर	–	" "
११.	पन्नाप्रसाद जोशी (वैद्य)	–	" "
१२.	गणेशबहादुर कर्माचार्य	–	" "
१३.	मानदास तुलाधर	–	" "
१४.	रत्नभक्त जोशी	–	" "
१५.	आदिवज्र बज्राचार्य	–	" "
१६.	ठाकुरलाल मानन्धर	–	" "
१७.	लोकमानसिंह	–	" "
१८.	ज्ञानबहादुर नेवाः	–	" "
१९.	गजेन्द्रबहादुर प्रधानाङ्ग, धनकुटा	–	" "
२०.	अमृतानन्द महास्थवीर	–	" "
२१.	लोकमान, चैनपुर	–	" "
२२.	वैकुण्ठप्रसाद लाकौल	–	" "
२३.	ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य	–	" "
२४.	जगतलाल	–	" "
२५.	प्रज्ञानन्द महास्थवीर	–	" "
२६.	सिद्धिरत्न कंसाकार	–	" "
२७.	स्वयम्भूलाल श्रेष्ठ	–	" "
२८.	मणिहर्ष ज्योति	–	" "
२९.	उर्लिके क्वयल्भर, जर्मनी	–	" "
३०.	रमापति राज शर्मा	–	" "
३१.	रत्नध्वज जोशी	–	"